

ÜZENET

irodalom

társadalom-
tudomány
kritika

művészet

1978.
december

VIII. évfolyam,
12. szám

ÜZENET

KIADÓI TANACS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sátai Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANACS:

Balogh István
Barácius Zoltán
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula
(műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Fekete Elvira
(szépirodalom, Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Pató Imre
Sátai Pál
Szekeres László (Égtáj)
Urbán János
(fő- és felelős szerkesztő)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szilágyi Valéria
A fedőlapot
Siskovszki András tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Öngazgatási Érdekközössége

Kiadó: Szabadkai Városi Könyvtár

Igazgató: Nikola Knežević

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 4

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden munkanapon 9-től 13 óráig

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Gradska biblioteka — Üzenet, Subotica

66600-603-698

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10,
kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

TARTALOM

- 659 KOMAROMI JÓZSEF SÁNDOR: A bőrcserző fia (elbeszélés)
666 LACZKÓ ANTAL: Átalakulás; Így énekelek; Vasasélet; Vasömlesztés;
Változó virágzás; Rostok (versek)
668 B. FOKY ISTVAN: János, én meghalok ... (elbeszélés)

KEZFOGASOK

- 671 SLAVKO MATKOVIC: Bélyegalbum; Kafka; Mit csinálsz itt? —
Molcer Mátyás fordításai (versek)

ÖRÖKSÉG

- 673 KISS FERENC: A Halotti beszéd (tanulmány)

ÉGTAI

- 682 PÖLHE GÉZA: A tájékoztatás célja, feladata és formái
a küldöttrendszerben
690 HERCEG JÁNOS: Útközben (helytörténeti jegyzetek 11.)
694 SZEKERES LÁSZLÓ: A Baba-halom emlékére

ALKOTÓMŰHELY

- 696 KATONA IMRE: A magyar népdal a legújabb kutatások fényében
701 GUBÁS ÁGOTA: A hazai dráma ténye bénítólag hat?!
(Bosnyák István *Nehéz honfoglalás* c. színpadi művének
ősbemutatójáról)

OLVASÓNAPLÓ

- 703 RÓNAY LÁSZLÓ: Kosztolányi színháza
(Kosztolányi Dezső: Színházi esték I—II.)
708 KOLOZSI TIBOR: Súlyos esztendők
(Lőrinc Péter: Pirkadás)

- 710 KÁICH KATALIN: A közelmúlt agrárpolitikai törekvései
(Lőrinc Péter: Harcba a földért)
- 712 SZÜCS IMRE: Életjel, kisugárzás, példamutatás
(Életjel 1972—1978)
- 713 BARANOVSKY EDIT: Kézen fogva a történelemmel
(Mihailo Lalić: Hadiszerecse).
- 714 PETAR VUKOV: Ismét közöttünk
(Josip Klarski: Večnost trenutaka)
- 715 HERCEG JÁNOS: Egy folyamat tanúságtétele
(Hatvani Dániel: Füst száll fölfelé)
- 716 KÖHEGYI MIHÁLY: Egy életmű jobb megismerése felé
(Sáfrán Györgyi: Kosztolányi Dezső hagyatéka — Kosztolányi Dezsóné
Harmos Ilona hagyatéka — Hitel Dénes gyűjteménye)

A BÖRCSERZŐ FIA

Alig lépett ki két kísérőjével az ivó ajtaján, Aigüptósz, Anitósz fia, öklendezni kezdett.

Anitósz, a megtollasodott börcserző, a főnemesek és a bölcselők ádáz ellensége, szívvel-lélekkel a népuralom híve volt. Tekintélyét és politikai vezetőszeropét mégis éppúgy a vagyonának köszönhette legfőképp, mint amilyen elfojthatatlanul áhítozott az előkelőségre jómaga. Felkapaszkodva az uborkafára, sötét bőrű fiának a nevét is azért változtatta Aigüptószra, mert ha az szó szerinti értelmében csak egyiptomit jelentett; a hitvilág felé kacsingatva azonban a két főisten — Zeusz, az ég és Poszeidón, a tenger ura — leszármazottjának tartott, mondabeli királyra emlékeztetett.

Aigüptósz két léhűtő kísérője, a kancsal meg a sánta ugyan egy szikrányit se volt kíváncsi a börcserző fia nevének a fortélyaira; annál jobban aggasztotta őket a bőkezű balek rosszullete. Őnekik bezzeg a pirkadati hús levegőn se fogyott ki a mulatozó kedvük, örömet folytattak volna a tivornyázást másvalahol.

Kétfelől is támogatva, az utcai kúthoz vezették sötét képű pártfogójukat, az arcát és a nyakszirtjét locsolgatva szerették volna visszatéríteni jókedvét. A börcserző fiát azonban a frissítő víz sem bírta fölserkenteni. Keserves fintorral, nyöszörgő sóhajjal kuporodott a kút mellé.

— Mi ütött beléd, Aigüptósz, hogy ennyire levert a bor a lábaddal?! — kérdezte a sánta csúfondárosan.

— Persze hogy megártott neki az a silány lőre, amit számoszi bor fejében mér az a kötözni való kocsmáros — vetette közbe ravaszul a kancsal.

— Nem a bor az én bajom... dehogya a bor... nyögte a sötét képű legény.

— Hát ugyan micsoda?! — vigyorgott a sánta gúnyosan.

— Szókratész! — szakadt ki mély sóhatjással Aigüptószból a szó.

A két potyalesó tátott szájjal meredt a börcserző fiára.

Ők is tudták, mint Athénban mindenki, hogy az agg bölcselőt halálra ítélte az ötszázegy tagú népbíróság. Ámde az a szóbeszéd járta, ha Meletósz, a kelekótya ifjú drámaíró volt is a vád szövívője, Szókratész bíróság elé hurcolását az iparosság nevében fellépő Anitósz kezdeményezte és a politikus börcserző aláírása esett legnagyobb súllyal a latba a vádiraton. Hogy is ne rökönýödtek volna meg annak a hallatára, hogy Anitósz egyszülött fia mégis az agg bölcselő miatt esett akkora gyötrődésbe.

— Te csakugyan annyira szánod Szókratészt? — faggatta a sánta kétkedve.

Az ő szemében csak annyit jelentett ez a halálos ítélet, hogy ezután majd egy éhenkórászsal kevesebb marad Athénban. Magát is többre tartotta a darócbán és mezítláb járó bölcselőnél.

— Nemcsak szánakozom én, hanem sötét büntudat mardos miatta! — siránkozott Aigüptósz.

— De hát miért? — dörzsölte homlokát a kancsal.

— Azért, mert apám ugyan mindig gyűlölte, mégis énmiattam kért halált a fejére! — tört fel a zokogás a sötét képű legényből.

A két ingyenélő végképp megzavarodva sandított össze. Már igazán nem tudták, a rossz lőre vagy valami hirtelen támadt elmebaj beszel pártfogójukból.

— Sújtsanak halálra Zeusz villámai, ha egyetlen szót is értek az egészből! — vakarta fejét a sánta.

— Nem is kell tenedek mindent megérteni. Ha együtt iszok veled, az még nem jogosít fel, hogy beleüsd a családi dolgaimba az orrod! — hüppögte Aigüptósz morcosan.

— Hiszen ha valóban innánk, nem volna semmi baj. Csakhogy te mindegyre Szókratész miatt siránkozol! — vetette vissza a sánta háborogva.

A kancsal rosszalló pillantást vetett sánta cimborájára és békítően közbeszólt.

— Igazad van, Aigüptósz. Mégis, honnan jutott az eszedbe egyszerre Szókratész?

— Egyre csak ő jár az én fejemben, mióta halálra ítélték — válaszolta a börcserző fia panaszosan.

— Furcsa, hogy egész este mégse vettük észre ezt a gondodat — vont a föl szemöldökét a kancsal.

— Igazában csak akkor rémültem el, amikor az egyik hajóstól megtudtam, hogy az áldozatvivő gálya már elindult hazafelé Déloszból — mondta a sötét képű legény csüggedten.

— Biz akkor Szókratésznek nem sok maradt hátra. Ha a gálya Athénba érkezik, ki kell innia a méregpoharat — mormogta a kancsal.

Aigüptósznak újra kicsordultak a könnyei.

A sántát azonban egy kicsit se indította meg a börcserző fiának a megrendülése.

— Teneked csakugyan minden okod megvan, hogy tovább igyál, Aigüptósz! — röhögött hangosan.

A sötét képű legény révedezve meredt maga elé.

— Ha teljesen elázol, akkor majd Szókratésztől is megfeledkezel! — vigyorgott a sánta elégedetten.

— Csakhogy én nem kívánok róla megfeledkezni! — ingatta fejét komoran Aigüptósz.

A sánta bambán bámult rá.

— Hát mit akarsz? — mormogta értetlenül.

— Beszélni akarok Szókratésszal! — válaszolta eltökélten a börcserző fia.

— Be akarsz menni hozzá a börtönbe? — hüledezett a sánta.

— Be akarok menni! — erősítette meg Aigüptósz.

— Most mindjárt? — ugratta a sánta.

— Most mindjárt! — vágta rá a sötét képű legény makacsul.

— Tisztára megbolondultál! — ingatta fejét a sánta. — A börtön nem olyan hely, ahol bármikor ki-be lehet sétálni. Különösen most, amikor még javában horkol az őrparancsnok!

Egy hosszú percre csönd támadt.

A börcserző fia némán törölgette kézfejével a könnyeit.

A kancsal elérkezettnek látta az idejét, hogy valami okosat főzzön ki a balek bolondságából.

— Epp csak a pénzen múlik az, amit akarsz, Aigüptósz. Ha nem sajnálsz néhány ezüstöt, a pitymallati szürkületben még könnyebben beenged hozzá az őrparancsnok, mint fényes nappal, amikor sokan látják! — hajolt közelebb bizalmasan.

— Ugye?! — kapott szaván a sötét képű legény.

— Persze! — bólogatott a kancsal.

— Akkor induljunk! — kezdett föltápászkodni Aigüptósz.

A sánta gyanakodva nézett kancsal cimborájára. Föl nem foghatta, miért akar segíteni pártfogójuknak bolond szándéka megvalósításában.

A börcserző fia nagy lendülettel lódult meg a börtön irányába, de csakhamar imbolyogni kezdett, másodsor is elfogta az öklendezés.

Két kísérője megint maga közé vette, jobbról is balról is támogatta meg-megrogyó lépteit.

Igy érkeztek a börtön közelségébe.

— Mit gondolsz, mennyit kell adni az őrparancsnoknak? — torpant meg Aigüptősz.

— Húsz-huszonöt drachmát — vélte a kancsal.

— Csakugyan bizonyos vagy, hogy beenged Szókratészhoz? — pislogott a sötét képű legény.

— Ha kívánod, én szívesen elintézem veled. Csak add ide a pénzt — biztatta a kancsal.

— Nagyon jól — kapott szaván a börcserző fia. — De mennyit adjak? — aggodalmaskodott.

— Adj harminc drachmát, annyi biztosan elég lesz — vágta ki a kancsal orcátlalul.

Végre a sánta előtt is megvilágosodott minden. Nagyon jól tudta, az őrparancsnokot tizenöt drachmával is szépen meg lehet puhítani.

Az agg bölcselelő fojtott zokogásra riadt fel álmából.

Felkőnyökölve a fekhelyén mindhiába meresztgette szemét a hang felé, nem bírta felismerni látogatóját. Nem is annyira a cella félhomálya miatt, hanem azért, mert a tőle néhány lépésre ülő alak két tenyerébe takarta arcát.

— Ki vagy te, aki sírással versz fel engem békés álmomból? — kérdezte feddően.

A sötét képű legény összerendezte és levette arcáról a kezét.

— A te legméltatlanabb tanítványod, ó Szókratész! — válaszolta fájdalommal.

A halálraítélt hitetlenkedve bámult a börcserző fiára. Alacsony homlokáról ismerte föl; úgy tartotta, elgondolni se lehet az övénél szűkebb homlokot. Mégis kétkedve kérdezte meg:

— Valóban te vagy az, Aigüptősz?

— Én vagyok, mesterem — hajtotta le fejét büntudatosan a látogató.

— Nem panaszkodhatom, több barátom fölkeresett a börtönben; arra azonban igazán nem számítottam, hogy te is megisztelsz, Aigüptősz. Belátom, nem voltam igazságos, mégis úgy hittem, te is a megvetőim sorába álltál a népbíróság ítélete után — mondta szelíden az agg bölcselelő.

— Az én nagyrebecsülésemet semmilyen bíróság sem változtathatta meg, ó Szókratész! Talán nincs is nálam nagyobb tisztelőd — rebegte a sötét képű legény.

— Pedig úgy vélem, nem sokat foghattál föl abból, amit tőlem hallottál. Már az is meglep, hogy a tanítványomnak nevezed magad — nézett rá a halálraítélt.

— Bármilyen kevésbé értettem meg a tanításaidat, annál jobban bámulom a bölcsességedet! — bizonygatta a börcserző fia.

— Eppen azért tartod olyan nagyra a bölcseséget, mert nem sokat értesz belőle, Aigüptősz. Mindnyájan azt tartjuk legtöbbre, amit képtelenek vagyunk felfogni — oktatta az agg bölcselelő.

Látogatója néma pislogással válaszolt.

Szókratész kissé előrehajolt és nyájasan megkérdezte:

— Voltaképpen mi vezérelt hozzád, Aigüptősz? Könnyeid azt bizonyítják, minden tiszteleted mellett is nagy oka lehet, ha börtönömben felkerestél.

— A bocsánatodat szeretném kikönyörögni, mesterem! — folytak végig a börcserző fiának sötét képén a könnyek.

— De hiszen semmit sem vétettél ellenem — ingatta fejét a halálraítélt.

— Nem, valóban sosem kívántam az általmadra lenni, mégis én vagyok a legfőbb oka, hogy apám a bíróság elé állított, ó Szókratész! Azt hiszi, a te tanításaid miatt utáltam meg a börcserző mesterséget. Mivel hiába tiltott el tőled, így akart a hatásodtól megszabadítani — vallotta meg zihálva a látogatót.

— Ha te nem is sokat fogtál fel a tanításaimból, én annál inkább okulhatok a szavaidon, Aigüptősz. Arra, amit mondasz, valóban nem gondoltam; pedig igazán tudhattam volna, hogy minden elvi ellenségeskedés mélyén valamilyen személyes érdek lapul — töprengett az agg bölcslő.

— Ugye megbocsátasz, ó Szókratész? — emelte meg a fejét reménykedve a börcserző fia.

— Nem is neheztelek rád és nincs is mit megbocsátanom, Aigüptősz. Talán különösnek találod, de nem haragszom én még apádra sem — mondta szelíden a halálraítélt.

— Még apámat se gyűlölöd? — meresztett nagy szemeket a sötét képű legény.

— Valóban nem gyűlölöm. Téged illetően éppenséggel én érzek bűntudatot apáddal szemben és veled szemben is, Aigüptősz. Meg sem kíséreltelek fölvilágosítani, hogy a te dolgod valóban nem bölcselet, hanem a börcserzés; éppen úgy, mint ahogyan apád is helyesebben tette volna, ha a politika helyett csupán a mesterségénél marad — mondta az agg bölcslő sajnálkozva.

— Miért gondolod ezt? — hökkent meg a börcserző fia.

— Azért, mert a jó börcserző éppolyan hasznos, mint amilyen káros a rossz politikus meg a rossz bölcslő. Apádat ugyan akkor sem győzhetném meg erről, ha kikérné a tanácsomat; a te számodra azonban még nem késő jobb belátásra térni, Aigüptősz. Most azonban világosíts föl, miért olyan fontos a te számodra az én bocsánatom? — nézett rá várakozással a halálraítélt.

— Gondolhatod, mennyire rettegek, hogy rossz híremet ne vidd az alvilág rémítő szellemeinek! — borzongott meg a sötét képű legény.

Szókratész annyira szívére vette látogatójának a félelmét, hogy kötelességének érezte őt minél jobban megnyugtatni.

— Ugy vélem, helyes volna, ha megkísérelném számodra is megvilágítani, miért nincs a szívemben ellenérzés sem te irántad, sem apád iránt, Aigüptősz — vonta redőkebe homlokát.

— Te tudod legjobban, mit kell tenned, mesterem — rebegette a börcserző fia.

— Bizonyára te sem kétled Szolón mondásának az igazságát, miszerint senki sem mondható boldognak a halála előtt — nézett látogatójára az agg bölcslő.

— Valóban így mondják — mormolta a sötét képű legény bizonytalanul.

— Ezt azonban nem úgy kell értenünk, hogy amíg élünk, nem is lehetünk boldogok, hanem csak a halálunk után érdemelhetjük ki a teljes boldogságunkat. Nem vitatom ugyan, így is felfoghatjuk és ez a magyarázat is helyes. Az életünk során valóban csak múlt örömeiket élvezhetünk, maradéktalan boldogságban sosem részesülhetünk. Szolón mondása mégis arra int, hogy halálunk pecsételi meg az egész életünk érdemességét, tehát a halálunk percében is hűnek kell maradnunk az írott és az iratlan törvényekhez — fejtegette a halálraítélt.

— Bizonyára így van, ó Szókratész — hagyta rá a börcserző fia.

— Mindezek után nyilvánvaló, hogy a halál az életünk legnagyobb próbatétele, Aigüptősz. Bármennyire szenvedünk és bármennyire rettegünk, a betegségünk kínjai és az alvilág rémülete előtt sem szabad

jajveszékelnünk; még kevésbé szabad valamilyen aljasságra vetemednünk, hogy az életünket megőrizhessük — kerekítette ki gondolatát az agg bölcselő.

Látogatójának zavart pislogása arra vallott, ez a következtetés meghaladja az értelmi képességeit.

— Sokan azt gondolják Athénban, az én halálos ítéletem az egész életemet megszegyenyíti. Valóban, van-e nagyobb gyalázat, mint amikor az életünk megfosztására ítéel bennünket a népbíróság? Bizonyára nincs, ha igazságos az ítéletük. Csakhogy Athén legjobb polgárai, sőt a bíróságnak az a kisebb fele, amely a javamra szavazott — mindezek nagyon jól tudják, hogy az én halálos ítéletem éppolyan méltatlan, mint amelyen igazságtalan! — emelte fel hangját a halálraítélt.

— Én is úgy tartom, mesterem — erősítette meg a sötét képű legény.

— Ez a halálos ítélet tehát nem engemet, hanem a bíróság ellenem szavazó tagjait gyalazza meg. Ha ezt is tisztáztuk, mi sem volna természetesebb, minthogy én mindent elkövessek, hogy elkerüljem ennek az igazságtalan ítéletnek a végrehajtását — szötte gondolatmenetét az agg bölcselő.

— Hát elkerülheted?! — ámult el megkönnyebbülve a börcserző fia.

Szókratész nem kívánt bajt hozni barátaira, akik meg akarták szökettetni a börtönből. Nem bízhatta ezt a titkot senkire, főképp nem szűk homlokú látogatójára.

— Csakhogy én nem is kívánom elkerülni, Aigüptósz. A népbíróság ítéleteit akkor is tiszteletben kell tartanunk, ha igazságtalanok. Azzal, ha valami módon ki akarnék bújni a végrehajtása elől, megtagadnám mindazt, amiben hiszek, mindazt, amit hirdettem. Azzal viszont, ha igazságtalansága ellenére is alávetem magamat ennek az ítéletnek, a lehető legszebb módon koszorúzom meg az egész életemet, ezzel teszem legdicsőbbé a híremet. Minthogy erre a legnagyobb magatartásra, a halál előtti rettenthetetlenségre legfőképp apád nyújtott alkalmat, hogyan is gyűlölnhetném őt? Nem, a lelke mélyén hálás vagyok apádnak, Aigüptósz! — vonta le a végkövetkeztetést a halálraítélt.

A sötét képű legény dermedten meredt rá.

— Te nem félsz a haláltól, ó Szókratész?! — kérdezte elborzadva.

— Hiába is félnék, végképp él nem odázhatom — válaszolta az agg bölcselő szelíden.

Mivel magának is kedvére volt, belefogott a kérdés taglalásába.

— Először is jól tudom, hogy különben sem maradt hátra sok időm. Nemcsak a korom, megcsappant egészségem is erre int. Másodszor úgy vélem, a munkámat befejeztem. Mindent tisztáztam, ami nem haladta meg elmém határait és mindent tovább adtam, amit megértenem sikerült. Harmadszor, és nyilván ez a legfontosabb, éppen eleget éltem, a kelleténél is többet tapasztaltam. A hátramaradt éveimben már nem sok öröm várhatna, Aigüptósz.

— Csakugyan nem értelek, mesterem — vallotta meg a börcserző fia.

— Nyilván te is ismered azt a bölcsességet, hogy akit az istenek szeretnek, fiatalon hal meg — ráncolta homlokát a halálraítélt.

— Én azonban egy csöppet sem szeretnék meghalni! — tiltakozott a sötét képű legény.

— Ugyan ki szereti a bölcs dolgokat, Aigüptósz? Mindnyájan a boldogságok után kapunk két kézzel. Hanem gondold el, milyen mélyen lesújtott, hogy engem, akit Delphi jósnője a legbölcsebb görögnek nevezett, halálra ítélt a népbíróság! — borult el az agg bölcselő.

— Tehát mégis félsz a haláltól! — kapott szaván a börcserző fia.

Nem a haláltól félek, hanem a bölcsélet minden haszonnélküliségéről győzött meg ez az ítélet, Aigüptósz. Mondd meg magad: nem hiá-

bavaló a bölcselet, ha a legjobb mesterét méregpohárra ítéli a népbíróság? — fürta tekintetét látogatója szemébe a halálraítélt.

— Csakugyan nem tudom, mit válaszoljak erre, ó Szókratész — pislogott a sötét képű legény.

Szókratész maga is belátta, az írott és az íratlan törvényekről, az eszményekről és a bölcselet reménytelenségéről hiába beszél szűk homlokú látogatójának. Mivel mindenképpen meg akarta győzni, másféle okfejtéshez kellett folyamodnia.

— Afelől faggatsz, félek-e a haláltól? Nos, ha a haláltól nem is, a meghalástól csakugyan félek, Aigüptósz — vallotta meg.

— A meghalástól? — kérdezte értetlenül a börcserző fia.

Leritt róla, képtelen felfogni, mi a különbség a halál és meghalás között.

— A szemeddel ugyan jól látod, de semmilyen személyes tapasztalatod sincs arról, mit jelent az, hogy én már öreg vagyok — kezdte előlről meggyőzését az agg bölcselő.

— Azt jelenti, hogy nem vagy fiatal — válaszolta ostobán a sötét képű legény.

— Ha valaki eléri a hetvenedik esztendejét, ez az én tapasztalatom szerint azt jelenti, hogy mindinkább kifogy a testi erejéből, Aigüptósz. De nemcsak az erejéből fogy ki, hanem mindinkább hatalmukba kerítik a betegségek és a fájdalmak. A szívverése el-elakad, a lélegzése megnehezül, nagyobb testi megerőltetéskor fulladozik. A lábujjai elzsibbadnak és meggörcsölnek, a keze is reszketni kezd. A karját és a hátát éles hasogatás gyöttri, tompa fájdalmat érez a combjában, mind gyakrabban szédülés környékezi. Mindez arra figyelmezteti, hogy fel kell készülni a meghalásra — fejtegette a halálraítélt.

— Arra, hogy meg kell halnia — mormolta látogatója.

— Nem csupán arra, hogy elmúlik az élete, sokkal inkább a meghalásának a módjára, Aigüptósz. Nem mindenki olyan szerencsés, hogy gyors és könnyű halállal ajándékozza meg a sors. Sokan hetekig lázban gyötörődnek, mások hosszasan fulladoznak, ismét mások kínok között lehelik ki a lelküket. A legkegyetlenebb meghalási mód mégis az, amikor valaki hónapokig magatehetetlenül fekszik a betegágyában, sehogyan sem bírja befejezni immár hiábavaló életét. Az efféle meghalástól mindenki joggal retteghet, Aigüptósz — borult el az agg bölcselő.

— Úgy is van, mesterem — kezdett derengeni a börcserző fia előtt a meghalás értelme.

— A legmegalázóbb mégis az, amikor valaki teljesen elhülyül öregségében. Gondold el mekkora rettegéssel forgattam fejemben azt a lehetőséget, hogy egyszer agyalágyultként is kiröhöghetnek az ostobák! — hunyta le szemét elborzadva a halálraítélt.

— Terólad ilyesmit el sem bírok gondolni, mesterem — vetette ellen a sötét képű legény.

— Mindettől immár csakugyan nekem sem kell többé rettegnem. A bürökpohár, amelyet ki kell innom, hamar és fájdalom nélkül öl. Minthogy ezt is főképp apádnak köszönhetem, igazán elhíheted, ha gyűlölete helyett a jótévőmnek tekintem. Neked még kevésbé van okod attól rettegned, hogy rossz híredet költöm az alvilág sápadt szellemei között. Távozz békével és élj boldogan, Aigüptósz — bocsátotta el látogatóját a halálraítélt.

Alig lépett ki a börtön kapuján, a börcserző fiának két kitartóan várakozó kísérőjére esett a tekintete.

— Erdemes volt felkeresned Szókratészt? — kérdezte a kancsal kíváncsian.

— Elég, ha annyit mondok, hogy most már csakugyan megjött az én kedvem is tovább mulatozni? — mosolyodott el a sötét képű legény.

— Elég! — rikkantott nagyot a sánta.

Az agg bölcsele minden hosszas magyarázata mégis csak arról győzte meg a börcserző fiát, hogy nincs a szívében iránta gyűlölet. Azt, hogy maga is kívánja a halált, sehogy se hihette el. Inkább abban kezdett reménykedni, csakugyan elkerülheti a kivégzését valahogy.

Amikor Szókratész mégis kiitta a méregpoharat, teljesen megzavarodott. Sehogy se fért a fejébe, hogy valaki azért kívánja a halált, mert a későbbi meghalástól retteg.

Ámde ennél felfoghatatlanabb eseményekkel is szembe kellett néznie. A népbíróság apját és két társát is halálra ítélte Szókratész hamis bevádolása miatt.

A sötét képű legény mindhiába tépelődött azon a képtelenségen, hogy ha nem volt bűnös, hogyan ítélték halálra Athén legbölcsebb polgárát; ha meg bűnös volt, miért kellett a haláláért apjának és két másik vádló társának is lakolnia? A legfelfoghatatlanabbnak mégis azt találta, hogy épp csak a két halálos ítéletet kimondó népbírószágot nem jutott eszébe senkinek felelősségre vonnia.

Idő múltával mindjobban eliszákosodott a börcserző fia. Apja műhelyének a vezetését a legidősebb munkására bízta, az meg a szemét is kilopta. Végül, haszon helyett, a munkások fizetésére se futotta.

Először a börcserző műhelyt, utóbb apja minden vagyonát elkótyavetyélte. Végképp lezúllva, egy reggel holtan találták az utcai árokban a már deresedő Aigüptóoszt.

1978

LACZKÓ ANTAL

ÁTALAKULÁS

*A máglyára ítélt anyag
izzóharmatként gyöngyözik
az ércből
óriás kohó tüzes gyomrában.
Az átalakulás csöppjei
függőleges samotmezőkön
ereznek alá,
majd a gyűjtőcsatorna nyílásából
tűzvirág nyílik,
melynek porzása megtermékenyíti
a homokformák üregeit.*

ÍGY ÉNEKELEK

*Avatatlan kezekkel
ne nyúlj az anyaghoz!
Fáj a valóság, ha elrontod az alakot.
Önmagad rútsága a csonkított alak,
olyan, mint a törött hegedű,
mely nem ad tökéletes hangot.
Pedig az anyag harmonikus mozgása,
melyben a munkáló kés sístergő vágása
új zene a darabon.
Avatatlan kezek, ne nyúljatok hozzá!
Tanuljátok meg először a kulcsát!*

VASASLET

*Alakom anyagba formált,
létem szemcsékbe sajtolt
és közékük ékelődött
keményen a lelkem.
Talán nem is anya szült?!
Egyenest a mángorlókából
lőve lti ki az erő!
Megjelenésem
a háborgó molekulák
kihűlésével tömörült
a tömbök magvába,
ahol sűrű kristályokból
csiholom a fény szikráit
hajlíthatatlan akarattal
a még sötét térben.
Anyag formálta ember
és az anyaggal elporladó!
Minden kiszakított atom az anyagból
egy-egy csöpp vörös folyadék
a létezésem csörgedező elevenségéből.*

VASÖMLESZTÉS

*Lángoló hőségtől
izzó harmattal gyöngyöző érc
az olvasztó kelyhében,
táguló réséből
tűzvirág nyílik,
porzása vasgyöngy záporral
zúdul a kőcsatornán
kvarccsillámok közé
és megtermékenyíti
a homokformák üregeit.*

VALTOZÓ VIRAGZÁS

*Lágyuló vasdarab végén
tüzes bimbó pattan,
narancsszínű szirmai
a kalapács és üllő
csilingelésétől foszladoznak
szemednek tükrében.*

ROSTOK

*Acélkötél csörren a csőrlőn,
feszülő végét
a súly pendíti meg
és az emelő feszülő rostjain
szakítóerő játszik melódiát,
melynek karnagya
a darukezelő.*

JÁNOS, ÉN MEGHALOK...

Talán nem is ezt a ruhát kellett volna felvennie, hanem egy másikat, mert sose lehet tudni, kiben mi lakozik, és ha a menyének nem lesz igénye a külalakja, akkor ő ezt amnyira a szívére veszi, hogy hetekig ezen fog bánkódni... Viszont hiába húzná magára azt az egy szál ruhát, a városiasabbat, mikor a több szoknyában érzi igazán jól magát. Lehet, hogy kissé fakultak is ezek a szoknyák, ezek még abból az időből valók, mikor a megboldogult férjével, a Jánossal összekerültek, és már kérték is tőle többször, hogy adja a múltörzöknek, azok örökre megvigyázzák, de hát lehet-e hinni a mai fiataloknak, mikor látni már, hogy a fodrok meg a többi régiség újra divatba jött, s lehet, hogy egyszer csak szembe találná magát valakin a saját szoknyájával.

És a Gyuris is... Miért adta be a derekát éppen most az a derék kutya, mikor a legnagyobb szüksége lenne rá, mert most odahagyta a házat, ha jól emlékszik, akkor húsz év után először, és nincs, aki vagy ami vigyázza. Az se jó, ha az ember túlságosan magára marad, legrosszabb, ha még az állat is elmegy a másvilágra mellőle, mint ez a Gyuris is; kirakta magából a két kiskutyát, aztán lehunyta a szemét, örökre. Neki meg itt maradt a két ebecske, az egyiket most hozza az unokáknak, bár nem kicsik azok, szép magasak lehetnek már, érzi ő, bár sose látta őket, de a sudárságuktól meg az éveik számától azért szerethetik az állatot, ha most gyengéden eléjük rakja Gyuris szebbik kölykét.

Persze a tenyerét, de főleg az ujjavegeit megsíkálhatta volna cseréppel, a bőr árkaiban ott a piszok, és a János szóvá teheti. A jobbik csuda tudja, miért van, hogy nem tud már magáról kellőképpen gondoskodni, ahogy beöregszik az ember lassan az alkonyatba, már az esze se olyan, amilyennek lennie kellene. Lehet, hogy a sok megpróbáltatás csinálta vele a csúfságot, hogy most már sok mindent elfelejt, lassan már írni se tud, hogy esetleg lefirkanthatná, ilyen utazás előtt mi mindent kellene helyére rakni magán és önmagában.

Ez a kiskutya is egyre csak fészkelődik, még majd leteszik miatta a sinbuszról, pedig nem szívesen szakítaná meg az utazást, mert ott mélyen valami olyan érzés sópródott össze benne, hogy aligha néz ő már sokáig a kenyér héjára. Hát ezért jön most Jánosékhoz, és a sietőség miatt volt az is talán, hogy magán és maga körül nem tudott hamarjában mindent úgy elrendezni, ahogyan kellett volna.

Bizony, megérzi azt az ember, ha a sors szűkíti előtte az utat. Ne mondja azt senki, hogy nem érzi meg az ember a nagy fordulások idejét, és a rövid idő alatt, ami aztán még hátramaradt, gondoskodnia kell olyan dolgokról is, amelyek halaszthatatlanok. Mint ez a mostani útja, az unokák meglátogatása miatt. Neki sose mondták, hogy ne jöjjön, de valahogy érezte, hogy mély árok húzódik János családja és az ő kis élete között. Ezt az árkot átlábolni sose gondolta, hiszen nem azért él az ember, hogy mindig jómódban legyen része.

Megedződött. Igen, megedződött lassan, mikor az öreg János itt hagyta és a fia gondja reá maradt, de az a sovány föld is és a ház, amely mindig olyan állapotban volt, hogy ha egy cinege szállt volna rá, akkor...

De kibírta. Ki ő, a sok csinálomot. És Jánost is rendbe rakta, mert amikor a tanyán megszületett, az öreg János segítette világra mécsfénynél, s akkor nagy fogadalmat tett a nehéz szülés után, hiszen azzal is magukra maradtak, szóval fogadalmat tett: a gyerek úr kell legyen! És aztán szép csendesen kapargattak, szedegettek, mint a szárnyas. Talán a kis Jánosnak volt a legrosszabb, hiszen kilométereket kellett gyalognia a tanyáról sárban, vízben, fagyban, lucsokban, hogy megtanulhassa

szegénykém a nevét leírni, de ők is igyekeztek, és mire harmadikos lett, már házacskát vettek a faluban, és a gyerekek nem kellett tovább gyalogolnia.

Aztán az öreg János egyszer csak elköszönt. Csendesen ment el, mint a kutyák vagy egyéb állatok szoktak, szinte nem is vették észre, hogy az utolsó lélegzet mikor szaladt ki belőle, csak félre volt húzódva a vackán, kint a nyári konyhában, mert mindig ott aludt, télen és nyáron is egyaránt, és hideg volt minden tagja, mikor etetéshez keltegette azon a reggelen.

Félt? Nagyon. Attól, hogy nem tud helytállni, hogy nem tud a maga embere lenni ez öreg János nagy fogadalmában, hogy a gyerekből pedig úr kell hogy legyen, ha a fene fenét eszik is, vagy ha kisteknővel kell világtalan házba hordani a fényt. Városba adta iskolába, vitte utána a sok-sok élelmet, mert akkor, ott mindjárt a fölszabados után, a városi asszonyok csak természetben kérték a fiú után a fizetséget, na meg némi pénzeszkével is toldani kellett a járulékot, de nyomta a gombot, csinálta, ahogy tudta, mert neki ez adatott, az öreg János fogadalma. És a sok kárálást se hallgatta a szomszédasszonyok részéről, hogy Annus, fiatal vagy még, rendes partit csinálhatnál ezzel vagy azzal az emberrel, de hát akkor nagy kérdés lett volna ám, hogy az türte volna-e az ő fogadalmi igyekezetét a fia felé... És akkor talán azt se tudta volna kihozni, hogy János nőülésére háromszobás lakást vegyen az ifjú párnak, mert istenem, de nehéz annak, akinek nincs fődél a feje felett, az olyan ám, mint a mezei pocok, a földönfutó, mindenkinek keze-lába, és az olyan ember talán még arra is képes elkeseredésében, hogy kezet emeljen magára...

A sinbusz dudált.

Ez az. Mikor az öreg János még fiatal oldalbordaként a teheneket legeltette a falunak! S kicsoda tülökje volt akkor az urának, hát azt el se mondhatja senkinek... Olyan tüdeje volt az öreg Jánosnak, mint egy kovácsfujtató, izmai is dagadók, mint a megkelt kenyértészta... Micsoda rendes kép volt az, istenem, mikor az öreg János fiatalkorában kenyértésztát dagasztott, ő meg csak figyelte az izmait. Hogy csurgott arról a Jánosról a verejték, te jóságos ég, s úgy dolgozott az öklével, mintha az ökle lett volna a tésztaácska kelesztője, mintha a kenyér szívének akarta volna belegyömöszölni az a János az öklét a tésztaába... Aztán megrogyant szegénykém, mikor a bika odanyomta az akolhoz, oldalbordája tört neki, és később már nem volt olyan ember soha, mint annak előtte, még férfiaságában sem... De hát ilyen az élet, ugye, ha ver, két kézzel teszi, máskor meg telis-tele szórja az embert napsugárral, hogy szélesre vigyoroódhat tőle, akit éppen szeretget...

A sinbusz kettőt dudált. Váltók csattogtak a kerekei alatt.

Hiszen már érkezett, ajaj, ki hitte volna, hogy az idő ilyen gyorsan eljár. Istenem, vigyázni, nehogy kijöjjenek a könnyei, mert az is megtörténhet, hogy Jánossal a gyerekek is kijöttek elébe, és akkor neki, jaj istenem, akkor most hogyan is kéne ezzel a kosárral meg a kiskutyával, de hogyan is...

A sinbusz megállt. Mindenütt lárma, sokadalom, szavak röppentek ide-oda, mint csapongó madarak, az emberek cipőkoppanásai pedig sértették a fülét. Hiába, nem neki való ez a hangoskodás, ez a gyömöszödöm előre a sok ember között, s az hogy nem oda érek, ahova akarok, mert magukkal sodornak, visznek valahova...

— Jó napot, anyám — mondta János.

— Noked is, egyetlenem — mondta ujjongva, s már ott csimpszakodott János nyakába, csókolta kétfelől az arcát, mint valaha szokta.

— Jól érkezett, anyám — mondta János.

Csak állt földbe gyökerezett lábbal. Hol itt az a régi épület, hiszen itt minden drága kőből van csinálva, ezt ő sose látta, még az újságokban se.

— Jöjjön csak, jöjjön... A csomagjai? — kérdezte János.

— Az nincs, fiam. Csomagot nem hoztam magammal, kivéve ezt a kis kosarat. Volt idő, mikor majd leszakadt a kezem a sok csomag alatt, emlékszel? — kérdezte.

János szó nélkül indult előre. Borús a fia képe, mi lakozhat a gyerekekben, hogy ennyire, szó nélkül nekilódult ennek a hatalmas kupola alatti világnak, ami szinte akkora, mint nálunk otthon az ég. Alig tud menni a János után, alig győzi szaporázni a lépteit; hiába, emberrnyi ember, és ha a férfiember meghúzza a lépést, bizony igyekezni kell a nyomában lenni.

De nem kifelé tart, hanem erre bē, a sok ember közé, és még le is ül a fehér abrosszal terített asztalhoz. Istenem, de szép abrossz, és a vázában virág, biztosan melegágyon nevelt virág, mert hogy most tavasz van, és korai lenne szabadon látni ilyen kövér rózsát...

— Két kávét — mondja János a pincérnőnek.

— Tudod, nekem kevés nedvesség kell, én nem iszom, de mehetnének, Jánosunk, biztosan várnak engem a gyerekek...

— Nálunk meszelés van, anyám. Abba a fölfordulásba nem viszem — mondta János.

— Segítek a menyemnek... Még nem is ismerem, a gyerekeket se tudom, Jánosunk, és jó volna, ha te most engem...

— Majd legközelebb, anyám, lesz még rá alkalom. Majd ha rendben lesz a lakás...

— De hát én... én azért jöttem...

— Maga most szépen rám hallgat. Tíz perc múlva megy vissza a sinbusz, szépen felül rá. Tudni akarom ám, hogy épségben visszaért, a sógorék telefonálják meg nekem az érkezését — mondta János. Anyja elé tolta a kávét, a magáét egy hajtókára akarta kiinni, olyan forrón persze, ami nem ment, beharapta a fájdalomtól a szája szélét, s hallgatott.

Csend volt.

A kutya mocoogni kezdett.

— Az mi lenne? — kérdezte János.

— Még mindig vezető poszton vagy, Jánosunk? — kérdezte.

— Azt mondja, hogy mi van a kosárban!

— Mert a sógor mondta, hogy avanszéroztál, hogy te most már valóban valaki vagy...

— De a szentségít... — szisszentett János és a kosár után kapott. Elrántotta róla a fejkendőt. A kiskutya, nedves orrával és csillogó tekintettel mászott a kézfejének.

— A Krisztusát, anyám — nyomta anyja ölébe a kosarat János. — Maga meghiobbant?!

— A gyerekeknek... mert a Gyuris, tudod, amit te neveltél...

— Nem neveltem én semmit — dobott egy papírpénzt János az asztalra, felállt, s indult kifelé, mint akit kergetnek. Ő utána.

Könnyein át látta, hogy János jegyet vesz, érezte, ahogy a kezébe nyomta, és hatalmas, az öreg megboldogult Jánoséhoz hasonló öklét is érezte, mikor karon fogta, és kifelé vezette az indulási oldalra.

— Majd legközelebb, anyám, legközelebb... Megtelefonálok, hogy mikor teszünk nálunk mindent rendbe — mondta János, mikor futólag megcsókolta és fölsegítette a sinbuszra.

Ő az ablakhoz ment, a kosarat akarta leadni, hogy ezt az árvát, a Gyuris kölykét, elvihetné az unokáknak, de ekkor már csupán János széles hátát láthatta, ahogy a kijárat felé haladt. Könnyei belül szakadtak, mikor cserépes ajkai közül kibuktak a szavak:

— János, én meghalok...

KÉZFOGÁSOK

SLAVKO MATKOVIC

BÉLYEGALBUM

*a konyhaszekrény nyitott fiókjából
felhők és fehér levelek rajzanak
növekednek a tintás ég fehér foltjai
amíg a kistű szőke hajában
a szél szétdobálja
az apró ragadós madarakat*

*poros kezemben
tarka kislexikon
a múlt idők koronázó színe
gyenge rózsaszínű papír
arany*

*rendezett sorokban
méltóságteljesen nyugszanak
rabok és királyok
állatok és növények
helytartók utazók és kalandorok
kiadós meséket mondanak
az álmodozóknak
a szélnek
a gyerekeknek
vörös bőrkötésben
elfelejtett tájak álmodnak*

*érdeklődve megfordulok
és a szőke kistű
egyre messzebb
a paradicsommadarak
kődlő tollain*

KAFKA

*Rézfényű láng
ragyogja be tenyerem
amint a foszforos piros labdac
robban.*

A dobozból
amelyen német juhászkutya alszik
szavak és képek hullanak
kihúzódnak
az éledező madarak és halak
a zöld teknősök
és a kis repülő szerkezetek

S amíg a sötétben
könyveket számlálok
és idegesen gyűjtogatom
az őz Astor cigarettákat
a könyvtár ablakán
nikkelezett csillogó kerékpáron
beprepül Kafka
és az esős nyirkos
Teresiapolisban
az események felől kérdez

MIT CSINALSZ ITT?

álmos
hideg este
a bezárt ajtó mögül
a filmet hallgattuk

álltunk és elképzeltük a képet
a sötét füstös termet
a magnézium pislogású
hallgattuk az edénycsörömpölést
a lönyerítést
a lövöldözést
azután minden elcsendesült
és egy férfias hang
hirtelen felkiáltott
„what are you doing here?”
fölneveltünk
csodálkozva kérdeztük
vajon melyik film játszik
a sötét moziteremben

MOLCER Mátyás fordításai

ÖRÖKSÉG

KISS FERENC

A HALOTTI BESZÉD

Szirmai Károly emlékének

Először Szirmai Károly interpretálta Kosztolányi költészetét a halálélmény jelentőségének tudatában. A Kalangya Kosztolányi-számában jelent meg ez az esszé (1936. márc.). Az *elmúlás költője* címmel. Később, 1943-ban a Délvidéki Szemlében módosításokkal ismét előadta *Az elmúlás költőjében* kifejtett gondolatokat. Újat nem adott ez a második írás, de új nyomtatékhoz juttatta az 1936-os esszé tartalmait. Okkal tette ezt, mert Kosztolányi életének és költészetének valóban alapélménye, meghatározó tartalma volt a haláltudat. Szirmai felismerése azzal válik ki a hasonlóak közül, hogy a haláltudatot nem külön témaként, hanem valamennyi témára kiható, a létezésélmény természetét is meghatározó mivoltában tudatosítja. Ezért kellett az ő nyomain indulnom, mikor Kosztolányi költészetének ehhez a kérdéséhez értem.

Nem a téma felől jutottam ide, hanem a költői világ gazdagodását és mélyülését kísérő folyamatban. S mivel ezt a folyamatot az emberek és a világgal való kapcsolatok alakulásával párhuzamosan kellett követnem, a *Számadás* c. szonettciklus vérsevíjjogásos demonstrációja láttán, a szerencsétlenekkel kötött szövetség pátosza láttán támadt kétségek felől szükségképpen jutottam a *Halotti beszédhez*, melynek megrendültségét minden ízében hitelesnek éreztem. Jól éreztem-e, s ha igen, mi a magyarázat? A válasznak messziről kell nekiindulni. Egyelőre csak annyit rögzítsünk, hogy a *Számadás* egy közösséggel, a szerencsétlenekkel kötött szövetség ihletében íródott, a *Halotti beszéd* pedig egy ember halálának alkalmából, — s az utóbbi időben is az előbbi után készült.

Ismeretes, hogy Kosztolányi lírája a harmincas években érik be. E beérés közelsége minden gesztusban, vallomásban érzékelhető. Még sikertelenebb verseiből is kitetszik, hogy egyre koncentráltabbnak, egyre jelentősebbnek érzi ihleteit. Sűrűsödni érzi saját életének klímáját, súlyosodni gesztusait, a folyamatok komor tömbökké állnak össze képzeletében, minden aspektusból az élet egészét látja, s amire ránéz, ünnepélyes jelentőséggel tárul meg számára. Ahogy érzi a halál közeledtét s ikrásodnak szájában a veszendő élet ízei, úgy fokozódik készsége és a belső kényszere is annak, hogy elmerüljön, feloldódjon a létezés áramában, idegen életekbe itatódjon, hogy valóban testvére legyen az embereknek s ott-honos részese a világnak.

Ha tudjuk, hogy az ő igazi költői terepe eddig is csak lazán érintkezett az eszmei-politikai szférával, s ha tudjuk, hogy elvont szentenciái bontatlanul ünnepélyes dikciói közepette mindig érdektelenebb volt, mint amikor érzékletes látvány, a pillanat és az esetlegesség prizmaí is szerephez jutottak verseiben; ha emlékszünk, hogy legsikeresebb darabjai mindig álom és realitás, ünnepélyesség és játék egységével hatottak, akkor törvényszerűnek találjuk, hogy most is az egyszerű, az esetleges, a különös, a kivételes, a földi és mégis valószínűtlen felől, annak közegében öltethet kiteljesült formát a költő számadása emberről és világról.

Az emberi lényegről egy ember halálának ürügyén a *Halotti beszéd* foglalja össze Kosztolányi legfontosabb mondanóit.

Isméltelnünk kell, hogy egy ember halála ürügyén, mert a haláltudat a Számadás minden jelentős versében jelen van. Szerepe azonban egyikben sem ilyen termékeny, mert ami előterében felfénylik, lényege szerint nem elég érzékletes, nem elég súlyos, nem elég hatalmas. A magyarság-élmény csak izzóbb, mámorosabb lesz a halál perspektívája által, de nem lesz életrevalóbb, jelentékenyebb; a kollektivitás szenvedélye is tüntetőbb, elszántabb lesz általa, de hitelének éppen nem használja a kényszer diadallá duzzasztása. Más versekben meg éppen önmaga ellen dolgozik a haláltudat, mikor a felszított izzást, a líra cselekvő kedvét, a titokba hatoló érdeklődést a szándékolt áramütés gépiességével hamvasztja el ama tétel, hogy hiába minden, az ember úgyis meghal. Nemcsak a Meztelenül néhány versére áll ez, de még a Számadás c. kötet folyton égő, szikrázó, szomjas és mámoros ihlettpusai is el-elfúlnak vagy visszajukra fordulnak a haláltudat tövén nőtt reménytelenség hamujában. (Ének a fiatalokról, Bologna, Ébredés, Már megtanultam.)

A Halotti beszéd nem első halotti beszédje Kosztolányinak. A halált kezdettől a kivételes költői lehetőség alkalmának tekintette. Revelációnak. Félelem, borzongás, titokzatosság uralta ilyen természetű élményeit. Egy élet vége mindig érintkezést jelentett számára a nem emberi létezés birodalmaival. Ezért olyan sűrű ebben az élményben a kozmikus-metafizikus vonatkozás. „Az, amit ezen a küszöbön cselekszünk — írja Osvát haláláról szólva —, mindig megrázó. Valami kód van rajta és csillám, mely az ismeretlen tartományba vezető ajtó résén szüremlik ki. Nincs teremtmény, bármily jelentéktelen is, aki ne válnék jelentősévé végső perceiben.” (Irók, festők, tudósok Bp. 1958. II. 204.) Gyerekkorában látta volt „dalias” nagyapját a ravatalon, s ezt az élményt haláláig elhatározó jelentőségűnek vallotta. Edesapja, Tóth Árpád, Osvát Ernő halálakor prózában és versben is megkísérli rögzíteni a pillanatot különleges tartalmait. A Nerónak talán azok a legihletettebb fejezetei, amelyekben Seneca és Nero halálát beszéli el. Leginkább abban hasonlítanak egymáshoz ezek az írások, hogy valamennyi többet akar mondani annál, hogy: ime, meghalunk. Igen sok Kosztolányi-mű, miközben másról beszél, olyan jelentőséggel utal a halál el nem kerülhető esélyére, mintha ez lenne elsőrendű értelme. Ez a titok, ami a látszatok mögül felmerül. Mikor viszont a halál szemben a költő, az emberi lét rejtelve olyan erővel hat rá, hogy a sévét — úgyis meghalunk — fel kell törnie, ha a rejtelmet meg akarja nevezni.

Első ilyenmű verse, a nagyapja halálát felidéző Azon az éjjel már azzal akart hatni, hogy kozmikus jelentőségű, titokzatos, félelmetes eseménnyé mitizálta az emléket, s ez annyira sikerült, hogy az unoka emberi veszteségének hiteles tartalmai is beleveszték a kozmikus borzongás szertartásának tömjénfüstjébe. Az apját búcsúztató költemény — Apám a koporsóban — lírai ere pedig épp azért szűkös, mert az életérzés apálya közepette a halál jelentősége is elmerült a reménytelenség és tehetetlenség kietlen közegében. — Az Osvát és Tóth Árpád halálakor írott versek — Osvát Ernő a halottas ágyon, Tóth Árpád halotti maszkja — már a Számadás erőterében születtek, s rokonságuk a Halotti beszéddel ki is mutatható. Különösen, ha a prózában írott nekrológokkal is szembesítjük őket. (Osvátról: Irók, festők, tudósok II. 202—225; Tóth Árpádról: Uo. I. 341.) Igaz, hogy az utóbbiak egyike, a Tóth Árpádról szóló alig két oldalnyi, s látszik, hogy sebtében összerótt nekrológ, s így a versnél eleve igénytelenebb. Az Osvátról szóló azonban egész kis regény, s elsősorban a halál regénye. Beszél ugyan a szerkesztőről is, de keretét és magvát az ember alkotja, s az ember halála. Ennek előjeleit és körülményeit nyomozza és fedi fel olyan szenvedélyes izgalommal, mint egy büntény dokumentumait. Értéke is ebben van, az emberi dráma eseményeinek felidézésében. Anyagában lépten-nyomon felismerhetők a vers elemei. „Magas, bádog tologágyon feküdt, lőszörpokroóccal takarva. Oldalt villanykörte égett. Miután a szolga meggyújtotta a mennyezetlámpát, föltakarta övig. Szíve táján rózsaszín tapasszal volt leragasztva a seb. Nyitott szeme a régi tekintettel nézett, de nem ránk, hanem oldalt, az üvegszemek mozdulatlanságával. Mi is mozdulatlanul álltunk.” (I. m. 219.)

És a vers:

*Csak sárga volt, ezüst volt és piros volt:
e három együtt: sárga és ezüst
s piros, amikor a kórházi ágyon
mezítelen, sovány testvét övig
a szolga föltakarta lassan. Arca
nagy sárgasága. Szép ezüstfeje,
gazdag díszében, régi kincseinek
ezüstmányja. És a szív piros.
Még csöppeket sirt a tapasz alatt is.
Egy falikarra nézett a szeme,
üvegesen, mint Rippl-Rónai
képén, a furcsa fölfelé-tekintés
igaz pózában. Ezt figyeltem én,
kiváncsian, nyakam előrenyújtva,
mint a tanítvány, ahogy ő szeretett:
hogy majd lerajzoljam magamnak egyszer,
s másoknak is hitet tegyek felőle.*

Az egyezés néhol szó szerint való, de az első olvasásra kitetszik, hogy a versben valami többlet rejlik. Még ugyanazok a mozzanatok is más, sűrűbb összefüggésekben állnak. A próza által rögzített vonások pontosak, élesek, de jelentésük körülhatárolt és egysíkú. A nyitott szem mindkét képen oldalra néz, de a próza precízen közli is, hogy „nem ránk”. A költő is fontosnak érzi ezt a mozzanatot, a tekintet irányát még határozottabban megjelöli, mint az esszéíró: „Egy falikarra nézett” — s ebben is kifejeződik, hogy „nem ránk”, de azzal, hogy egy érdektelen tárgyra szegődik a figyelem, az emberi kapcsolat elvesztésének képtelensége, a halál abnormitása is formát ölt. S ugyanakkor kapcsot képez a Rippl-Rónai Osvát-portréjához, tehát egy lényegkifejező jellemképhez. És szerves a kapcsolat, mert a Rippl-Rónai-portré tekintete se normális, de annak üvegességében a kivételes szellem értő, komoly figyelme mered, tehát valami normális fölött való adottság. S ugyanez a több irányba utaló sugallatosság jellemzi a kezdő-képeket is. Három színnel jelzi a pillanat tartalmát. S azért kell aláhúznunk a „pillanat” szót, hogy jelezhessük: ez a három szín nem az impresszionista ledér kedvtelése, hanem a tömörítő, sürjítő, szándék műve. Ilyen pontokon világlik ki annak értelme, hogy a Dichter szóban Kosztolányi elevennek érezte az eredeti jelentést: sürjítő. A sárga, az ezüst és a piros szín a halál pillanatában koncentráltan ható összbenyomást óhajtja rögzíteni: a sárgában az öngyilkosságra kényszerítő gyötrelmek sejlenek, az ezüst a kivételes szellemet idézi, a piros a halál heveny közelségét. Osvát alakját is tehát és halála körülményeit is, — sőt a vér sírásában már a költő később nyíltan felfakadó „anyai” fájdalma is megszólal. S a három szín csak a benyomások summája: három erősen leütött, telt akkord, amit aztán kibontva, fellazítva, fel-dúsítva újra ismétel. A közbeszótt tárgyszerű mozzanatok élesebben rajz-olják ki az alapérzés tartalmát, az ismétlések új nyomatókat adnak neki, s egyúttal a költő megrendültségét is érzékeltetik. Együtt és egy-szerre volna itt jelen Osvát, a halott, és a költő, aki döbbenetében is éber és felelős: mert hitet kell tennie.

Volna — mondjuk, mert arra gondolunk, hogy a sárga színben csak azért véljük jelen lenni az említett jelentést, mert az idézett emléke-szédből tüzetesen ismerjük az öngyilkosságra készülő ember iszonyú tudatosságát: s a furcsa fölfelé tekintést talán azért tudjuk nyomban azonosítani, mert ismerjük Rippl-Rónai képét, s általában, mert ismerni véljük magát Osvátot, valamennyire Kosztolányit is, — s mert az utóbbi megrendült tanúskodása az előbbiről 1929-ben olyan irodalomtörténeti érdekű esemény, mely a gondolatok egész raját veri fel a céhbéli olvasóban. Rövi-den szólva: a versben felismerni vélt jelentés nem eléggé bizonyos, nem eléggé egyetemes, az emlékmű nagyon is Osváthoz szabott s a kapcsolat érdek-köre is korlátozott. Talán Kosztolányi is sejtette ezt, s azért igye-

kezett a színekkel jelzett személyes benyomást az ismétlések nyomatékával áthatóbbá tenni, s talán ezért folyamodik a vers második részében a szülés kínját érző anya képéhez, hogy a kapcsolat szorosságát s veszteségének érvényét ezzel az ősi és örök emberi fájdalommal avassa egyetemessé:

*De oly sokáig néztem azt a villanyt,
oly mozdulatlan, hogy mozogni kezdtem,
belefáradtam s csöndesen kimentem
az őszi éjbe. Ott az ég alatt
vad vágy fogott el, hogy megint legyen,
és úgy akartam ezt, de úgy akartam,
amint akarta anyja hajdanában,
ki kínban-vérben a világra szülte.
És mint az anyjának fájt egykoron,
hogy szétnyúló öléből földre jött,
úgy fájt, hogy a lelkemből kiszakadva
eltávozott és nincs és sohasem lesz.*

A céhbeli kapcsolat emberi és személyes tartalmát bizonyossá teszi ugyan ez a vallomás, de a jellem rejtett gazdagságát nem bontakoztatja ki jobban, mint az előző részek tették. A „vad vágy” kitörése az Osvátról tanúskodó szándék — „hitet tegyek felőle” — fegyelmezettsége után váratlan szintre kapcsolja a verset, mintha ezzel a póre, családias fájdalommal a tanúskodás feladata elől térne ki, vagy ennek lehetetlenségét ismerné be, s ezzel a képtelen vággyal: „hogy megint legyen” nevezné meg mondandója valódi lényegét. Azt, hogy nem a tanúskodás itt a fontos, hanem a veszteség miatti gyötrelmem, hogy a halott „Csak sárga volt...”, az ismerős Osvát, de már mégsem ugyanaz, — e ezzel a törvénytudó, halállal szomszédoló költő éppúgy nem tud megbékélni, mint a gyermek, aki az életosztón ősemberi egészségével tiltakozik a halál ellen. A romlást az épség felől szenvedni, tudása is ilyen tudás: visszaperlő, felmagasztosító tudás: „És mint az anyjának fájt egykoron, hogy szétnyúló öléből földre jött.” Elég itt a szülés tortúrájának realitására gondolni, hogy nyomban kitűnjék a képbe itatott áhítat eszményítő szerepe. Megváltók születnek így. Az „egykoron” zsolttáros idejében, az idők teljeségében.

Eltekintve attól, hogy a vers ágaskodó líraiságának hitelessége és érvényessége milyen mérvű, ez a mű minden elemével a *Halotti beszéd* felé mutat, annak közvetlen előzménye. Sommásan közli a halál pillanatának a költőben támadt visszhangját, aztán a halott emberi arcát idézi, aztán az egyetlen élet ismétелhetlensége — a „sohasem” — miatti fájdalommal tiltakozást. Ez az elsőrendű lírai szándék szerves kapcsolatban van a látványt rögzítő objektív képek sugallataival, bár szervességük laza s empiria és vallomás egyensúlya nem egészen meggyőző.

S nagyon tanulságos, hogy az eddig elhallgatott, de a csírák között elsőnek mondható *Mágiabeli Ami itt maradt* c. költemény is elsősorban abban különbözik a *Halotti beszéd*től, hogy a tiltakozó indulat ebben is kiszakad az empiria közegéből, pontosabban: már az első sorokban általános igénnyel és fortissimo szól:

*Nem békülök meg, bármit is beszéltek
Az ember szent. És mi marad belőle?*

S aztán hiába veszi számba, ami maradt: a halott nyakkendőjét, cigarettáit, ruháját, — azt bizonyítani tudja, hogy milyen kevés maradt, de hogy mihez képest, az értékről, ami elveszett, arról csak a vers effektusai beszélnek. Az elsőrendű mondandó pedig ez lenne már ekkor is, de a halott életének hétköznapi tartozékai nem teszik érzékelhetővé őt magát, a személyiségben formát öltő emberi lényeg általánosságokba vész s a tételes kifakadás — „Nem békülök meg” — fedezetlenül marad.

Mindebből már gyanítható, miben rejlik a *Halotti beszéd* kivételes többlete előzményeihez képest, de ami az előzményekből gyanítható, csak töredéke annak, ami a versben meg is valósul. Az Osvátról írott emlékbeszéd idézett soraiban olvashattuk: „Nincs teremtmény, bármily jelentéktelen is, aki ne válnék jelentőssé végső perceiben.” Az Osvátról szóló vers igazolta is ezt a meggyőződést. És ebben a Tóth Árpádról szóló is vetekszik vele. Tóth Árpád úgy hat a halál keretében, mint egy „keleti herceg”, „bálvánnyá merevedve”, örök pecséttel a homlokán. De „nincs oly Kosztolányi-mű, amelyben a közönséges ember ilyen fejedelmivé magasodna a halálban. Csak a kiválasztottak, a „szellem-fejedelmek”, a költők. E téma első határozott megjelenésének idején kiadott Jules Renard-könyv, *A smokk* (a későbbi kiadás címe: *Az élősdí*) bevezetőjében — 1912-ben, tehát az *Ami itt maradt* szoros szomszédságában — így elmélkedik Kosztolányi: „Az író, róla szólván, más színű tintába mártja a tollát (...) a nekrológ, ha Jules Renard-ról szól, őszintének, igaznak hat...” „Valami mélyen tragikus van egy író halálában. Nemcsak egy ember hal meg, hanem még valami. Egy kedély alszik ki, egy sajátosan egyéni látás veszik el, egy világ szűnik meg mindörökre. Nincs mód pótolni. A vére lüktetése, az idegei bizsergése, az agysejtjeinek játéka valamint roppant egyedülálló művészetet jelentet, ... és az idők határtalan messzeségében, soha-sohase születik hozzá hasonló.”

A gondolat ugyanaz tehát, mint amellyel az Osvát-vers zárul, s amely a *Halotti beszéd* fogalmi tengelyét alkotja, de az ismételtetlen csodát nem akánki, hanem egy író képviseli, ahogy később a Seneca, Osvát, és Tóth Árpád haláláról szóló írásokban is. A *Halotti beszéd* első meglepetése, hogy az Osvát-émlékbeszédben hangsúlyozott meggyőződést — minden teremtmény jelentőssé válik a végső pillanatban — látásra, szemléletre váltva juttatja érvényhez. Az emberek testvériségét kereső költő kényszerű elhatárolódásai, kétes értékű szövetkezései után, felfedezi egy idegen és közönséges emberben (Kosztolányi Dezsőné emlékezete szerint dr. Dubovie Hugo vegyész mérnök halála volt a vers közvetlen indítéka. Kosztolányi Adámot Garami Margit ideg orvosnő kezelte, aki felesége volt Dubovie Hugónak. A két család között innen a kapcsolat.) azt a különleges értéket, amelyet eddig a választottak kiváltságaként ünnepelet. Olyan adottságokat, amelyeknek birtokában ő idegennek érezte magát az emberek között. A vers már első soraiban jelzi e fordulat tényét, s hogy ennek jelentősége van, a további fejleményből is kitetszik:

*Látjátok feleim, egyszerre meghalt
és itt hagyott minket magunkra. Megcsalt.
Ismertük őt. Nem volt nagy és kiváló,
csak szív, a mi szívünkhöz közel álló.
De nincs már.
Akár a föld.
Jaj összedőlt a kincstár.*

Beszédes kettősség jellemzi ezt az indítást. A középkori liturgikus szöveg két kezdő szava s nemzeti irodalmunk legősibbnek, legelsőnek számító művészi alakzata — „Látjátok feleim” —, miközben a halál tényére irányítja a figyelmet, rádöbrent az eseményre, hangsúlyozza érzékelhető közelségét, váratlanságát, — ugyanakkor azt is, hogy a költő számára látvány, tanulság és példa az eset. A „feleim”-ben a felebarát jelentése is eleven még. Testvéreihez szól, aki így beszél, de mégis fölöttük áll, mert avatott: titkok tudója. Szenved a tényeket, érti őket, s mégis ámulva tünődik felettük. S ez a kettősség az egész strófa végigvonul. A tömör mondatok szűkszavú szabatosága a tárgyyszerű közlések fegyvelmeztségével hat — akár az Osvátról írott vers első felében a látvány éles, pontos rajza —, de a tömörségük nagyon is feltűnő, s kapcsolódásuk egymáshoz nagyon is szeszélyes. Nem a higgadt logika, hanem a pánik törvényei szerint való. Ezért nem tűnik fel a minősítő mondat sem „Nem volt nagy és kiváló, / csak szív, a mi szívünkhöz közel álló.” Úgy hat, mintha ötlet-szerűen bukkanna fel a tragikus pillanat zavarában előtűlő emlékek

között. Higgadt figyelmeztetés, gyermeteg szemrehányás, testvéri feljajdulás, s ugyanakkor arányos, szabatos mondatok, erőteljes, telt zengések. Valójában céltudatos itt minden esetlegesség, ugyanaz az összegező szándék figyelhető meg benne, mint az Osvát-vers első soraiban vagy az *Európában*: az operanyitányok technikája szerint előre halljuk — jelzészserűen — a mű alapmotívumait. A pillanat döbbenetét, a szemlélődő költő titokra ajzott izgalmát s a legfontosabb motívum előlegét is: hogy egyedüli, *kivételes érték* pusztulásának vagyunk tanúi. S voltaképpen az ősi, liturgikus megszólításnak is ez az elsőrendű funkciója, hogy az esemény jelentőségére rádöbbsentsen, hogy az embert, akiről szó van, eleve a nagy idő, az Árpádoktól máig érzékelhető folyamat áramlásába vonja, a történelem szintjén létező életek ivére, a beszédek kivételes szertartássá avas-sa, s mégis épen hagyja a közönséghez, társakhoz szólás bensőséges kö-zegét.

Eleinte — az archaikus vonatkozás funkciójának megértése ellenére is — játékos szerepek tetszik ez a megszólítás, de a második strofában, mikor módosult alakban újra halljuk — „Okuljatok mindannyian e példán” —, már gyanítható, hogy konkrétabb célja is van. S feltűnő, hogy nem a régi és Kosztolányinak oly igen kezéhez álló tételre figyelmeztet, hogy „bizony por és hamu’ leszünk mi is, hanem arra, aminek létjogát eddig is olyan szívósan védelmezte: az egyéniség értékére. Mégis másfajta pör ez — akár a *Marcus Aureliusban* zajló, az Ady-vita jegyzeteihez képest —, tisztább és magasabb szinten folyik. S nem a szolgálat elve ellen, nem az „önimádat” pódiumán, hanem egy valóságos ember színe előtt; annak halála láttán támadt alázaattal, felnéző döbbenettel, kérlelő érveléssel s a ráébredés önkéntelenségével. Az a lekicsinylő ingerültség, amellyel a „tömegember” igényeit elutasítva, az elkülönülés apodiktikus gögje egyszerűen elnémul: az intelem egy mindnyájunknak becses, kollektív érdekű felismerést tudatosít, és akikhez szól, azokat be akarja vonni, részeltetni akarja a revelációban s nem kizárni abból. A közlést most is a hirdetés emelkedettsége jellemzi, de a kommunikációs szándékot testvéries kérlelés remegő ráutaltsága hatja át. Jogosnak hisszük Bóka László feltételezését, hogy a személyiségnek, az egy embernek ez a megrendült tisztelete az embert géppé aljasító hatalmak növekedése láttán s a költő életét egyre irlgalmatlanabbul emésztő betegség közepette nemesedett ilyen salaktalanul tisztává. (Bóka László: *Arcképek, vázlatok és tanulmányok*. Bp. 1962. 422.) A „Látjátok feleim...” s az „Okuljatok mindannyian e példán” — formulák biblikus zengésének teljes értelme ebben az összefüggésben világlik ki igazán. A jelentőség, a rámutatás, az avatottság érzékel-tetése — mint részfunkciók, az emberiség érdekeit feltű lélek felmutató szertartásának elemei. Az egyetlen ember, az emberi lényeg példája:

*Okuljatok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több és most sem él,
s mint fán se nő egyforma két levél,
a nagy időn se lesz hozzá hasonló.
Nézzétek e főt, ez összeomló,
kedves szemét. Nézzétek, itt e kéz,
mely a kimondhatatlan ködbe vész
kövé meredve, mint ereklye,
s rá ékirással van karcolva ritka,
egyetlen életének ősi titka.
Akárki is volt ő, de fény, de hő volt.
Mindenki tudta és hirdette: ő volt.
Ahogy szerette ezt vagy azt az ételt,
s szólt ajka, melyet lepecsételt
a csönd, s ahogy zengett füllünkbe hangja,
mint vízbe süllyedt templomok haranga
a mélybe lenn, s ahogy mondta nemrég:
„Edes fiacskám, egy kis sajtot ennék”,
vagy bort ivott és boldogan meredt a*

kezében égő, olcsó cigaretta
füstjére, és futott, telefonált,
és szőtte álmát, mint színes fonált:
a homlokán feltündökölt a jegy,
hogy milliók közt az egyetlenegy.

Keresheted őt, nem leled, hiába.
se itt, se Fokföldön, se Ázsiába,
a múltba sem és a gazdag jövőben
akárki megszülethet már, csak ő nem.
Többé soha
nem gyül ki halvány-furcsa mosolya.
Szegény a forgandó, tündér szerencse,
hogy e csodát újjólag megteremtse.

Édes barátom, olyan ez éppen,
mint az az ember ottan a mesében.
Az élet egyszer csak őrája gondolt,
mi meg mesélni kezdtünk róla: „Hol volt...”,
majd rázuhant a mázsás, szörnyű mennybolt,
s mi ezt meséljük róla sírva: „Nem volt...”

Úgy fekszik ő, ki küzdve tört a jobbra,
mint önmagának dermedt-néma szobra.
Nem kelti föl se könny, se szó, se vegyszer.
Hol volt, hol nem volt a világon egyszer.

Elsőnek szükségképpen ez a kérdés merül fel: ha ebben a nem ismétlődő példában az emberi lényeket mutatja fel Kosztolányi, mi a tartalma ennek az emberségnek? A kérdés a költői világkép hiányait fedhetné fel, mert nyilvánvaló, hogy eszmei és erkölcsi jegyekben határozottan szegényesnek mondható a felidézett alak. Kosztolányi itt se feszíti szét költői világképe kereteit, de azon belül nagy jelentőségű fejleményekkel lep meg. Az emberről, aki „nem volt nagy és kiváló”, „Mindenkinek tudta és hirdette: ő volt”. A kisember, aki a prózáiról világában érdektelenségben vagy buta mániák groteszk izgalmaiban vész el, itt az emberek figyelmének centrumában áll, léte esemény. És ügyei vannak! S ez azért számít meglepetésnek, mert tudjuk, hogy Esti Kornél szerint az emberiséget az ilyen ügybuzgó lelkek viszik romlásba. Az élet értelméről elmélkedő költő is értetlenül nyilatkozik a munkáról; az emberhez egyedül méltó szemlélődés ellentétét látja benne (*Abécé*, 15–16.); az egyéniséget ünneplő korábbi vers költője pedig egyenesen elutasítja: „mit nékem a hazugság glóriája, / a munka.” A *Halotti beszéd* embere „futott, telefonált, / és szőtte álmát, mint színes fonált” és „küzdve tört a jobbra”. És ez a sürgő-forgó buzgalom szerves és értékes tulajdonságként illeszkedik a róla alkotott emberképbe.

És azért illeszkedhet szervesen, mert a *Halotti beszéd* emberképének megalkotásában ugyanaz a szemlélet működik, amely a nemzeti nyelvben, a nemzeti kultúrában úgy szerette, védte és csodálta az eredeti ízeket és színeket, s úgy irtózott az uniformizálódástól, a jellegtelenségtől. Az egyformaság a gépiességgel egyenlő Kosztolányi szemében, a telten kifejlő, színesen kibomló egyéni arculat állandó meglepetések, szenzációk forrása. Az *élet* jellemzője és értelme is egyben. S az emberben is ez számára a lényeges: a csoda iránti áhítat ösztönzése — s természetesen: a halál közelsége folytán koncentráltan ható veszteségérzés — jóvoltából.

Mert egy percre sem mellőzhető a tény, hogy halotti beszéddel állunk szemben. Epp azért feltűnő, hogy a költő, aki szinte vele élt a halállal, s oly sokszor méregette — riadtan, kíváncsian vagy karjába alélva — a hatalmát, aki olyan érzékenyen figyelte a közelgő halál külső jegeit az öregeken, aki az orvos kegyetlen pontosságával tudta, sőt szerette ábrázolni a betegséget, meg a halál közelségének tüneteit, — ebben a költőben most teljesen elnémul a morbiditás. A halott testre utaló ké-

peket megrendült gyengédséggel lelkesíti át. Valójában nem is állapotot rajzol, hanem eseményt idez: egy összeomlás nagy jelentőségű mozzanatait. „Kedves” és „összeomló” a lezáruló szem, s a „kövé dermedt” kéz is ereklyévé magasztosul. S nem a föld vár rá, nem a férgek, hanem a „kimondhatatlan kódbe vész”. Birodalmak és lángelmék pusztulnak így, hogy helyükön monumentum jelzi hiányuk: a veszteség arányait. Arcát, mint nagy értéket, „lepecsételte” a csönd, szava messziről és mélyről, de áhítatos, ünnepies üzenetként hallik, „mint vízbe süllyedt templomok harangja”. Egyéniségének jegye pedig, mint a kiválasztottaké, „homlokán feltündökölt”.

Eszményítés ez, s így, a céltudatosan összehozott mozzanatok tükrében nagyon is fennköltnek és ünnepélyesnek tetsző. A versnek azonban csak egyik szólama, s ahol legteltetbben hangzik, ott se homogén, ott is egybeszővődik egy rejtelmesebb, labilisabb elemmel. Abban, hogy a halál birodalmát a „kimondhatatlan kód” jelöli, s hogy a halott hangja mélyről és messziről hallatszik, abban már ez a mérhetetlen arányokat és ismeretlen titkokat sejtető elem öltött formát. Az eszményítő mozzanatok ezzel a valószínűtlen elemmel egybeszőtten avathatták a halál perspektíváját a végtelenség, az időtlenség és a csoda megsejtésének alkalmává. A „halvány-furcsa” mosoly is ebben az összefüggésben nyeri el értelmét: megfejthetetlen titokra utal, de „ékirásos” titokra, ami mögött megfejtésre, megőrzésre érdemes, vonzó tartalmak rejlenek. Mindezek összehatásaként érezzük, hogy az emberrel, aki meghalt, egy világ tűnt el, s következőképpen — bár a vesztes fénytörésében — azt is, hogy világnyi érték az emberélet.

A Számadásban elég gyakori az ünnepélyes hitvallás. A zsoltáros, biblikus szimbólum, az intelem és tüntetés olykor már nagyon is fennkölt. Főleg azokban a versekben, versrészletekben, amelyekben az általánosítást nem fedezi érzékletes látvány, ahol inkább szónoki effektusokkal hangsúlyozza önérejtét az indulat. Ahol az egykori impresszionista kiszakítja magát az empíria közegéből. A *Halotti beszéd* emberünneplő lírájának hitelét elsősorban az fedezi, hogy az eszményítő, rejtelmességet sejtető szólamnak megvan a masszív, nagyon is valószínű, életszalmú ellenpontja.

Már az első szakasz megpendítette, mikor jelezte, hogy aki meghalt, „nem volt nagy és kiváló”. A rajzos elemekben oly igen gazdag harmadik szakasz aztán részleteire bontva szelálatja meg az intim emberi szféra mozzanatait. Az egyéniség hétköznapi tartalmait.

A feleség megszólításának sajátos akcentusa, az evés, ivás, cigaretázás, a napi munka hogyanjára utaló sorok több funkciót is teljesítenek. Igazolják a költő és a felidézett alak kapcsolatának bensőséges voltát, az egyéniség jegyeinek megnevezhetetlen gazdagságát, — de legfontosabb funkciójuk, hogy a magasztossá emelkedő alakot a természetes, a közeli emberi szférába kössék. Esendőbb és közönségesebb lesz ezzel, de páratlansága bizonyosabb, anélkül, hogy embert példázó érvényét elveszítené! Mert az intim vonások éles rajza egy mindnyájunkkal közös, személytelen háttérből nő ki — „Akarki is volt ő, de fény, de hő volt” — (Vajda Endre tanulságos elemzése nagyon is bizonyosnak érzi e sorban az anyagra utaló jelentést, én inkább az élet intenzitását, a lélek lobogását vélem kifejeződni benne. *Miéri szép?* Szerkesztette: Albert Zsuzsa és Vargha Kálmán. 1966. 196.), s maga az intimitás is csak elmélyíti a testvériség érzését. Új fedezettel látja el az emberért perló, a „Többé soha” tényét tragikus veszteségként interpretáló líraiságot.

Mindezzel csak a vers három alaprétegét fejtettük szét. Egymásbajátásuk menetét, arányos és spontánul ható rendjét, szervességének csodáját épp csak sejtetni tudjuk azzal, ha jelezzük, hogy e három réteg minden eleme az alapeszmét igazoló bizonyítás-láncolat, egyetlen érvelő lendület sodrásába illeszkedik, s hogy ebben a folyamatban a rajzos mozzanatok, a jelenetező képek a szentenciászerű általánosítások változatos ritmusban követik: fedezik és lendítik egymást. Így létesül eleven és hatalmas ív a meghittent közeli s a valószínűtlenül távoli, a realitás és

a csoda, az ősi és az aktuális, az egyén és a létezés egyetemessége között. A vers minden sora azt hangsúlyozza, hogy ismételhetetlen a csoda; ami elveszett, s hogy léte is olyan volt, mint a mesebeli figuraké, esetleges és valószínűtlen — merő ellentéte annak a materialista magyarázatnak, amellyel pl. Majakovszkij Lenin megjelenését szinte levezeti az objektív adottságokból illetve szükségletekből —, de a vers olyan szoros kapcsolatot létesít költő és halottja között; az első magyar nyelvemlék s a népmese-formula, a „szerencse” Faludit, Berzsenyit idéző jelzői („forgandó, tündérszerencse”) révén a halott és a történelem; a sűrű viszonyítások révén a halott és az egyetemes létezés között, s egyáltalán olyan telten tárgyasul ebben a versben a csodával teljes emberi lényeg átérzésének fájdalmas-komoly áhítata, hogy a veszendőség és esetlegesség érveinél végül fontosabbnak érezzük magat az érvelőt: az emberi jelentőség értőjévé és hirdetőjévé magasodott, de kivételes pozíciójában is testvérként tanuskodó; halálos prései között is egy másik emberért jajduló, félelmei közepette is igézetesen érvelő, esendőségében is méltóságos, tiszta beszédű költőt.

A halál ebben a számadásban is szörnyű, de már nem a közönyös semmi, mázsás súlya ellenére is az éggel jegyes, akire rászakadt: „majd rázuhant a mázsás, szörnyű mennybolt.” A lét is bizonytalan, de nem szorongatóan, hanem talányosan szeszélyes. Az utolsó sor téveteg tünődése, miközben az alapeszme jegyében hibátlan körbe zárja a verset, az emléket átemeli egy tágasabb, időtlenebb létezés szintjére, hogy a mese réveteg tünődésében továbbrezegjen, örökkévaló időnkig, mint maga a mese: „Hol volt, hol nem volt a világon egyszer.”

A *Halotti beszéd* Kosztolányi régi, reménytelennek tetsző álmát valószínűsít meg. A magyarság-élmény, az európaiság s a boldogtalanokkal való szövetkezés félsikerei után végre az egyenrangúak testvériségén alapuló emberszemlélet erőforrásai is felszabadulhattak általa. A nyomóerők és a lángelmék között tátongó óriási űr fölött híd támadt ezzel, s termékeny összhang a költő ihlettípusai között. A nagyságtudat s a józanság; az ámulás és az elemzés; a bizonyágtévő pátosz és a találgató érvelés; intimitás és távlatosság úgy forrtak egymásba, hogy a kölcsönhatásuk nyomán kifejtett esztétikai minőség minden ízében neme-sebb, tisztább, életszerűbb lett. A megrendültség súlyt adott a meglepetésekben gazdag, játékos találatoknak, fordulatoknak; s az utóbbiak által természetesebb és közvetlenebb lett az ünnepélyesség. A felmutatott emberi érték és a felmutatás szépségének egységében az én és a többi ember közötti idegenség hibátlanul feloldódhatott. Az egyéniség csodájában alakot öltő emberi lényeg révén végre a bizonyosság hitelével tárult meg *valami* abból a rejteleméből, amely az első versek óta lázban tartotta Kosztolányit.

Valami — mondjuk, mert a *Halotti beszéd* mégiscsak halotti beszéd, a társadalmi ember a privát emberrel a veszteség fénytörésében forr össze ilyen zavartalanul. Az emberi lét csodájában a *volt—nincs* élménye a döntő; a lét talányossága, rejtelmessége tehát és nem a létezés. Ember és világ kapcsolatáról a *Halotti beszéd* csak azt mondja el, milyen az ember: milyen páratlan és veszendő érték. A vers teljességéhez ez elég is, de a teljes számadáshoz kevés. A teljes számadás logikája *szükségképpen* veti fel a következő, a legégetőbb és legfontosabb kérdést: hol az ember helye a világban, s mit ér számára az élet? Helye, lehetőségei és személyisége a létezés milyen szintjére képesítik. Erre válaszol a *Hajnali részegség* és a *Szeptemberi áhítat*.

PÖLHE GEZA

A TÁJÉKOZTATÁS CÉLJA, FELADATA ÉS FORMÁI A KÜLDÖTTRENDSZERBEN

A TÁJÉKOZTATÁS ALKOTMÁNYOS FEJLŐDÉSE

A tájékoztatás fejlődése szoros kapcsolatban van egész társadalmi-politikai rendszerünk átalakulásával. A társadalmi viszonyok demokratizálódásával növekedett a tájékoztatás jelentősége is. Önigazgatási rendszerünk fejlődésével a tájékoztatás a döntéshozatal folyamatának szerves részévé vált.

A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság 1946-os alkotmánya a tájékoztatásról a 27. szakaszban az általános polgári jogok keretében tesz említést: „A polgároknak szavatoltatik a sajtó, a szólás, egyesülés, gyülekezés, nyilvános gyűlések és manifesztációk szabadsága.”

Ez tulajdonképpen a polgári demokrácia fegyvertárából átvett klaszikus jog, amelyet külön és részletesen a sajtótörvénnyel szabályoztunk.

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1963-ban hozott alkotmánya már jóval nagyobb teret szentel a tájékoztatás kérdésének. A sajtószabadság klasszikus joga új, az önigazgatás fejlődéséből eredő tartalommal bővült. Az önigazgatás hatékonyabb életre keltése céljából a tájékoztatással kapcsolatban is új kategóriák jelentek meg, arra kötelezve az állami és önigazgatási szerveket, hogy munkájukról a nyilvánosságot megfelelően tájékoztassák. Ugyanakkor az alkotmány a közöséggel szemben is kötelezettségeket támaszt a sajtó és egyéb tájékoztatási formák fejlesztésére. Az alkotmány alapelvei külön is hangsúlyozzák, hogy „az önigazgatásnak és a polgárok más jogainak megvalósítása érdekében a társadalmi közösség biztosítja az állami szervek, más társadalmi önigazgató szervek, szervezetek és közfunkciót viselő személyek munkájának nyilvánosságát, s ezáltal mindinkább lehetővé teszi a polgárok sokoldalú tájékoztatását és társadalmi ügyek intézésére való képesítését.”

Ezenkívül az alkotmány külön szakaszban (40. szakasz) foglalkozik a sajtószabadsággal: „az alkotmány biztosítja a sajtószabadságot és a tájékoztatás más formáinak szabadságát, az egyesülési szabadságot, a szólásszabadságot, a nyilvános fellépés szabadságát és a gyülekezési szabadságot. A polgároknak joguk van arra, hogy a tájékoztató eszközök útján kifejezzék és közzétegyék véleményüket, felhasználják a tájékoztató eszközöket, hogy lapokat és más sajtót adjanak ki és információkat terjesszenek más tájékoztató eszközökkel.”

Az idézett részletek önmagukért szólnak arról, hogy az 1946-os alkotmányhoz képest mennyire megváltozott a tájékoztatásra való jog tartalma, amit elsősorban önigazgatási rendszerünk fejlődése tett szükségessé. A polgároknak és dolgozóknak nemcsak arra van joguk, hogy tájékoztaljanak egyes kérdésekben, hanem arra is, hogy másokat tájékoztassanak.

Az 1974-es alkotmány a tájékoztatást egy sok tekintetben új és egyetemes módon szabályozza, a korábbi alkotmányokhoz viszonyítva: „A sajtó,

rádió és televízió köteles a valóságnak megfelelően és tárgyilagosan tájékoztatni a közvéleményt, közölni a szerveknek, szervezeteknek és polgároknak a közvélemény tájékoztatását szolgáló véleményét és információit. A közvélemény minél szélesebb körű tájékoztatása végett a társadalmi közönség kedvező feltételeket teremt a megfelelő tevékenységek fejlesztésére."

Az 1963-as alkotmányból megtartottunk és kibővítettünk egyes rendelkezéseket, de ugyanakkor minőségében új rendelkezéseket is beiktattunk, amelyek a tájékoztatást a döntéshozatal szerves részévé teszik. Ez mindenképpen szocialista demokráciánk és öngazgatási rendszerünk fejlődésének az eredménye, de egyúttal kihangsúlyozza az egész tájékoztatás jelentőségét is.

Az új alkotmány az alapelvekben megállapítja, hogy öngazgatási demokráciánk fejlődését mint a proletárdiktatúra sajátos formáját egyebek között a következőképpen biztosítjuk: „a dolgozók minden olyan kérdéstről való tájékoztatásával, amely a társadalmi-gazdasági helyzetünk megvalósítása szempontjából, valamint a hatalmi funkciónak és más társadalmi ügyek igazgatási funkciójának gyakorlásában való minél teljesebb és szakszerűbb döntéshozatal szempontjából jelentős. Minden hatalmi és öngazgatási szerv, valamint minden öngazgatási, köz- és más társadalmi funkciót viselő személy munkájának nyilvánosságával."

Mint ahogy az az idézett rendelkezésekből kiderül, a sajtószabadság polgári értelemben vett joga egy minőségében is új joggá, a tájékoztatásra való joggá alakult át, és amelyre öngazgatású társadalmunkban a polgárok egyik alapvető szabadságjogaként tekintünk.

Ugyanakkor tartalmi szempontból is teljesen új és lényegbevágó változásokat találunk az új alkotmányban: A tájékoztatást kötelezően be kell építeni öngazgatási rendszerünkbe és a döntéshozatal egész folyamatába, a társult munka alapszervezetétől a Szövetségi Szkupstináig.

Az új alkotmány az eddiginél jóval nagyobb mértékben teszi lehetővé a dolgozók jobb tájékoztatását annak érdekében, hogy az általuk termelt javakról saját maguk döntsenek. Az alkotmány egyértelműen kimondja, hogy a dolgozónak joga van a rendszeres tájékoztatásra minden olyan kérdésben, amely egyéni, közös vagy általános érdekeit szolgálja.

Az alkotmány rendelkezései tehát ilyen szempontból új és jelentős feladatot rónak minden öngazgatási és társadalmi tényezőre azoknak a feltételeknek a megteremtése céljából, amelyek a dolgozók és a polgárok jogainak gyakorlását szolgálják.

Az alkotmány nemcsak a dolgozók jogairól beszél, hanem arról is, hogy a társadalmi tevékenységek irányítása és az öngazgatásban való aktív részvétel mindenkinek a kötelessége, és munkájáért a szélesebb társadalmi közösségnek tartozik felelősséggel. Ebből adódóan az alkotmány tájékoztatási rendszerünk minden tényezőjére társadalmi kötelezettséget ró a pontos, tárgyilagos és idejekorán történő tájékoztatás megszervezése céljából.

Legfőbb alaptörvényünk nagy változásokat hozott egész társadalmi-politikai rendszerünkbe a demokratikus döntéshozatal továbbfejlesztésével, amely egyúttal megköveteli egész tájékoztatási rendszerünk átalakítását is.

A JKSZ X. KONGRESSZUSÁNAK ALLASFOGLALASA

A JKSZ X. kongresszusának dokumentumai, valamint a köztársasági kongresszusok és a tartományi választási értekezletek határozatai jelentős figyelmet szenteltek a tájékoztatás kérdéseinek. A JKSZ X. kongresszusán Tito elvtárs beszámolójában a tájékoztatással kapcsolatban egyebek között a következőket mondta: „Az előttünk álló feladatok végrehajtásának fontos feltétele a tömegtájékoztatási rendszer fejlettsége. Műszaki lehetőségei az utóbbi időben rendkívül erőteljesen megnövekedtek.

Most a különböző lapok nagy választékán kívül igen szerteágazó rádió- és televízióhálózatunk van, amelynek nagy az emberek tudatára gyakorolt hatóereje. Ezért külön felelősség hárul a Kommunista Szövetségre abban, hogy kiharcolja az összes tájékoztatási eszközök sokoldalú és arányos fejlődését, a nyilvános szó osztályharcos tartalmát és társadalmi felelősségét."

A JKSZ X. kongresszusának határozatai is arra kötelezik a kommunistákat, hogy kedvezőbb feltételeket teremtsenek az egységes tájékoztatási rendszer kiépítésére és öngazgatási társadalmi rendszerünkbe való szerves beépülésére. A nyilvános tájékoztatási eszközök tevékenységének a társult munka szerepének erősítését kell szolgálnia társadalmi életünk minden területén és a politikai döntéshozatal minden szintjén.

A KÜLDÖTTSÉGEK ÉS KÜLDÖTTEK TÁJÉKOZTATÁSA

Az alkotmány rendelkezéseinek és a X. kongresszus határozatainak megvalósítása megköveteli egész tájékoztatási rendszerünk átalakítását annak érdekében, hogy sokkal jobban szolgálhassa a dolgozó emberek érdekeit.

A küldöttségi rendszer bevezetésével a munkásosztály érdekei társadalmi rendszerünk homlokterébe kerültek, és ezzel párhuzamosan biztosítottuk azt is, hogy a döntéshozatal folyamatába a demokratikus elvek az eddiginél jóval nagyobb mértékben jutnak kifejezésre. A különféle testületekben nem képviselők ülnek, akik a munkásosztály nevében hoznak döntéseket, hanem olyan küldöttek, akik a legjobban ismerik a munkások érdekeit, hiszen maguk is dolgozó emberek. Ugyanabban a környezetben élnek, ugyanazokkal a problémákkal találkoznak, ugyanazok az érdekeik és szükségleteik, mint a többi dolgozónak. A különféle testületekben tehát nem mások közvetítésével tárgyalnak a dolgozók érdekeiről, hanem maguk döntenek munkájuk eredményéről a társadalmi élet minden területén.

Minden dolgozó alkotmányos joga nemcsak az, hogy részt vegyen a döntéshozatalban, hanem az is, hogy kezdeményezze egyes kérdések megvitatását. Ennek megvalósítására nyújtanak lehetőséget a különféle küldöttségek, amelyeket a dolgozó emberek és polgárok hoznak létre az alapszervezetekben és egyéb társadalmi közösségekben. A küldöttségek tehát öngazgatási rendszerünk alapsejtjeit képezik, és tevékenységükkel részint lehetővé teszik minden dolgozó bekapcsolódását a döntéshozatal folyamatába, részint pedig véleményükkel, állásfoglalásaikkal megkönnyítik az öngazgatási testületek munkáját.

Ahhoz azonban, hogy a küldöttségi rendszer eredményesen tevékenykedhessen, igen sokrétű és alapos tájékoztatásra van szükség azok számára, akik ebben az összetett gépezetben tevékenykednek. Következésképpen küldöttségi rendszerünk merőben új, a parlamentáris rendszertől igen eltérő tájékoztatást követel meg.

A tájékoztatásnak a küldöttségi rendszerben az öngazgatási viszonyok szerves részévé kell válnia, mert a szervezett dolgozók csak így lehetnek hatékony résztvevői a döntéshozatalnak. A tájékoztatásnak lehetővé kell tennie az álláspontok összeegyeztetését és a különféle megállapodások elfogadását minden szinten.

Ha figyelembe vesszük, hogy öngazgatási társadalmunkban különböző és reális, társadalmi szükségletből adódó érdek összehangolására van szükség, akkor megállapíthatjuk azt, hogy ilyen szempontból a tájékoztatásra jelentős feladat hárul. A küldöttségek és küldöttek a tájékoztatás segítségével szerzik tudományt egymás nézeteiről, ezáltal jóval könnyebben és gyorsabban jutnak egységes álláspontra, elkerülve a különféle konfrontációkat és az érdekek közvetítőit.

Az alkotmány világosan megállapítja, hogy a döntéshozatal folyamata, az egyes kérdések megvitatása az alapküldöttségekben kezdődik. Ebből adódóan a különféle testületeknek kötelességük gondoskodni a

küldöttségek tájékoztatásáról. Tekintettel arra, hogy minden küldött valamilyen küldöttségnek is tagja, a küldöttségek tájékoztatásával részben megoldódik a küldöttek informálása is. Az utóbbiaknak azonban az érdekek összehangolása céljából jóval bővebb és sokrétűbb tájékoztatásra van szükségük.

A küldöttek és küldöttségek tájékoztatásának alapvető célja nem az, hogy „valamit valamiről megtudjanak”, hanem hogy általa hatékonyabbá, eredményesebbé és gyorsabbá tegyék a határozatok meghozatalát. A tájékoztatásnak tehát semmi esetre sem szabad öncélúnak lennie, hanem minden esetben — függetlenül attól, hogy milyen szintről van szó — a határozathozatal megkönnyítését, demokratikusabbá tételét kell szolgálnia.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal kimutatásai szerint az elmúlt megbízási időszakban hazánkban körülbelül 72 500 különféle küldöttség csaknem egymillió taggal tevékenykedett a társadalmi-politikai és gazdasági élet irányításában. Jogosan merül fel a kérdés, hogyan lehet megszervezni ennek a nagyszámú küldöttségnek a tájékoztatását?

Mindenekelőtt abból kell kiindulni, hogy a küldöttségek tagjai sem nem gépek, sem nem robotok, hanem olyan emberek, akiknek a magánéletükben is napról napra különféle problémákat kell megoldaniuk. Semmi esetre sem lenne szabad megengedni azt, hogy „jó tájékoztatás” címén — amire sajnos az elmúlt megbízási időszakban számos példa akadt — papírhalmazokkal és a kimutatások tömkelegével árrasszuk el őket. Ezzel tulajdonképpen gyakran az ellenkező hatást érjük el, és csak formálisan teszünk eleget alkotmányos kötelezettségünknek.

Miről és hogyan kell tájékoztatni a küldöttségeket? Elsősorban arról, amiről dönteniük kell, és ebből adódóan szükség van arra, hogy környezetükkel megtárgyalva a problémákat egységes álláspontra jussanak. Ezeknek az információknak mindenképpen funkcionálisnak kell lenniük: tartalmasaknak, rövideknek, világosaknak, könnyen érthetőnek és nem utolsósorban idejekorán történőeknek. Gyakorlatilag az információnak tartalmaznia kell minden javaslat lényegét, az esetleges változatait, de ugyanakkor fel kell tüntetnie a társadalmi-politikai szervezetek és egyéb szakegyesületek véleményét is, mindazokét a szervekét és szervezetekét, amelyek a kérdést illetően állást foglaltak. Minden ilyen információnak tartalmaznia kell egyfajta politikai állásfoglalást is, valamint azt, hogy egy-egy döntésre váró problémában milyen változatok adódhatnak, illetve hogy egy-egy variáció milyen pénzügyi vagy egyéb következménnyel járhat. A tájékoztatást nagymértékben segíthetné, amennyiben feltüntetnék az adatok fellelhetőségének helyét is. Elengedhetetlenül szükséges az is, hogy a küldötteknek szánt információ valós legyen, és rá kell mutatnia azokra a különféle érdekekre, amelyek egy-egy döntéshez kapcsolódnak.

A napirendre kerülő kérdések jelentősége és tartalma határozza meg az információ terjedelmét és a tájékoztatás módját. Vannak kérdések, amelyekről minden dolgozónak véleményt kell mondania, és vannak olyanok, amelyekben elegendő csak a küldöttségnek álláspontját kikérni. A „Mindenkinek mindenről véleményt mondani” elv a küldöttrendszer papalizálásához, illetve a formális működéshez vezetne. Ugyanakkor azonban azt sem szabad megengedni, hogy „szelekció” címén bárki is meggátolja a küldöttségeket a döntéshozatalhoz szükséges tájékozottság megszerzésében.

A jól elkészített információk egyúttal a küldöttségek tagjainak továbbképzését is jelenthetik.

A küldöttségek tájékoztatásáról elmondottak természetesen a küldöttek informálására is vonatkoznak. Különösen érvényes ez az anyagok terjedelmére — jóllehet különböző szinten bírálták már ezeket —, de még mindig sok fölösleges információt tartalmaznak, és csak kisszámú küldött számára érthetőek.

A küldöttek számára rendkívül fontos, hogy idejekorán megkapják a különféle információkat, amelyeknek tartalmazniuk kell a döntésho-

zatal minden fázisát a javaslatértéltől a végső határozat betérjesztéséig. Ezenkívül az eredményes döntéshozatal érdekében a küldöttek számára lehetővé kell tenni, hogy saját maguk is tájékozódjanak. Más szóval ápolni kell azt a gyakorlatot, miszerint a küldöttek önkzedeményezőleg gyűjthetnek különféle adatokat érveik alátámasztása céljából.

Tekintettel arra, hogy a küldöttségi rendszer új tartalommal gazdagította öngazgatási gyakorlatunkat, természetes, hogy a tájékoztatási rendszerünk is reformálásra szorul — a már meglevő tájékoztatási formák mellett újak bevezetésére is szükség mutatkozik. Egy ilyen forma lehet a szkupstinai közlönnyök rendszeres megjelentetése, amelyek feladata elsősorban az lenne, hogy gondoskodjanak a küldöttek és küldöttségek idejekorán történő tájékoztatásáról. Minden küldött-testület felelős saját tájékoztatási módszerének megszervezéséért és egész tevékenységéért.

Hazánkban 1975 óta jelenik meg a JSZSZK közös közlönnye, de a köztársaságok és tartományok külön is gondoskodnak saját küldöttek tájékoztatásáról. A köztársaságokban és tartományokban ilyen céllal a következő közlönnyök jelennek meg: Skupštinski pregled Szerbiában, Delegatski vjesnik a Horvátországban, Poročevalac Szlovéniában, Delegatski informator Macedóniában, Bilten za delegacije i delegate Bosznia és Hercegovinában, Delegatske novine Crna Gorában, Delegatske novine és Gazeta e delegatave Kosovón, valamint Delegatski glasnik és Küldöttek Hiradója Vajdaságban. Ezeknek a példányszáma csaknem félmillióra tehető, és mivel legtöbbjük valamilyen újság mellékleteként jelenik meg, nemcsak a küldöttek és küldöttségek, hanem az egész lakosság jobb tájékoztatását szolgálják. Ezenkívül — mint ahogy az a címekből is kiderül — hazánk nemzetei és nemzetiségei saját anyanyelvükön informálódhatnak a napirendre kerülő kérdésekről. A legtöbb községben a küldöttek községi testületei is megszervezték a delegációk tájékoztatását, amelyet a küldött-testületek értekezleteit megelőző közlönnyök kiadásával oldanak meg.

A küldöttségek tájékoztatásában nagy szerepet játszanak maguk a küldöttek is. Az alkotmány egyébként kötelezi is őket arra, hogy rendszeresen tájékoztassák saját küldöttségüket, illetve azokat a szervezeteket és más közösségeket, amelyekből meg lettek választva. A küldöttek és küldöttségek rendszeres kapcsolata biztosítja az úgynevezett kétirányú tájékoztatást: egyrészt a küldöttek tájékozódnak a delegációk véleményéről, álláspontjukról, másrészt pedig felvilágosítással szolgálnak a különféle testületek munkájáról és határozatainak értelmezéséről.

A SAJTÓ, RÁDIÓ ÉS A TELEVÍZIÓ SZEREPE A KÜLDÖTTSEGEK TAJÉKOZTATÁSÁBAN

Tekintettel arra, hogy a küldöttségek az álláspontjaikat, véleményeiket a dolgozó emberek és polgárok nézeteire, állásfoglalásaira alapozzák, tevékenységük sikere nagymértékben függ az egész lakosság tájékozottságától. Ebben a tekintetben igen jelentős szerepet játszik a sajtó, a rádió és a televízió. A nyilvános tájékoztatási eszközök egyik legfontosabb feladata, hogy teljes programjukkal bekapcsolódjanak a dolgozók és polgárok sokrétű tájékoztatásába. Ez a követelmény igen jelentős kötelezettséget ró a nyilvános tájékoztatási eszközök szerkesztősegeire. A nyilvános tájékoztatási eszközök semmi esetre sem úgy érhetnek el eredményes tevékenységet, ha az egész teret vagy az egész műsoridőt a küldöttségek informálásának szentelik, hanem úgy, hogy ha egy olyan kiadói, illetve műsorpolitikát folytatnak, amely hozzájárul az egész lakosság sokoldalúbb tájékoztatásához. Tevékenységük akkor lesz eredményes, ha a dolgozó ember nemcsak a tájékoztatás tárgyát képezi, hanem szubjektumát is — más szóval maga is aktívan részt vesz mások tájékoztatásában. A nyilvános tájékoztatási eszközök egyik legfontosabb feladata tehát az, hogy a dolgozókat és polgárokat kapcsolják be az egész tájékoztatásba. Ezáltal kifejezésre juthatnak mindazok a testületi, ágazati és

egyéb reális szükségletekből eredő érdekek, amelyek jelen vannak öngazgatási társadalmunkban. Közvetítésükkel szereshetnek tudomást a különféle érdekekről a küldöttek és küldöttségek is, és ezeknek a ismereteknek a birtokában jóval könnyebben tudnak jó, a teljes közösség számára megfelelő döntéseket hozni.

A korábbi időszakban a nyilvános tájékoztatási eszközök főleg a fórumok, testületek munkájáról, határozatairól tájékoztatták a nyilvánosságot. A küldöttségi rendszer az egész társadalmi berendezésünk a jövőben sokkal több olyan információt követel, amely a soron következő feladatok megoldásáról szól. Ezen a téren már bizonyos kedvező irányú tevékenységről is beszámolhatunk. Az újságok hasábjain, a rádió és a televízió műsoraiban az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet szentelnek a társult munka és a dolgozó emberek érdekeinek, szükségleteinek és problémáinak. Ezenkívül az újságokban újabban különféle társadalmi megállapodások, törvénytervezetek és egyéb dokumentumok jelennek meg külön mellékletként, azzal a céllal, hogy minél szélesebb körben és sokrétűen tájékoztassák a lakosságot a soron következő feladatok megoldásáról. Öngazgatási társadalmi rendszerünkben a tömegtájékoztatási eszközök feladata tehát elsősorban az lenne, hogy „legkülönbözőbb újságírói műfajok és kifejezési formák alkalmazásával lehetővé tegyék hazánk népei nemzeti ségét, valamint minden dolgozója és polgára számára a tömeges kommunikációt és ezáltal állandó és sokrétű tevékenységre serkentsék a lakosságot az új alkotmány és a JKSZ dokumentumainak szellemében.”*

Öngazgatási társadalmunk tájékoztatási rendszerében egyre többször és a legkülönbözőbb szinten vetődik fel a községi tájékoztatási központok megalakításának gondolata. Ezeknek a célja elsősorban az lenne, hogy minél szakszerűbben tájékoztassák a küldöttségeket, küldötteket és minden érdeklődő polgárt. Létrehozásukkal lehetőség nyílana a különféle anyagok, statisztikai és egyéb kimutatások és más dokumentáció egy helyen való tárolására a javaslattételtől a társadalmi-politikai szervezetek és egyéb szakegyesületek véleményén keresztül a legkülönbözőbb kimutatásokig és irodalomig. Ezekben a tájékoztatási központokban a küldöttségek tagjai a rendelkezésre álló adatok segítségével főleg horizontális irányban bővíthetnék ismereteiket egy-egy témakörrel kapcsolatban. Általuk a küldöttségek nagyobb betekintést nyerhetnének a társadalmi-gazdasági és politikai folyamatokba egy — a döntéshozatalhoz elengedhetetlenül szükséges — átfogóbb szemlélet kialakítása érdekében.

A községi tájékoztatási központok jó adatokkal szolgálhatnának a nyilvános tájékoztatási eszközök számára is egy-egy probléma elmélyültebb elemzéséhez, másrészt pedig fontos láncszemet jelenthetnének öngazgatási társadalmunk egységes tájékoztatási rendszerének megteremtésében. Ezeknek a létrehozása, fejlesztése és egymással való szorosabb együttműködése lehetőséget nyújtana a korszerűbb adatfeldolgozás bevezetésére, valamint azoknak a tényeknek az alaposabb feldolgozására, amelyek valamilyen formában hozzájárulnak a döntéshozatal résztvevőinek tájékozottságához.

Tájékoztató rendszerünk hatékonyságának egyik igen fontos tényezője a nyelv. Ez a tényező nemcsak kulturális és esztétikai szempontból játszik igen fontos szerepet, hanem társadalmi-politikai, gazdasági szempontból is. Az újságírás sajátos nyelvezete számos esetben képezte bírálat tárgyát mind nyelvi, mind pedig társadalmi-politikai szempontból. Öngazgatási rendszerünk megköveteli azt, hogy a küldötteket és a küldöttségeket könnyen érthető és nyelvi szempontból mindenki számára hozzáférhető módon tájékoztassák a döntésre váró kérdésekről. Az elvont, idegen szavakkal teletűzdelt kifejezési mód csak kevés küldött és küldöttségi tag számára érthető. Az ilyen módon történő tájékoztatás az ellenkező hatást válthatja ki és nehéz megértésük elidegenítheti, érdektesenné teheti az olvasókat. Sokan közülük nehéz nyelvezetük miatt el sem olvassák végig az információt. Különösen vonatkozik ez a közlönnyök

* Igor Leandrov: Masovno komuniciranje kao naučna disciplina.

és egyéb ülésekre készült jelentések nyelvezetére. Ugyanakkor óvakodni kell a cikornyás irodalmi nyelv használatától is, mert az kétértelműséghez vezethet. Tájékoztatási rendszerünk a pontos, világos, mindenki számára érthető kifejezőmód használatát követeli meg.

A TÁRSADALMI-POLITIKAI SZERVEZETEK SZEREPE A TÁJEKOZTATÁSBAN

A tájékoztatás fejlesztése a küldöttségi rendszerben szorosan összefügg az egész rendszer fejlődésével. Ez egy olyan egymásra utaltságú folyamat, amelyet nem lehet máról holnapra megoldani. Megvalósításában öngazgatású társadalmunk minden tényezőjének részt kell vállalnia, de legfőképpen a Szocialista Szövetség és a Szakszervezeti Szövetség, a küldöttrendszer két legfőbb tényezője nyújthat hathatós segítséget fejlesztésében. Eppen ezért a JK SZ közelmúltban megtartott XI. kongresszusa is igen jelentős figyelmet szentelt egész tájékoztatási rendszerünk fejlesztésének. A kongresszusi jelentés rámutatott arra, hogy az elmúlt négy évben jelentős sikereket értünk el a tájékoztatási propaganda tevékenységben, ami a Kommunista Szövetség fokozottabb tevékenységének és eszmei-politikai szerepe teljesebb érvényre juttatásának az eredménye. Figyelemre méltó haladást értünk el egész tájékoztatási rendszerünk felkészítésében az öngazgatási viszonyokból adódó feladatok megvalósítására. „A sajtó, a rádió, a televízió tartalmassá és jobba, témák tekintetében pedig sokrétűbbé vált, és nagyobb szerepet vállalt a Kommunista Szövetség programirányvételében és politikájában, az öngazgatású társadalmi viszonyok fejlesztésében, a munkásosztály vívmányainak afirmálásában.”*

Ezek az eredmények elsősorban annak köszönhetők, hogy a Kommunista Szövetség az elmúlt időszakban széles körű tevékenységet fejtett ki a tájékoztatási tevékenység anyagi és műszaki alapjainak felfelépítésére, társadalmiasítása és egész öngazgatási rendszerünkhöz való hozzáidomítása érdekében. Ennek a ténykedésnek a középpontjában azok az erőfeszítések álltak, amelyek a társadalmi viszonyok megváltoztatását szorgalmazzák a tájékoztatásban annak érdekében, hogy ez a társadalmilag igen fontos tevékenység a munkásosztály történelmi érdekeinek fegyverévé váljon. A Kommunista Szövetség aktív ténykedésének eredménye az is, hogy jelentős mértékben fokozódott a társadalom gondja a tájékoztatási eszközök anyagi helyzete iránt, és ez a tevékenység is megfelelő helyet kapott a társadalmi-gazdasági tervezésben.

A JK SZ XI. kongresszusára készült jelentés rámutat továbbá arra is, hogy a Kommunista Szövetség és a Szocialista Szövetség együttes tevékenysége az elmúlt időszakban serkentőleg hatott a társadalmiasítás folyamatára és olyan társadalmi feltételek létrehozására, amelyek lehetővé teszik, hogy a tájékoztatási eszközök teljesebb és tárgyilagosabb módon ismertessék a társadalmi történéseket, és hogy mindinkább felelős szubjektumai legyenek társadalmunk öngazgatási fejlődésének.

A társadalmi befolyás fokozódását különösen a kiadói és programtanácsok megalakítása tette lehetővé. A kiadói és programtanácsokat a társadalmi-politikai szervezetek és közösségek, a társultmunka-szervezetek és más öngazgatási szervezetek küldöttei képezik, feladatuk pedig az, hogy társadalmi befolyást gyakoroljanak a tömegtájékoztatási eszközök tevékenységére. Ezeknek a kiadói és programtanácsoknak a feladata, hogy részletesen kidolgozzák és meghatározzák a tömegtájékoztatási eszközök programját, rendszeresen elemzik egy-egy időszakban kifejtett tevékenységet, figyelemmel kísérik a tájékoztatási eszközök pénzügyi helyzetét és véleményyt mondanak a tömegtájékoztatási eszközök terveiről. Tevékenységükért a tömegtájékoztatási eszköz alapítójának tartoznak felelősséggel.

* Jelentés a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek és a JK SZ Központi Bizottságának a JK SZ tizedik és tizenegyedik kongresszusa közötti munkájáról.

Az elmúlt időszakban a kiadói és programtanácsok — mint ahogy azt a kongresszusi jelentés megállapítja — különböző tevékenységet fej­ tettek ki. Ott, ahol elmaradt az alapító gondoskodása és a tanácsok ma­ gukra hagyatottan tevékenykedtek, inkább csak formális munkáról be­ szélhetünk, amely teret adott a csoportérdek, a privatizáció és egyéb ön­ igazgatásellenes formák kialakulására. Ott viszont, ahol az alapítók, a társadalmi-politikai szervezetek figyelemmel kísérték és támogatták a ki­ adói és programtanácsok tevékenységét eredményes munkáról és létjogo­ sultságuk igazolásáról beszélhetünk.

A JK SZ XI. kongresszusának határozattervezete az elkövetkező idő­ szakban is fokozott felelősséget ró a társadalmi-politikai szervezetekre a tájékoztatási rendszerünk sikeres tevékenységének megvalósítása céljá­ ból. A határozattervezet kimondja, hogy a Kommunista Szövetség és a többi szervezett társadalmi-politikai szervezet a jövőben még következe­ tesebben fog harcolni a tömegtájékoztatási eszközökre való társadalmi befolyás érvényre juttatásáért és azoknak a társadalmi folyamatokba való sokrétűbb és elkötelezettebb bekapcsolódásért.

Ilyen szempontból különösen a Szocialista Szövetségre hárul jelen­ tős feladat. A Szocialista Szövetség mint a szervezett erők széles körű frontja és az öngazgatási érdekek összeegyeztetője a tájékoztatási esz­ közök bevonásával irányítja a társadalmi akciók megvalósítását. A Szo­ cialista Szövetségnek a helyi szervezetektől a szövetségi választmányig azon kell fáradoznia, hogy elemezze és egészében megoldja a tömegtájé­ koztatási eszközökben jelentkező problémákat, és hogy gondoskodjon azok felelősségéretének, önállóságának, alkotókészségének és kritikai hoz­ záállásának fejlesztéséről.

A határozattervezetek ugyanakkor kimondják azt is, hogy a jövőben feltétlenül gondoskodni kell a tömegtájékoztatási eszközök pénzügyi hely­ zetének megoldásáról, és fel kell kutatni a lehetőségeket az anyagi hely­ zet rendezése és a jobb minőségű tájékoztatás megszervezése érdekében.

A Kommunista Szövetségnek és a kommunistáknak külön is harcol­ niuk kell azért, hogy a tömegtájékoztatási eszközök alapítóinak a funk­ cióját a szocialista demokratikus erők gyakorolják, és hogy a tájékoz­ tatási eszközök és az alapítók egymás közötti viszonyát társadalmi meg­ állapodásokkal és öngazgatási megegyezésekkel szabályozzák a munka szabad cseréje érvényre juttatásának érdekében.

Mindezt természetesen úgy érhetjük el, ha a tájékoztatási rend­ szerünkben a haladó társadalmi-politikai erők, élükön a KSZ-szel síkra­ szállnak azért, hogy e tevékenység valamennyi szubjektuma felelősség­ teljesen végezze el társadalmi kötelezettségét.

IRODALOM

1. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Alkotmánya (1946).
2. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya (1963).
3. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya (1974).
4. Tito elnök beszámolója a JK SZ X. kongresszusán.
5. A JK SZ X. kongresszusának határozatai.
6. Sajtótörvény.
7. Igor Leandrov: Masovno komuniciranje kao naučna disciplina.
8. Mate Orec: Za jedinstveni sistem informisanja (Komunist, 1974. aug.).
9. A Jugoszláv Kommunista Szövetség XI. kongresszusa álláspontjai és okmányai elő­ készítésének alapvető tézisei.
10. Jelentés a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek és a JK SZ Központi Bizottságának a JK SZ tizedik és tizenegyedik kongresszusa közötti munkájáról.
11. Nacrti rezolucija za jedanaesti kongres SKJ.
12. Különféle tájékoztatás kérdéseivel foglalkozó szemináriumokon elhangzó előadások:
a) Ljiljana Bonović, Slobodan Marjanović és M. Mladenov: Uvod u sistem informisanja SFRJ;
b) Aleksandar Petković: Informisanje u delegatskom sistemu.

ÜTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK 11.

A Kígyós csak egy ága volt a Mosztongának és a nevét akkor kapta, amikor elszakítva magát az anyamedertől, önállóan kezdett kanyarogni Felső-Bácska tájain át. Most már csak nagyobb esők után és tavaszi áradások idején csillog szélesebben a lombok alatt, úgyhogy a partjain élő parasztoznak meg kell várniuk, amíg kicsit lepad, hogy tapogató kosárban kiemeljék belőle a kárászt.

A Mosztongának nagyobb szerepe volt. Nemcsak azzal, amit Váradi Péter szánt neki, körülfolytva vele a bácsi várat, naszádok szelíden hintázó sokaságával a vastag falak alatt, hogy aztán a Dunával összekötte messzi vidékeknek legyen majd az útja. Mert a humanizmus korának kötés volt a dolga, nem elválasztás. Arra akkor került sor, amikor nemcsak Váradi Péter nem élt már, de eltűnt, sőt el is felejtődött az egész ragyogó magyar reneszánsz, Bács vára romokban hevert és százhatvan évi török rabság után megint szabadságra ocsúdott a vidék. Hogy nem volt igazi szabadság, akkor derült ki, amikor győztes katonák és portyázó rablólovások kezdtek Marakodni a koncon és Bécs a vármegyék ellenére pártfogolta a délről jött zsoldos militárisokat. Mert akkor még két vármegye volt: Bács és Bodrog és annak se voltak megszabva a határai: Sem igazságtéves, sem adószedés tekintetében nem tudták az illetékesség határait meghúzni.

„Felsőes igazságtéves akarataért esedezván és a tekintetes rendeket megkövetvén — állt fel gróf Nádasdy Pál a pozsonyi országgyűlésen 1715-ben — Bodrog vármegye fundusának megítélését kérem.”

Csakhogy a tekintetes karok és rendek már nagyon unták a hároméves országgyűlést, amelyet pusztító pestis szakított félbe, s a király is ment volna már haza. Mit akar ez a Nádasdy? Nem elég, hogy Fogaras örök urává tette, s Bodrog vármegye főispáni címével is megajándékozta, most még dolgot is akar adni az országgyűlésnek? Gróf Pálffy Miklóshoz utasította, tegyen az igazságot, hiszen annál jobban senki sem ismeri ezt a konfúzus déli országrészt.

De hát Pálffynak is jobb dolga volt, ezért hát Patachich György boszniai püspökre testálta a megbízatást. A püspök mostanában küldte fel jámbor ferences barátok vezetésével a Buna folyó vidékén élt népet az új hazába, hát talán még érdekelve is érzi magát ebben az ügyben. De Patachich György — aki Szekfű szerint megbotoztatta jobbágyait, mert nem akartak magyarul beszélni — csakhamar meghalt, s így Glavenics Sebastyén pécsi kanonokra maradt az igazságtéves dolga. Ő is bosnyák barátból lett pécsi főpap, hozzá is látott kellő igyekezettel, hogy a dolgot rendbe tegye. Először Bodrog várát kerestette, de miután még szemtanúk éltek, akik látták a vár romjait a Duna hullámaiból félelmetesen kiemelkedni, Bodrog vármegye székhelyét Monostorról délebbre kellett immár levinni, s így lett Pétervárad - Sánc — a mai Újvidék — a központ határa pedig a Mosztonga patak.

A viszálykodás azonban tovább tartott. Bács megye ötször annyi hadiadót tartozott fizetni, mint Bodrog, lakott helye, meg alig volt több.

„Aszály idején a Mosztongát nem lelvén — szólt a védekező felirat, ha panaszt tettek Bács eljárása ellen — perzekutorok is, porció szedők is áttévednek a másik vármegyébe.”

És nemcsak ez volt a baj. Bodrog vármegyének nem volt nemesi rendje, csupa új telepes húzta meg magát a lápos, mocsaras, ingoványos vidéken, amelynek nádasában még kuruc bujdosók is menedékre leltek. Bács megyétől kellett nemeseiket kölcsönöznie. Így aztán hiába nőtt

meg tiszteresére tavasszal a Mosztonga vize, úgyhogy tutajokon és testes ladikokon vitték a termést a zombori piacra a parasztok, mert egyetlen tengerré vált a vidék, elválasztó határnak még kevésbé volt alkalmas. Gyakorlatilag egybe is olvadt hamarosan a két vármegye, megszüntetve a Mosztonga határát, hogy Szent Pál szelíd felügyelete alatt megadja a császárnak, ami a császáré és istennek, ami istené, ki-kinek a maga hite szerint persze.

*

Legendákból és ősrégi mondákból kell kibontani Bodrog emlékét. A várét, amely központi hely lévén, kölcsönadta nevét a megyének, amikor a közigazgatásnak ezt a rendszerét bevezették. És csak a neve maradt meg azután száz és száz éven át. Várából, amelyből időnként hadak indultak el vagy tértek vissza a csatákból; városából, amelynek piacára egykor felhozták a környék termésének javát, nem maradt semmi. Még a helyét se jelölték meg pontosan a térképek a Duna mellett, egy monostor romjainál. Csak megsárgult fóliánsokon szerepel a pálos barátok panaszával, hogy valaki megint kisajátította szigetüket a halastóval, amelyet pedig fölöttébb nélkülöznek a szerzetesek, miután az önmegtartóztató böjtek napjaiban onnan került a nyáron sült csuka, s a kondérban főtt potyka a refektórium asztalára.

Termékeny, jó vidék lehetett Bodrog körül, szemben a baranyai Vörösmarttal, s a híres Hetes pusztával, amelyért ugyancsak ádáz harcot vívtak a középkori magyar urak, a Becsei Töttösök és a szekcsői hercegek, nem csoda, hogy a jámbor barátok a tatárdúlás után megint átjöttek a Dunán és monostoruk romja helyén újat építettek. Legkorábbi időre mégis a Névtelen Jegyző teszi Bodrog várának létezését, elmondván, hogy Árpád vezér, miután seregével egészen Titelig jutott, a Vajas folyónál ütött tábornak, maga pedig visszahúzódott az Alföldön Bodrogba, pihenni.

Hogy mekkora területen feküdt Bodrog és mi minden tartozott hozzá, nem deríthető ki, de a határrészekért folyó pereskedésből arra kell következtetni, hogy birtokai a Dunától keletre mélyen benyúltak, s vár lévén, ispánnal, várjobbágyokkal és szolgalmányosokkal, valóságos kis birodalom volt. Az istenfélő barátokat se telepítették lakott helyektől messze, ember nem lakta vidékre, mert rá voltak szorulva a nép jóindulatú szolgálatára, ami némi dézsmában és kepeben is kifejezésre jutott, s mindabban még, ami az asztalukra került. Másrészt ők is szolgálták a népet, keresztvíz alá tartva az újszülötteket és a siratók élén járva, ha ki kellett kísérni örök nyugóhelyére azt, aki megunta a földi szenvedést.

És aztán a katonák, akikre egy ilyen vár védelmét bízták, nem lehettek még magukban, gondoskodni kellett róluk, eltartani őket búzával, borral, hússal, amelyet részben a legelők adtak, részben az erdők, amelyek oly szélesen vonultak a Duna mellett, hogy egy napi járással se tudott kikeveredni belőlük az eltévedt vadász. Pedig a makkoló vadász nem állt meg, utána kellett menni a csalitba, bozótba, s a szarvas se várta meg az embert a tisztáson vagy amikor a tocsogó fölé hajlott szomjasan.

Királyi vár volt Bodrog vára, Bartáné meg se közelítette, ahogy az ember mesékből maga elé tudja képzelni, úgyhogy le, Bácsig, ahol országgyűléseket tartottak, nem is volt párja ezen a vidéken. De a történelmi fordulatokat már nem bírta ki. Nem a törökűlést és tatárjárást, a királyi politika változásait is megszenvedte, ahogy egyiktől elvették egy pusztáját és a másik kegyencnek ajándékozták, úgyhogy sietve, rablógazdálkodással használták ki a lehetőségeket az új birtokosok. Ide tartozott Besenyő, amelyet Szent László falunak nevez, s ahonnan a Bodrog megyei tisztségviselők kikerültek, itt volt Hetes pusztája és Papi, talán a barátok birtokaként, s Ivánfalva is itt volt, hogy aztán mindent benőjön a vad bozót, csupán a romokat őrizték meg a századok. Új népet kellett idehozni és életre kelteni a pusztaságot, miután még az

új falut, Monostorszeget 1724-ben utoljára nevezi Bodrognak az adóösszeírás, amikor a híres várnak, sőt a barátok klastromának híre sem igen volt már, csak a név és az emlék, s a legendák könnyű szállongása a pusztuló századok fölött.

*

Bodrog-Monostorszeget ír még a Bezdánból odakerült fiatal tanító, Gubicza Kálmán is, amikor 1898-ban a legelőkelőbb régészeti folyóiratban, az Archeológiai Értesítőben beszámol első ásatásairól. Addig nem folyt semmiféle kutatómunka az egykori Bodrog határában, s a törekvő tanítót elfogja a feltárás szenvedélye, lázasan lát munkágot, akkor talán még nem is sejtve, hogy életre szóló vállalkozásba fogott. „A csukott könyvben való lapozgatást végre megkezdettük — írja —, s ma már olvashatunk is belőle egyet-mást. Igaz ugyan, hogy nagyon hézagos, amit tudunk, de közelebb jutottunk a célhoz: a titokzatos homályban némi fény dereng.”

Ez a fény el is homályosodott közben, majd még jobban felragyogott, ami elkerülhetetlen volt; hiszen a vidék leggazdagabb régészeti lelőhelyét fedezték fel, ahol szinte rétegekben jelent meg a rómaiak, a jazygok, a népvándorlások s a magyar honfoglalás korának megannyi tárgyi emléke. Perdöntő bizonyítékok kerültek napfényre, amelyek nemcsak Bodrog, de az alföld egész déli részére nézve bírtak jelentőséggel, történelmi és etnikai homályt eloszlatva, s az egyes népek megjelenési sorrendjét tisztázva. Bács vára a középkorban lett országos hírvérvár, Bodrog az Árpád-kornak volt a védőbástyája.

A magyar tudós világ érdeklődését alighanem sokkal inkább felcsigázta Gubicza Kálmán jelentése, mint a bácsi vár Henszlmann által feltárt korpéje. A megye történelmi társulata sietett felvenni működő tagjai sorába a monostorszezi tanítót, s a magyar közgyűjtemények felügyelősége szakértő bizottságot küldött ki, amelyet Latinovics Géza kísért el megyei hintón Monostorszegre, mivel vonat még nem volt arra felé, s Gubicza Kálmán levett kalappal várta az előkelőségeket a faluba vezető országúton.

A sokác falu fiatal tanítója — huszonnyolc éves volt akkor — megnyerhette a pesti urak s a képviselő Latinovics tetszését, mert nem hívtak tekintélyes szakembert az ásatásokhoz, ellenben jelentős államsegélyt folyósítva, a további munkálatokat is Gubicza Kálmánra bízták, aki attól kezdve a történelmi társulat legérdekesebb egységéje.

Voltak látványos feltárásai, amelyekkel egész sorát indította el a művelődéstörténeti hozzászólásoknak, történelmi emlékeken túl a néprajz területéről hozott anyagra is hivatkozva. Ilyen volt a kiszáradt Duna-mederben talált bodrogi emlékkő, amelyről kiderítették, hogy a Bács és Bodrog vármegyék között támadt perben bizonyos Lipkovics Márton szolgabíró és Suknjević ferencendi barát dobta a Dunába. Így akarták eltüntetni a bizonyítékot Bodrog várának helyéről. A vár falából származó kőlap a versszerző Pesti György nevét is feltünteti, úgyhogy Gregorius Pesthyeny jelenléte a mohácsi vést megelőző időkből újabb sorát idézte elő a feltevéseknek és nyomjelző útmutatásoknak. Gubicza Kálmán szaktekinély lett az idők folyamán. A nyári vakációkat tanfolyamok és szemináriumok látogatására fordította és publikációján kívül a begyűjtött és katalogizált anyag bizonyítja tudományos felkészültségét a régészeti és később a néprajz terén.

Hogy hol volt Bodrog vára, azt pontosan ő se tudta megállapítani. A régészek szerint ugyan a kövek is beszélni tudnak, a talált kövek azonban a vár és a város mellékeépületeiből valók is lehetnek. A „Staro selo”, ahogy a betelepült nép nevezte a helyet, amelyen Bodrog várának kellett lennie, oly nagy területet foglalt el, hogy a jámbor sokácok nem győzték hordani házaikhoz a téglát, s csak akkor fogta el őket is a kutatás láza, s a talált tárgyak megbecsülése, amikor tanítójuk erre felhívta a figyelmüket. De akkor a leghűségesebb munkatársai lettek.

*

Tíz év elég volt Gubicza Kálmánnak, hogy a régészet bácskai szakértőjének ismerjék el. Amikor 1908-ban Bács-Bodrog vármegye monográfiájának anyagát lezárták, már készen volt Gubicza áttekintő és összegező értékezése, amely a vármegye őskorát tárgyalja. Nem vett részt a több mint kétszáz éve tartó vitában, hogy a római sánc valóban a rómaiak korából ered-e, s hadászati rendeltetését sem kutatta. Őt a népek vonulása érdekelte, s figyelme az egész vidékre kiterjedt. Már nemcsak azt tudta, mi került ki Zentán, Regécen vagy Szeghegyen a földből, a várható leletekről is sejtelve volt, s így dolgozta ki hetven év előtt a megye régészeti térképét.

Kicsit talán túl messze is ment vissza az időben, a magyar középkort is elhanyagolva a kelták és jazygok kedvéért, nyilván annak a feltevésnek engedve, hogy ami közelebb van, kevésbé veszendő, s Bodrog várának helyrajzát későbbi korokra is rábíthatja. Térnek és időnek azonban egyszerre másféle sürgetése támadt, és a monostorszegi tanító megértette, hogy nemcsak a tudománynak, de faluja népének is tartozik figyelemmel és munkával. Messziről jött új nép volt, megannyi érdekes sajátossággal, az életformának szinte őskori állapotában, ahogy az aszszonyok fontak és szóttek, a férfiak meg halásztak és vadásztak, mert Monostorszegnek kicsi volt a határa, a földje is árterület inkább, mint termékeny humusz. Télen esti iskolát tartott a tanító, s a gyümölcsfoltásról vagy a méhészetről szóló előadásokba utazási élményeiből is becsempészett egyet-mást. Talán Erdélyről is szólt, ahol gyakran megfordult, lévén testvéries viszony a bácskai és az erdélyi múzeum között, talán még ajándékot is hozott, s így történt, hogy a faragott guzsalyok kopjafás formái terjedtek el Monostorszegen, néhol még piros-fehér-zöld színekkel is tarkítva a mintát, akárcsak Erdélyben. Így jelenhettek meg a csikófejes ablakkeretek, s az ugyanilyen díszítési oromszegélyek a házak nádtetején. Talán fel is hívta időnként erre a népre Herman Ottó figyelmét, valahányszor ismételten ide invitálta tanítványi tisztelettel megírt leveleiben, de a bácskai fauna kutatója akkor már olyan süket volt, hogy az utcára se mert kimozdulni, nem ilyen hosszú útra kelni. Meg ismerte is a sokácokat, mikor a halászatról szóló könyvét írta. Őket is útba ejtette a vízi életet tanulmányozó bolyongásai során, s bizonyára érdeklődéssel olvasta a monostori tanító róluk szóló beszámolóját. Ezen túl azonban megelégedett Gubicza Kálmán azzal, hogy a sokác néprajz minél több tárgyi emléket gyűjtse össze és vigye a múzeumba. A sokácok életrajzát meghagyta Ivan Evetovićnak, a bácsi prépostnak, aki éles határvonalat tudott húzni az egyes sokác települések között, a különbséget még azzal is hangsúlyozva, hogy a boszniai rendtartomány — amely valási felügyeletét az elvándorolt népre egy ideig még kiterjesztette — 1723-i Pozsegán tartott nagykáptalana elrendelte, hogy „Szántova, Szánta és Monostorszeg Illoktól elszakíttassék és Bácsához csatoltassék”. Nem földrajzi megfontolásból, de közös származás okából is.

Bodrog, Bartán, Sziga-sziget és az egész „Staro selo” ma már csak történelmi emlék. De mint ilyen, ékes bizonyítéka, hogy ez a vidék kegyeret és biztonságot tudott adni a régi időkben is az itt megtelepedett népnek. A honfoglaló magyarok előőrsei nem hiába ajánlották Árpád vezér figyelmébe a Dunával és erdőkkel szegélyezett helyet. A rajta épült várak századokon át ellen tudtak állni többé-kevésbé minden hódító szándéknak, csak a mohácsi vész borította gyászba a Bácskát és Bodrog vidékét, de hát akkor már mindenütt földönfutó lett a magyar.

A BABA-HALOM EMLÉKÉRE

Néhány évvel ezelőtt egy kiállítást nyitottam meg a múzeumban, a városháza előcsarnokában.

A kiállítás anyaga híres középkori építészeti műemlékekkel foglalkozott, és ahogy szerelés közben az egyes műrecek fotói között forogódtam azon gondolkodva, hogy mit is fogok a megnyitás alkalmával az egybegyűlteknél mondani, váratlanul ismét belenyúlalt a szívembe az a már régóta bennem bujkáló, elő-előtörő érzés, hogy miért is volt olyan kegyetlen a sors hozzánk, miért pusztított el minden, a szó szoros értelmében minden középkori építészeti értéket ezen a szelíd alföldi tájon, ahol én születtem? Miért nem maradhatott meg legalább néhány, csak mutatónak azokból a XI. és XV. század között épített templomocskákból, amelyekből zömmel csak semmitmondó törmelékek maradtak meg és csak a legjobb esetben a mélyebben fekvő alapok egyes részei is? Mai nyilvántartásom szerint csupán Eszákkelet-Bácskában, a Bajmok—Feketics—Ada—Horgos—Bajmok négy-szögben legalább ötven templom, templomocskák léteztek a török hódoltságot megelőző évszázadokban. Ilyen és hasonló elszomorító tények motoszkáltak az agyamban a megnyitót megelőzően. A megnyitón magán azonban mégis másféleképpen szóltam.

Arról beszéltem, hogy nincsenek ugyan látványos építészeti emlékeink, amelyek több száz év patináját viselnék magukon, vannak azonban olyan történeti helyeink, ahol az emlékek a föld felszínén megtalálhatók, csak le kell hajolni és máris hat-hétezer év távlatára nyílik meg szemünk előtt. Azért tehát, ami a föld felszínéről eltűnt, bőven kárpótolnak bennünket a föld alatt rejtőzködő régészeti leletek.

Ezt a fordulatot nem önvigaszképpen szőttem bele mondandómba, nemcsak heppiendnek szántam, hanem valóban így igaz. Szakmai körökben általánosan ismert tény, hogy a homokbuckáink között és a ragadós sárgaföldben megbúvó régészeti leleteken keresztül hétezer év emberének jelenléte itt nálunk szinte folyamatosan végigkísérhető. Ez pedig nem kis dolog, azonkívül pedig még számos impozáns egyéb „leletet” is magunkénak mondhatunk, amelyek nemcsak a régész szemével tekinthetők értékesnek, hanem tájképünk jellegét is változatosabbá, érdekesebbé, szebbé teszik. A környékünkön látható halmokra gondoltam.

Azt hiszem, nincs közöttünk olyan, aki nem pihentette volna már meg szemét azokon a kúp vagy félgömb alakú halmokon, amelyeket a francia szakirodalom „keblecskének” (mamelon) nevez, amelyek környékünk tavainak és a Tisza mellékének olyannyira jellegzetes építményei. Igen, építményei! Mindegyiket emberi kéz emelte; legtöbbször négy-négy és fél ezer évvel ezelőtt, az újabb kőkorszak záró szakaszában és az azt követő rézkorszak folyamán, és amennyire ma tudni véljük, a többi sem keletkezett 1500 éven belül. A Hinga a Ludas-tó partján, az akácok alatt szunnyadó Vaskapu Horgos alatt, a Keresztes halom Martonos közelében vagy a Nagy Halom, amelyik csakugyan az óriások közé tartozik, Kishomok és Kanizsa között, mind emberkészítette halom. Itt állnak már több ezer éve valamelyik őskori főúri személy hamvait takargatva miközben lankáik alatt kultúrák keletkeztek és tűntek el, ismeretlen nevű népek kovácsolódtak össze és pusztultak el, öldöklő csaták zajlottak vagy pásztorkolompok kocogtak békét hirdetve.

A letűnt korszakok mindenkori embere azonban békében hagyta elődjünk alkotásait. Mondhatnám azt is, hogy helyenként tisztelettel tekintett fel rá, ami abból világlik ki, hogy néhol halottait is beletemette, sőt templomot vagy kápolnát is épített rá. Példának a Felsőhegy melletti Pap-halmot vagy a Ludas-tó déli partján állott Baba-halmot lehetne felhozni.

A Baba-halommal nagyon régen, még diákkoromban ismerkedtem meg. Dr. Schulmann Imrével a Városi Múzeum első igazgatójával jártam ott először jó huszonöt évvel ezelőtt, ő mutogatta meg nekem azokat a nyomokat rajta, amelyek egy középkori templomcska egykori létezéséről és körülötte elhelyezkedő középkori temetőről tanúskodtak.

A legmagasabb, legjobban megőrzött halmok sorába tartozott környékünkön.

Az első látogatást követő évek során, amikor már a múzeum régészeti osztályának gondjait magamra vettem, többször fordultam meg a „csendőrlaktanya” környékén, és ha nem is másztam fel a Baba-halomra, szemmel jól megmérgettem és (a pénzügyi helyzet ismeretében) gondolatban újabb öt-hat évre halasztottam el a már régés-regen, még dr. Schulmann-nal tervbe vett kutatásait. Jobb híján néhány alkalommal fényképfelvételeket készítettem róla. Szerencsére, mert azóta a Baba-halom eltűnt a föld színéről. Örökre elpusztult úgy is mint ismerős tájalkotó elem, úgy is mint régészeti adatokat (ki tudja most már milyen adatokat?) magában hordozó építmény, és úgy is mint a műemlékről szóló törvény védelmét élvező kulturális érdekű létesítmény.

Nincs többé.

Szeptember utolsó napjainak egyikén megdöbbenve jelentette dr. V. L. barátom, hogy kint járt a „csendőrlaktanyánál” és egy épülő út töltésében sok emberi csontot és épülettörmeléket látott. Az a gyanúja, hogy valamelyik közeli régészeti lelőhelyről hordták oda a földet és — a föld mennyiségéből ítélve — kötve hiszi, hogy valami még maradt a számunkra, amit kikutathatnánk; ha tehetem, menjek ki. Másnap reggel kikocsiztam a helyszínre és láthattam én is, hogy a régi kanizsai út egy most készülő szakaszának töltésében, amelyik sáros, mocsaras lapost szel át a Ludas-tók közvetlen közelében, összetört emberi csontok és itt-ott épületmaradványok éktelenkednek. A Baba-halomnak pedig híre-hamva sincs! Rettenetes: onnan hordták a laposba a töltéshez szükséges földet.

Nem tartozik szorosan ide az esetnek az a része, hogy elkeseredetten jártam végig az összes személyeket és instanciákat, akiknek, illetve amelyeknek valami közük volt ehhez a pusztításhoz; s az idevágó törvény ismeretében vagy annak ismerete hiányában vétkesek, mert elrendelték, illetve megengedték, hogy ez a műemlék több évezredes nyugalom után ilyen dicstelen módon, egy töltésben fejezze be létét. Nem, mert az ügynek, hála a Tartományi Műemlékvédő Intézetnek, még folytatása lesz. Csupán azt tartom itt szükségesnek megemlíteni, hogy a ludaspusztai szállások lakói, akiknek a múltban az esős évszakok folyamán a most megépített útszakaszon nagy nehézségek árán kellett átvergődniök, jogosan követelték az utat, nem törődve azzal, hogy az út érdekében egy mindannyiunk számára értékes műemléket aprítanak bele a töltésbe. Azoknak azonban, akik a munkát tervezték és a kivitelezést vállalták, kétszer is meg kellett volna gondolniuk a dolgot: először azért, mert műemlékeket tilos lerombolni (és ez esetben mindenki tudta, hogy műemlékről van szó), másodszer pedig azért, mert az útépítéssel egyidejűleg folyt az E—5-ös út palicsi szakaszának átépítése is, ahonnan (saját szememmel láttam) nagy mennyiségű felesleges földet szállítottak el számomra ismeretlen helyre.

Nem óhajt a régész bölcsőbb lenni azoknál, akik a közösség pénzével és eszközeivel sáfárkodnak, csak egy bizonyos összefüggést lát, amelyet az illetékeseknek is illetet volna meglátniuk.

A Baba-halmot utoljára 1976 tavaszán láttam, amikor a sándori iskola diákjaival ott kiránduláson voltunk, éppen a környezet kellemes benyomása és történelmi patinája miatt. Akkor a halmot még büszkén mutogattam a gyerekeknek azzal a megjegyzéssel, hogy valószínűleg rajta állt a hódoltság alatt elpusztult falu, Ludasegyháza kis templomcskája.

ALKOTÓMŰHELY

KATONA IMRE

A MAGYAR NÉPDAL A LEGÚJABB KUTATÁSOK FÉNYÉBEN

„Az emberek annyiszor emlegetik a népdalt, de senki nem tudja világosan, mit kell voltaképp rajta értenünk”, mondta találóan Goethe, és szellemes megjegyzése részben még ma is igaz. Ennek több oka is van:

1. történeti forrásaink hiányosak, nem tudjuk nyomon követni e műfaj fejlődését;

2. az újkori *tudatos* gyűjtések nem terjednek ki a dalhagyomány egészére, hanem valamilyen szempontból válogatnak;

3. a szöveg- és a dallamkutatók többnyire egymástól függetlenül végzik munkájukat;

4. a népdal szociológiájára vonatkozó ismereteink hézagosak. E hiánylistánkat könnyűszerrel lehetne még tovább gyarapítani, a mérleg másik serpenyőjében viszont van már annyi eredmény, amelynek alapján mégis betudjuk mutatni ezt a műfajt.

Az utóbbi évszázadokban a népköltészet egész műfaji szerkezetén belül a lírai népdal majdnem mindenütt vezető szerepre tett szert, és a többi alkotócsoportoktól is eléggé jól elkülöníthető. A prózai epikától (mese, monda, legenda stb.) rövidege, dallama és azoktól eltérő (nem epikai) témája választja el, a legközelebbi rokon balladától viszont már csak rövid, érzelmi-hangulati elemeket feldolgozó jellege, de nem mindig szoktak e kettő között különbséget tenni.

A népdal fogalomköre mindig nagyon összetett és korról korra változó. A fejlődés kezdetén — a természeti népek körében — voltaképp osztatlan (szinkrétikus) költészetről és ezen belül legfeljebb csak előlíráról beszélhetünk. Anélkül, hogy ezek az előformák eltűntek volna, már ezen a fokon is kialakulhattak az alkalmi-szertartásos, tehát közösségi énekek (altató, táncdal, sirató, varázsének és hasonlók), melyek azonban még nem nevezhetők a mai értelemben vett népdaloknak. A nemzeti-törzsi társadalmakban az epika (hősének, hősmese és hasonló) került első helyre, maga mögé vagy alá rendelve — a jórészt nők körébe visszatoront — különféle lírai előformákat, de az ütem-, majd szótagszám szerint rendezett és egymással rimelni kezdő sorok vívmányát átadta a lírai költészetnek is, amelyen belül viszont a zárt szöveg- és dallamversszak alakult ki.

A mai népdal kései fejlemény: osztálytársadalmakban alakult ki, a régebbi közösségi formái fölé újabb, személyibb és egyénibb jellegű dalcsoportok rétegződtek (pl. szerelmi dalok), ezeket már nem csak csoportosan, hanem magában is lehetett énekelgetni, még csak hallgatóság sem kellett hozzá, mint valamikor az epikához. A korábbi varázsos vagy gyakorlati célokat szolgáló költői eszközök hovatovább díszítményekké váltak (természeti képek, hasonlatok, párhuzamok stb.), az alkalmi-szertartásos jelleg háttérbe szorult, előtérbe került viszont a szórakoztató-mulattató célzat. A fűzészerű népdalok verzzakosakká váltak, sőt egyetlen szakaszba, tehát egy mondatnyi terjedelemben is bele tudtak sűríteni egy teljes lírai helyzetképet.

Ez az újfajta népdal a XVIII—XIX. században még tovább fejlődött, ekkor szinte teljesen megszabadult alkalmi kötöttségeitől, vesztett ünnepélyes, díszített és bizonyos mértékig tájhoz, nemhez és korcsoportokhoz kötött jellegéből is, bármikor és bárki által előadhatóvá vált.

Ez annál könnyebben megvalósulhatott, mivel a népi lírában nincsenek ismert költők, de nincs egyéni stílus és mondanivaló sem: tipikus emberek szerepelnek itt tipikus (érzelmi) helyzetekben. A nevek, a helyszín, a két nem és az egyes foglalkozások is cserélhetőek, a szöveg — a szótagszámtól függően — többféle dallamra énekelhető, és a szinte egymástól független, önálló szakaszok egymásutánját is ki-ki tetszése szerint szabja meg.

Míg a régi népdal az élet visszatérő, nagy alkalmaihoz kötődött jobban (születés, ifjúkor, házasság, halál stb.), az újabbak a társadalmi változásokat (rétegeződést, újfajta foglalkozások, élethelyzetek stb. kialakulását) szinte azonnal nyomon követték; valamelyest pótolták az epikát: végigkísérték a történelem menetét, részt vettek a politikai élet küzdelmeiben, átalakultak a társadalmi csoportok és az egyes foglalkozások körében. Ez az újfajta tagoltság sem szüntette meg egységüket, épp ellenkezőleg: míg a korábbi évszázadok daltípusait gyakran tájhoz, nemhez, korhoz stb. tudjuk kötni, az újabbakat alig, ezek már szinte nemzeti, sok szempontból pedig egyenesen nemzetközi jellegűek.

A balladákhoz hasonlóan, az újkori népdalokban is a magánéleti, személyi, közelebről pedig az érzelmi problémák kerültek előtérbe. Bár mindvégig megmaradt a népdal említett társadalmi elkötelezettsége is, mégis a legszemélyesebb szerelmi népdalok váltak a legkedveltebbekké, számuk felülmúlja az összes többi más dalféleségét.

A magyar népdal bizonyos mértékig eltérő eredete és életútja ellére is nagyjából és egészéből osztozott az európai népek lírai dalainak közös sorsában, melyet az előzőkben ismertettünk. A kölcsönhatások koronként más-más irányból — közeli vagy távolabbi szomszédság, illetve nyugati—déli—keleti kapcsolatok erősebb, gyengébb jellege — és módon alakították, módosították és gazdagították is. Különösen fontos szerepe volt az egyházi és a világi irodalmi-zenei formáknak, melyek egyre erősödő hatásának, sőt a velük való mind teljesebb összefonódásnak ismerete nélkül a magyar népdalok kérdéseit sem lehet megérteni és megoldani. E bonyolult összefonódottság oly mértékű volt, hogy a századfordulón Bartók és Kodály úttörő és szigorúan szakszerű munkássága tudta csak a különféle rétegeket (régie és új stílus, népdal és műdal stb.) különválasztani. Az ő érdemük a mind biztonságosabb tájékozódás is.

A magyar népdal történeti útja a nyelvi elszigeteltség és a forrásoknak a szokásosnál is nagyobb hiánya miatt még homályosabb, mint más európai népeknél. A kutatás segítségére van viszont sok olyan régies vonás (az előző korszakok műfaji csoportjainak fennmaradása, a máig élő egyszólamúság és egyéb zenei formák stb.), melyek segítségével messzi századokig vissza lehet következtetni.

Míg az európai gyermekdal eljutott az ötfokúságig vagy az ennél is fejlettebb zenei fokokig, a 3—4 hang terjedelmű magyar játékdal viszont egy egész történelmi korszakkal régiesebb. A magyar gyermekdalok máig nem strófikusak, nincs is szabályos vers- vagy dallamsoruk, hanem többnyire csak ütemismételgetők. Mindig cselekményhez kapcsolódnak, tele vannak természeti utalásokkal és vonatkozásokkal. Elégé elkülönülnek a két nem és az egyes gyermeki korcsoportok játékaik is, így pl. Magyarországon énekes-táncos játékot jóformán csak leánykák, míg sportszerű népi játékokat majdnem csak fiúk játszanak. Ha tehát valaki zenei, szövegi ősfarmákat, szinkretizmust: a cselekmény — ének — szöveg egységét akarja tanulmányozni, bőséges példatárt kínálnak a magyar gyermekdalok, habár elmúlt korok történeti forrásait természetesen önmagunkban mégsem pótolhatják.

Hasonlóan régiesek egyes szokásénekeink is, mint pl. a karácsony körüli regölés: ez voltaképpen bőség- és termékenységvarázsló mondóka, melyet fiúcsoportok adnak elő megfelelő öltözékben és felszereléssel. (Ha-

sonlít ugyan a délszláv kolindához, de sok szempontból el is tér attól.) Ennek az éneknek sincsenek szabályos sorai, de már kitapintható tagokból építkezik és a versszakot is egy-egy nagyobb tartalmi egység pótolja, sokban hasonlít a gyermekdalhoz is, refrénje viszont már egy fokkal magasabbra emeli.

Míg a regélés szertartásos, a halotti siratóének inkább alkalmi jellegű: nők adják elő halott hozzátartozóik temetése előtt. Nem lehet pontosan tudni, hogy ennek a műfajnak minden vonása megőrzött régiesége vagy pedig csak másodlagos primitívizálódás? Mindenesetre olyan ének-típus, mely szintén nem jutott el a pentatóniáig, sőt még a versszakig sem! Az egymás melletti „sorok” talán bizonyos párokat alkothatnak, de ezeket sem a rím köti össze, hanem inkább a mondatok tagolódásából adódik az összekapcsolódásuk. A siratóének a beszéd és az ének elválásának pillanatát rögzíti. Rögtönzött jellegű tehát, ki-ki tetszése és tudása szerint alkotja meg, ellenben néhány tucat formulája szinte az egész magyar nyelvtérületen közismert.

Ilyen és hasonló kövületek (pl. altatódal, munkadal és egyebek) még találhatóak ugyan, de már századok óta nem ezek teszik ki a magyar népdalok többségét. A személyibb, tehát modernebb magyar népdalok is sok esetben meglepően régiesek, anélkül azonban, hogy eszmei-tartalmi és egyéb szempontból fejlődési visszamaradásról beszélhetnénk. Míg pl. az európai népdalok többsége eljutott a többszólamúsáig, a magyar máig sem; míg más népek dalai az ötfokúságon már régen átléptek, a magyar népdalok régi rétege még pentatón és ezen belül a félhangnélküliség sajátos nemzeti vonásnak látszik. Az újabb zenei stílus ebből a régeből szervesen fejlődött, miközben befogadta az előbb említett európai és műzenei-irodalmi hatásokat is.

A magyar népdal nemcsak zenei, hanem szövegi szempontból is eléggé régies vagy legalábbis sajátos. Máig őrzi a természeti-társadalmi kapcsolódás kettőségét, amelyből szinte minden tartalmi-formai jellemzője (párhuzamos-kettős szerkezet, gondolatpárhuzam, természeti kezdőkép, ellentét stb.) levezethető. Pl.

*Meg kell a búzának érni,
Mert minden nap jó szél éri.
Meg kell szívemnek hasadni,
Mert minden nap bánat éri...*

*Megkötöm lovamat
Piros almafához.
Megkötöm szívemet
Gyöngé Violámhoz.*

*Megrakják a tüzet,
Mégis elaluszik.
Nincs az a szerelem,
Aki el nem múlik...*

*Lovamat eloldom,
Mikor a hold jön fel,
De tőled, Violám,
Csak a halál old el...*

A magyar népdal feltűnően sok sajátosságot örökölt pl. az epikától, sok a kettő közötti átmeneti forma (az egész halottas énekköltészet, a társadalmon kívüli betyárokról szóló énekek és dalok, a hazulról valamilyen okból távozni kényszerültek bujdosóénekei stb.), és anélkül, hogy a lírai dalok valamit is elbeszélnének, igazán bőven élnék az epikára jellemzőbb stíluseszközökkel, mint amilyen pl. a *túlzás* is.

Hasonló szoros a rokonság mindmáig a dramatikus jellegű szokásénekekkel és egyéb műfajokkal is: a magyar népballadák és kisebb részben a népdalok is párbeszédés formában szólaltatják meg a szereplőket, holott nyilvánvalóan mindkét esetben szólóénekről van szó! A magyar népdalban sincs jellemzés, leírás, mint ahogy egyéb műfajokban sem, de a dramatikus elemek, elsősorban az említett párbeszéd és maga a monológ (magánbeszéd) is feltűnően gyakori.

A magyar népdalok többsége már szakaszos, a strófák négy-négy sorból állnak és legkedveltebb a páros rím. Ezt a formát lehet a legkönnyebben, szinte tetszés szerint variálni, vagyis kisebb mértékben átalakítani. A változtatásnak is megvannak a törvényei: a 3. sor a legnyugtalanabb, a többinél is van bizonyos sorrend, sőt az 1. és 2. sorfél sem egyen-

lő mértékben változik (gondoljunk a sorvégi, főként páros rímre). És mindez összefügg a dallammal is: ahol a dallam a mozgékonyabb, ott a szöveg a szilárdabb és fordítva is, tehát e két összetevő mint egymáshoz tett két tenyér tapad össze.

Egyébként érdekes a dallam és szöveg ritmikai viszonya is: Vargyas Lajos szerint a magyar vers ritmusa a kiegyenlítődéssel elvén alapszik, vagyis annál gyorsabban ejtenek ki egy-egy szótagot, minél hosszabb soron belül van: *ág-ágak-ágakat* első *á*-ja más-más időtartamú. Ez és több más nyelvi tényező teszi lehetővé, hogy a magyar verselés egyszerre hangsúlyos-hangsúlytalan és időmértékes is, ezért is lehet bármely nyelvből bármilyen formában magyarra fordítani. Még jellemzőbb a szöveg—dallam ritmikai viszonyára, hogy majdnem mindig a melódia alkalmazkodik a szöveg ritmikájához és nem fordítva, így a magyar éneklésmód erősen nyelvhez kötött, idegen szövegre csak idegenszerűen lehet énekelni, a magyarból átvett dallamok az idegen nyelvi környezetben azonnal kirínak és fordítva is. Csak nagy átalakítások után lehet mindkét irányban befogadni.

Némileg eltér más népektől a magyar népi líra szerkezete is. Bár az eddigi rendszerezések még kísérleti jellegűek, a hat csoport már eligazít, tájékoztatást ad. A magyar népdalok tehát a következő nagyobb csoportokra tagolhatók (ezeken belül 2—2 közelebbi rokon):

I. érzelmi jellegűek: virágének, szerelmi dal, keserves stb.

II. mulattatók: bordal, mulatónóta, táncdal, gúnydal, stb.

III. alkalmi énekek: altató, lakodalmi ének, munkadal, sirató stb.

IV. szertartásos ének: egyházi népeinek halott-, virrasztó, halotti búcsúztató stb.

V. foglalkozási dal: diákdal, koldusének, mesterdal, szolgálal, aratódal, summásdal, kubikusdal stb.

VI. történeti-társadalmi énekek: kuruc énekek, 48-as dalok, katonadalok, betyárénekek, rabénekek, bujdosóénekek stb.

E I—VI. fő csoporton belül lírai alaphelyzetek szerint még további bontást, finomítást lehet végezni: így a szerelmi népdalok 22—24, a katonadalok pedig 12—14 újabb alcsoportba oszthatók. Míg a főbb csoportok között több-kevesebb tartalmi-formai, időbeli vagy társadalmi különbség mutatható ki, az egyes alcsoportok között annál kevesebb. Egyébként a magyar népdalok minden szempontból oly könnyedén alakíthatók, hogy ugyanazt a vándor-versszakot 5—6 kiadásban (szolgadalként, kukásnótaként, katonadalként stb.) is megtalálhatjuk, sőt az újkori summásdalok 90%-a 1914 előtti katonadalok átalakítása!

E hat fő csoport minden dala természetesen sehol és soha nem élt így egymás mellett a maga teljességében, hanem társadalmi helyzet, nem és kor, továbbá a tehetség szerint is különféle összetételben és mértékben. Bartók és Kodály megfigyelte, hogy a századfordulón az új stílusú dalokat inkább a fiatalok, míg a régít az idősebbek énekeltek. Egyöntetű tapasztalat, hogy idős és főként özvegyasszonyoknak nem illik pl. szerelmi dalt énekelniük, inkább kaphatók viszont az egyházi népeinek előadására. A nők jobb hagyományörzők, mint a férfiak, sőt egyes daltípusok leszállnak az ifjúság, nem egyszer a gyermekek körébe; általános tapasztalat az is, hogy a pusztán vagy falun tartózkodó emberek, továbbá a szegényebb rétegek dalkincse is gazdagabb, de legalábbis hagyományosabb a többinél. Az újítások mindig kívülről és felülről érkeznek, de csak akkor nyernek befogadást, ha felveszik a már kialakult közös stílusjegyeket.

A népi énekesek között vannak kiemelkedő tehetségű előadók, egy-egy nótafa dalkincs elérheti az 500—600 db-ot is, de még ezek sem alkotók, hanem sokkal inkább rögtönzők és jó előadók; a legtöbb ember tud népdalt, s egy átlagos repertoár 50—100—150 db-ra tehető. Minden műfajnak van specialistája, sőt ezek többsége még nemekhez és korcsoportokhoz is kötött.

Míg a mediterrén népek körében a szerelmi líra valószínűleg női eredetű, a magyarban fordítva: az epikus és a lírai dalműfajok többségének kezdeményezői a férfiak, és mindezek csak másodlagosan kerülnek a nők szájára, ahol megfelelő módon át is alakulnak. (Legutóbb már a katonas és betyárdalok nagyobb részét is nőktől jegyezték le.) A magyar népköltészet, főként pedig a népi líra fokozatos „elnőiesedéséről” beszélhetünk. (Hasonló nemek szerinti különbség jellemzi a népmeséket és a népdalokat is!)

Nem enyire domináns a táji tagolódás, sőt az új stílusú dalok esetében alig mutatható ki, legfeljebb egyes műfaji csoportok megvannak, mások hiányoznak, mint pl. keserves nincs az Alföldön és a Dunántúlon, csak Erdélyben, míg ott hiányzik az egyebütt jól ismert betyárdal, vagy csak az utóbbi évtizedekben kezdett benyomulni. Mindennek jól ismert történelmi-társadalmi és gazdasági okai vannak.

Még érdekesebb, hogy bár a magyarok többsége katolikus és a kisebb hányaduk protestáns, a világi népköltészetből ez soha ki nem derül, tehát felekezeti szempontból is egységes folklórról beszélhetünk. Annál élesebb és jellemzőbb viszont a társadalmi különbség, különösen ha a parasztság körét elhagyjuk. A munkásdalok ismertetése azonban külön helyet és alkalmat kíván.

Van néhány nemzeti-népi specialitás is, az említett formai jegyeken kívül ilyen lehet pl. a rabének és több más műfaji csoport is, de e kérdésben mindaddig nem lehet végleges érvénytel nyilatkozni, míg a népdalokat is legalább olyan módszeresen nem vetettük össze, mint az európai balladákat és népmeséket!

Egy bizonyos: a népdal mindenkié, népdalt mindenki tud, ha nem is egyforma mértékben, ez a műfaj az egész népköltészet-népzene virága, mondta Kodály; és társa, Bartók Béla szerint pedig a népdalok „valóság-gal klasszikus példái annak, miként lehet a lehető legkisebb formában, leghatékonyabb eszközökkel valamilyen zenei gondolatot... a lehető leg-tökéletesebb módon kifejezni.”

A HAZAI DRÁMA TÉNYE BÉNÍTÓLAG HAT?!

Bosnyák István színművének címét tulajdonképpen a jugoszláviai magyar dráma térhódítására is vonatkoztatni lehet, és nemcsak hogyha mű és olvasó, illetve előadás és nézőközönsége viszonylatban vizsgáljuk meg a kérdést, hanem egy-egy darab életrehívóinak szakmai körében is hasonló a helyzet. Nagyon mehezen honosodik meg saját értékeink megbecsülése, az előítéletek nélküli viszonyulás az alkotáshoz, alkotójához; ilyenkor mintha megbénulna a csoportmunka, a színész, a rendező stb. egymásba ötvöződő segítségével.

Különösen szembeötlően, mintegy felnagyítva volt érezhető ez a sokagú és árnyalatú jelenség Bosnyák István drámájának ősbemutatóján.*

A bemutatóbérllet-közönség fele nem tartotta méltónak, hogy megjelenjen a „csak” hazai bemutatón (érdekes lenne megvizsgálni, hogy ugyanezek közül a színházlátogatók közül néhány nap múlva hányan „élveztek” a Budapesti Radnóti Színpad Bodrogi Gyula szerkesztette kuplékból és triviális tréfákból álló kabaréját). A korral lépést kell tartani, s ha már a mindennapi életben nagy előszeretettel vesszük birtokunkba a technika csodálatos vívmányait, a művészetek új kifejezőeszközeivel szemben sem lehetünk közömbösek. Nem kerülhetők meg, különösen a szakmabeliek körében nem. Anakronisztikusnak éppen ezért tűnt a *Nehéz honfoglalás* számos színpadra állítási megoldása, amelyek rányomták bélyegüket az előadásra. Sinkó Ervinnek, az író-forradalmárnak az 1930-as évektől 1945-ig terjedő életszakaszát egy keretjátékba ágyazva jelentette meg a szerző. Amennyire jó, hogy így a közvetlen közelmúltunkkal, a Magyar Tanszék megnyitása körüli időszakokkal is megismerkedhettünk, annyira ki is zökkenetette a nézőt a „tényleges” játékból. A cselekmény legnagyobb része múlt idejűvé vált, mintegy megszeldítve a drámát. Mindez mégis kevésbé lett volna nyilvánvaló, amennyiben a rendező nem magyarázza meg azzal, hogy egy áttetsző túllfüggöny mögé helyezi a tulajdonképpeni színpadképet. Természetellenesen hatott a keretjátékhoz berendezett nappali és dolgozószobasorok elhelyezése is az előtér jobb és bal szélére, egymástól igen nagy távolságban (ami viszont már abból a kényszerűségből származott, hogy ne zavarják a mindvégig színen maradó keretjáték szereplői a központi cselekményt).

Petrik Pál színpadképe — habár kezelése és mozgathatósága egyszerű volt — gátakat szabott, így pl. feleslegesnek tetszett a drappériák és függönyök ki-be húzásával érzékeltetni a környezetváltozást, mert maguk a drámahősök (Kun Béla, Károlyi Mihály) is jelezték a színváltozást és időváltást. Ez annál is inkább zavaróan hatott, mert néha tovább tartott az átrendezés, mint maga a jelenet.

Ezzel el is jutottunk a dramaturgiai beavatkozások kérdéséhez, amely jelentős hangsúlyt kapott, hisz egy igen bő anyagból kellett Kopányi Györgynek nagyon sokat rövidítenie. Nem lenne érdektelen külön is megvizsgálni ezt a munkát, hogy tanulságait összegezni lehessen nemcsak dramaturgiai szempontból, hanem vajudó drámaírásunk okulásaként is. Egy bizonyos: sok volt a történet fonalát végigvezető, rövidke jelenet az érzelmek és az eszmék ütköztetése, harca nélkül. Hiányoztak az életszerű, meghitt dialógusok, a töprengő monológok, s éppen ezért, amikor fölillantak, mindannyiszor a dráma, az előadás tartópilléreiké váltak, a

* Bosnyák István: *Nehéz honfoglalás*. Dokumentumdráma. Ősbemutató a Szabadkai Nép-színházban 1978. nov. 28-án. Szereplők: Sinkó Ervin — Faragó Árpád m. v., Arok Ferenc, Sinkó Ervinné — Albert Mária, Jónás Gabriella, Riporternő — Kerekes Bevk Valéria, Károlyi Mihály — Sántha Sándor m. v., Kun Béla — Korica Miklós, Sinkó Boriska — Bada Irén, Steiner — Albert János, Szilágyi elvtárs, X. elvtárs, Kovács elvtárs, Blaha elvtárs — Barácius Zoltán, Schmidt Károly — Szabó Ferenc, Lea nővér — Dóró Emma, Parasztasszony — Sántha Anna, Julika — Siveges Eta, Partizán — Bata Ferenc, Diszlet: Petrik Pál. Dramaturg: Kopányi György (Budapest). A jelmezeket Ana Atanacković tervezte. Zenei munkatárs: Megyeri Lajos. A rendező asszisztense: Barácius Zoltán.

dokumentumjáték drámává alakult át. A regényének kiadót kereső Sinkó európai kálváriája során alkalmunk volt az oroszországi évek alatt tapasztalt sztálimista korszakot felfedni, egy epizód erejéig pedig a Magyar Tanácsköztársaság vezérégyéniségével megismerkedni. Az eszmék falba ütözéséről, a szavak és tettek ellentmondásáról, a látszat és az érdek fonákjáról, a forradalmi eszmék devalválódásáról kapunk képet.

Bosnyák István drámájában maradéktalanul érvényre jutott a főhős lankadatlan optimizmusa, hite a humánumban, tántoríthatatlan meg nem alkuvása, mert csakis ilyen elszántsággal és erővel lehet „honra” jelni. Az „igazi hazát” akkor, illetve ott találja meg, amikor és ahol egy ilyen magatartáshoz, etikához adottak a feltételek. Az egzisztencialista honkeresés tehát egy élet- és magatartásformában nyer értelmet, jut célba, s ez Bosnyák drámájának örök érvényű üzenete. Utalás ugyan, de ez a keretjátékban, az idős Sinkó életformájában is napvilágra kerül, amikor ellenáll a székfoglaló beszédének „eszmeiségét” ellenőrző elvtársak sugallatainak, amelyek Barácius Zoltán „karikirozó” tolmácsolása révén kaptak nyomatékot. Ugyanakkor Kerekes Valéria riportere túl me-rev, tudálekos volt. Annál jobban kiemelkedett az idős Sinkó (Faragó Árpád) oldott humorizálása, nyugodtsága és természetessége. Ugyanilyen derű aradt Sinkónéból (Albert Mária) is. A fiatalkori élettársnak viszont más sors jutott osztályrészül, igazi társ volt Sinkó odisszezájában.

Mindez a kor- és társadalomrajz, a politika és etika kérdése élet- és emberközébe jelent volna meg, ha például a szerző nem kerül meg a szerelem létélményét és meghatározó erejét Sinkó életútjában. Szarajevói naplójában írja Sinkó: „... a halál gondolata egyszerűbbé válna számomra, ha nem jarna együtt a Mici nélkül való állapot gondolatával, mert magányosság és önélkülre lenni pontosan egyet jelentenek...” Ebben a megvilágításban sokkal könnyebb feladata lett volna a két főszereplőnek, Jónás Gabriellának és Arok Ferencnek, akik minden tudásukat latba vetve keltették életre a fiatal „honkereső” emberpárt. Bosnyák István a század drámáját megélt Sinkó magatartására helyezte a hangsúlyt és tulajdonképpen nem is egy, hanem több drámára való témát sűrített művébe, ahelyett, hogy kevesebbet, de kinagyítva, közelképpen (például a néha szenvedő, elfáradt hőst megmutatva) domborított volna ki. Ilyen ritka pillanatokot képez az oroszországi látogatás Sinkó nővérénél, akinek rövid vallomása életéről, Bada Irén előadásában, líraiságával tűnt ki. A ritka konfliktushelyzetet példázta az ugyancsak Oroszországban játszó-dó zsarolási kísérlet, majd a kiutasítást is megélt házaspár valóban emberközébe került a közönséggel.

Ez az emberközelség hiányzott viszont Károlyi Mihály megszemélyesítőjének, Sántha Sándornak az alakításából. Hasonló jelentőségű epizód szerepében Korica Miklósnak pedig éppen ezt sikerült elérnie, főként a mozgás természetességére építve játékát. Még számos előadás- és drámaírásbeli mozzanat elemzése érdemelne figyelmet.

Színházi életünkben sajnos évek óta nincs jelen az értékelések összegezése, a viták megszervezése. Rögzítődött az a gyakorlat, hogy a bemutatók után elnéptelenedik a színház, ritka az a kivétel, amikor néhány színész, művész, színházkedvelő az élmények hatása alatt spontán beszélgetést, vitát kezdeményez. A magánösszejövetelek helyett miért ne lehetne szervezettervezett elemző, értékelő megbeszéléseket állandósítani, amelyek pszichésen hatnának művelődési életünk egészére is? Különösen fájó és bántó ez az érdektelenség a hazai drámaírásunk életre segítése, fejlődése szempontjából. Az ősbemutatók lázát, úgy rémlik, meghagytuk a szerző előjogának, pedig példamutatók hagyományokból volna mit tanulni, hogy csak Kosztolányi színházahíthatatát és kritikáirását említsük. A debütáló drámaíró munkáját nemcsak a rendezőnek, dramaturgnak, díszlet- és jelmeztervezőnek stb. és természetesen a színészeknek kellene alkotó hozzáállással, megkülönböztetett törődéssel, figyelemmel elősegítenünk, hanem még a próbákra eljáró kritikusoknak is. Egy ilyen légkörben talán a leg-újabb ősbemutató számos elemi szakmai hibája is könnyen (hiúságot, túlérzékenységet mellőzve) kiküszöbölhető lett volna.

Az ősbemutatók láza pedig lassan a fagypontra alá süllyed, ha nem változtatunk magatartásunkon.

OLVASÓNAPLÓ

KOSZTOLÁNYI SZÍNHÁZA

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Színházi esték I—II.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Szabadkán, „egy forró padlason kutakodva, a pókhálókkal bevont gerendák és régi ládák között”, véletlenül került az akkor harminchárom éves költő kezébe az a kis játékszínház, mellyel „nem közönséges lázakat élt át.” Mert „ha ezerszer is papírból, fából van összeabdálva, egykor mégis ez jelentette nekem a valóságot, az egész életet”. Innen, a gyerekkori játékoktól — és természetesen a szabadkai színházi estéktől — eredeztethetjük Kosztolányi élete egyik legnagyobb szerelmének történetét. Hogy mily nagy hatást tett rá a színház, annak leghitelesebb jellezője talán az, hogy abban a sorozatban, melyet Réz Pál oly kitűnő hozzáértéssel állít össze Kosztolányi összes műveiből, a színházi írások több mint 86 ívnyi terjedelemben két kötetben jelentek meg, s hozzá kell tennünk, hogy némelyik színházi tárgyú tanulmánya más kötetben található. A két kötetben majdnem négyszer annyi színházi kiindulású cikk, kritika, jegyzet, esszé található, mint abban, mely 1948-ban a *Hátrahagyott művek XI.* köteteként, a Nyugat emblémájával a Révai kiadásában jelent meg. E hajdani kötet egyik nagy értéke volt Illés Endre bevezető tanulmánya: *Kosztolányi, a színírázó.* Remek portrét rajzolt az ifjúról és a férfiről, ugyanannak az írónak két korszakáról s arról az egyetlen jellemzőjéről, ahogy lobogva, szenvedélyes szerelemmel újra és újra megpróbálta kitudni a színház és a színészi játék titkait. Réz Pál gyűjteményének ismeretében talán Illés Endrének csak egyetlen hajdani megfigyelését lehet árnyalni: ő úgy vélte, hogy a fiatal Kosztolányi álarcokat kapkodott magára, azért írt cikkei alá különféle neveket és rövidítéseket; inkább azonban mégis azt sejtethetjük: oly sokat, oly sok helyre írt, hogy szinte rákényszerült a különböző nevek használatára. A legkülönbözőbb pártállású lapokban bukkantunk rá színházi tárgyú cikkeire, bírálatára: a Nyugattól a Színházi Életen át egészen az Új Nemzedékig, melyben más rovatokban talán nem a legszebben szerepelt, de a színháziban egyetlen pillanatra sem tagadta meg magát, kifinomult ízléséhez nem maradt hűtelen, hiszen Csehov *Ványa* bácsijának felújításakor épp e lap hasábjain jegyezte meg, hogy mivel manapság — 1920-ban — az írók nagy része tud oroszul, miért nem hozzáértővel fordították le a szöveget.

Kosztolányi hangsúlyozottan távol tartotta magát a politikától, jó néhány ironikus jegyzete ismert, melyben a politika, a politikusok fölött tör pácát. Érdekes módon színházi jegyzeteiben sokkal többet árul el magáról ebben a vonatkozásban is. Avagy véletlen volna, hogy oly sokszor villan föl Bécs iránt érzett nosztalgája s a „boldog békeidők” elmúlása fölött érzett fájdalma? Mint ahogy az sem véletlen, hogy olyan epésen ír a polgárról, a századvég körül feltűnő budapesti és nagyvárosi pénzemberekről, az orfeumok látogatóiról, akik — mint metsző iróniával írja — „kereskedők, hivatalnokok, gyárosok, szóval polgárok, derék, tisztességes, rendes emberek, az uralkodók, a gazdagok, a pénzesek, a boldogok, a mai társadalom vezetői”. Világéletében megvetette és lenézte a „tisztességesek”-nek ezt a csoportját. A pénzt szerette ő is, hajszolta is kártyás éjszakákon, de a pénzemberekről sokszor festett megsemmisítő képet jegyzeteiben, sőt bábjátékában is.

Rendkívül érdekes és jellemző az a néhány esszészzerű beszámolója, mely a Tanácsköztársaság idején íródott, s elsősorban az új színházi közönségről adott nagyszerű képet. A kritikus ezúttal helyet változtatott, s a színpadról figyelte a közönséget, a meghatott, forró arcokat, akikből hiányzott a rutin felszínessége, és tiszta, odaadó lélekkel fordultak a színpad varázslata felé. Velük érzett, az övék volt rokonszenve.

Elképesztő, mennyit tudott írni és mi mindenről írt. Igaz, a színi-kritikus nem nagyon válogathat megbízásaiban, de akkor is megdöbbenő, hogy nem feladatnak érezte, hogy a színházról írjon, hanem estéről estére képes volt a felfedezés izgalmával várni a csodára, a színész és a színpad átlényegülésére. S varázslatos képessége, hogy ha nem kedvére való a darab vagy a feladat, akkor megkerüli, olyan eleganciával és könnyedséggel, mint a varázsló. Herczeg Ferenc *Eva boszorkányában* az ragadja el, mily „hatalmas lendülettel bontogatja szárnyait a magyar szó”, s hogy „a dikciót csak a franciák tudják dédelgetni olyan szeretettel és hozzáértéssel”, mint ő. Mindjárt ki is választ ilyen példákat: „szerecsen-pernye”, „arabs ló”, „zord lovag”, tehát csupa olyat, amelyek messze álltak az ő ízlésétől. De már abban is jócska ironia rejlik, hogy épp a nyelvért dicséri Herczeg Ferencnek, amikor legtöbb méltója azt lobbantatott szemére, hogy alakjai vértelenül és szürkén beszélnek.

Nehéz volna persze megállapítani, milyen is volt Kosztolányi elképzelése az igazi színházról. A játékot rajongásig szerette. Elméletileg azonban nem foglalkozott kérdéseivel. Szívesen él ilyen kifejezésekkel: „gondolkodó színház”, „lírai színház”, de ezekben inkább a maga aznapi esti lelkiállapotát rögzíti, semmint egy elméleti rendszer alapjait. Szívesen beszél a realista játékról is, de megint nem lehet tudni pontosan, milyen kategória nála a realizmus. Mindenestre szeretett volna jó magyar drámát látni. „Várjuk a magyar drámát!” — kiált fel kissé színpadias lázzal, ám kétségtelen, hogy érezhető szeretettel, segíteni akarással hajol minden új magyar darab fölé; mindegyikben szeretne valami szépet, izgalmasat hallani. Dér Zoltán kutatásai nyomán tudjuk, hogy maga is színmű megírásának gondolatát dédelgette, de noha oly sokat tudott a színházról, sosem írt épkezláb, befejezett darabot, mely méltó lett volna életműve más megnyilvánulásaihoz. Miért? Ez kétségtelenül életművének egyik izgató kérdése. A megoldáshoz talán közelebb visz egy önvallolásértékű megnyilatkozása, A *csillár* című jegyzetében. „A technika boszorkányos fejlődése — írja a többi között — valami ismeretlen jövő felé sorolja a drámai művészetet. Még nem tudni, hogy megsemmisíti-e, vagy ismeretlen magasságokba emeli-e, aminthogy bizonytalan az is, hogy a harci technika fejlődése az örök békét szankcionálja-e, de kétségtelen, hogy ez az evolúció már megkezdődött. Erről a pontról értjük meg, mit jelent Baudelaire ironikus kifakadása a színpad ellen, és miért nem írt soha drámát Dosztojevszkij, Anatole France, és sokan, akik nem tudták álmaikat egy színpadi díszlet durvaságához hangolni, és választani a költészet és a színpad közönségességet kívánó kérlelhetetlensége között. Egy egészen külön művészet rejtélyét érezték a színház küszöbe előtt, s inkább künn maradtak, semhogy megalkudjanak.”

Innen érthetni meg, miért beszélt olyan megértőn mindig Molnár Ferencről. Nyilván azt tisztelte benne, hogy igazi írói tehetséggel merte a színházat választani. A játékot és a közönséget. Azt a képességét, hogy álmait tudta és merte a színpad sajátos nyelvére hangszerezni. S evvel magyarázható, miért volt sokszor elnézőbb a kelleténél azokkal a kortársaival, akik kevésbé sikeres darabokat írtak. Neked se sikerült, de ne búsulj! — valahogy ilyen érzés bujkált benne, amikor a felmentő ítéletet fogalmazta.

Még egy általános jellemzőjét lehetne kiemelni Kosztolányi színházi írásainak. Életműve más darabjai is bizonyítják, milyen döbbenetes, felkavaró élménye volt a világháború. Hite szerint az iszonyú világéges után a színpadról sem lehet úgy szólni, mint annak előtte. Véget ért a költészet, a csendes nosztalgia, a révült hangulatok kora. Helyükbe egy józanabb, puritánabb kifejezési formának kell eljőnnie, s ezt kereste (s

találta meg) lázas elhivatottsággal a kor nagy színészeinek játékában. Megérezte, hogy a színházban új stílus jött el. Az irodalmi avantgarde szárnybontogatásaival egyidejűleg a színpadról is kijózanítóbban, koppánzóbban szóltak a szavak, leegyszerűsödött a játék stílusa, puritánabb lett a játékszín. Kosztolányi mohó érdeklődéssel figyelte a világ színházát, s úgy érezte, abban is új korszak jött el, mely hű kifejezője lehet e kor döbrent, tétova, kiábrándult, de máris új ideálokat kereső világ-érzésének.

Mindez nem jelenti azt, hogy nem voltak állandó és örök szerelmei. Shakespeare *Hamletje* az volt, bizonyára. S általában Shakespeare-ben érezte megtestesülni azt az „örök klasszicizmus”-t, melyről sok változatban szól. Ugyanilyen alázatos tisztelettel közeledett Goethe *Faustjához* is. Ibsenről a felfedező örömeivel szólt: megérezte benne az emberi lélek mélyvilágának kifejeződését, azt az újfajta lélektani érdeklődést, mely őt személyesen is foglalkoztatta. Bernard Shaw-ról már nem ilyen egyértelműen jó a véleménye. Shaw ars poeticája („A színház földadata, hogy fölzaklassza, gondolkodásra bírja az embereket s megszenvedtesse őket... Megnevettetni — minden bolond megnevettetheti őket.”) mindenben találkozt Kosztolányinak a színházról vallott felfogásával, s néha épp azt kérte számon az angol drámaírótól, miért nem valósította meg teljesen e programot.

E néhány általános megjegyzés után próbáljunk inkább a részletekbe hatolni, kíséreljük meg kinyomozni, mi jellemezte Kosztolányit, a színi-kritikust.

Mindenekelőtt a jellemzés bámulatos finomsága. Aki belelapoz akár legkedvetlenebb írásába, rögtön megérzi, igazi író írta e sorokat. Könyvnyi terjedelemben lehetne idézni azokat a frappáns, nagyszerű jellemzéseket, melyek egyrészt műveltségéről, másrészt tömörítő tehetségéről árulkodnak. Aiszkhülosz koráról ezt tartja érdemesnek elmondani történeti tájékoztatásul: „A királyok vére már rothadtan és sápadtan kering az unokák ereiben, terheltek, betegek, önmagukban hordozzák — végzetüket”. Mily remekül jellemzi Friedrich Hebbel kapcsán egész nemzedékének csodálatos ébredését, azt a szellemi forradalmat, melyet Ibsen, Hofmannstahl és Hebbel neve fémjelzett! Maeterlinck *Pelléas és Mélisande*-jének bemutatásakor olyan finomsággal érezeti a darab hangulatát, mint ha Debussy zenéje szólalna meg: „...az álmodó belga poéta a miszticizmus halványlila kódében fonja meséinek aranyszálait. Ez a nedves és nehéz pára ráfekszik lelkére, elfátyolozza horizontját, s kísérteties derengésben mutat be neki mindent, amit mi a nap nyugodt világításában sem különönsnek, sem meglepőnek nem találunk.” Külön tanulmányt érdemelne, ahogy Szomoryról ír. Mintha azon kísérletezne, tud-e ő is olyan bőséggel, olyan elomlón írni, mint az. Remek megfigyelése, hogy Molnár Ferenc „mindig a gyermekpsziché költője marad... minden gyermekben egy csirkefogó alszik”.

Tévedés volna azt gondolni, hogy a színházért rajongó, a bírálatokban sokszor az azonosulást is vállaló Kosztolányi nem hatolt bizonyos kérdésekben filológiai mélységekbe. A magyar műfordítás történetének is fontos gondolatai (tegyük hozzá: a műfordítás-kritikát máig megteremtő gondolatai) azok, melyeket Arany *Hamlet*-fordításáról mond el. A későbbi nyelvész tudatossága szólal meg például abban az elemzésben, melyet 1917-ben írt a *Pesti Napló*-ba. Elsők között bíralt úgy fordítást, hogy a hasonló megoldásokat egymás mellé állítva kimutatta, melyik illik inkább a magyar nyelv szelleméhez, s melyik hívebb az eredetihez. A *Hamlet* egy másik bírálatában Arany és Kazinczy néhány próbálkozását hasonlítja össze, s az előbbiért azért érzi tökéletesnek, mert „a magyar paraszt minden realitásával ragadja meg az eredeti szöveget, szavai földszagúak, képei szinte ököllettel foghatók. Minden sorában egy értekezésre való tömörséget rejt el”. (E néhány sorban egyébként ugyanazt a romantikus parasztszemléletét érhetjük tetten, mely már a *Négy fal között*-ben is megnyilatkozott, s oly okos bírálatra készítette Kaffka Margitot.) Nyelvi purizmusa később írt bírálataiban villan fel olykor-olykor. Egyik

legutolsó megjelent cikkében Szabó Lőrinc *Athéni Timón*-fordítása egyetlen hibájának azt véli, hogy „olykor a közvetlenség örvén kacérkodik a hírlapi nyelvvel, s dacból, öntudatosan olyan Budapestben meggyökerezedett idegen szókkal is él, melyek mindegyike helyett kapásból tíz-húsz különöb, jellemzőbb magyar szót találhatott volna”. S pontosságának jellemzéséül hadd idézzük még azt a bírálatot, melyet Bródy kevésbé sikerült művéről, a *Timár Lizár*ról írt. Remek jellemzést ad Bródy „oroszos” tehetségéről, s egyetlen finom mellékmondattal rátápnit művészetének gyengeségére, hogy robusztus tehetsége olykor „a forma és a koncepció rovására” érvényesül.

Az újabb kutatás minden kétséget kizáróan kimutatta, hogy Kosztolányi nemzedéktársainál is intenzívebben érdeklődött a freudizmus iránt (illetve annak az a változata foglalkoztatta, és azt ismerhette alaposabban, melyet Ferenczi közvetített, akivel jó barátságban volt, s akiről majd ő írt fájdalmasan szép nekrológot). Természetes hát, ha színházi írásaiban is szinte állandóan jelen van a lélektani igény, bár olykor hajlamos arra, hogy egy-egy figurát túlságosan is leegyszerűsített lélektani képletnek lásson. Előfordul, hogy a műbe olyan lelki háttér mozgatórugóit magyarázza bele, melyek abban nem úgy vannak jelen, illetve amelyek benne magában vannak meg. Jellemző példája ennek, amit Az *ember tragédiája* történelemfilozófiájának magyarázatul mond el: „... minden ízében, minden jelenetében azt a történelembölcseleti gondolatot sokszorozza, hogy az emberiségnek a földön való mozgása céltalan, az új politikai-társadalmi helyzetekért való tülekedése, vérontása hiábavaló, pályája pusztá bukdácsolás egyik gödörből a másikba, a régi rosszból új rosszba, a csöcselék mindig egyformán aljas, megvásárolható, a kezdeményezőket megöli vagy elnémítja, a nagy tetteket meghüszítja, haladás egyáltalában nincs, s boldogságunkat csak családunk körében, vagy még inkább egyéni életünkben, egy perc lázában, önkívületében kell keresnünk. Más szóval arisztokratikus szellem volt, nem hívő, pesszimista, teljesen antiszociális, antidemokratikus, reakcionárius lángelme...” A pszichiáter számára lenne izgalmas feladat e jellemzésben kimutatni, ahogy a megbírált író és mű helyébe fokozatosan lép be a bíráló személyisége és eszmerendszere. Kosztolányi az, aki Madách nevében és ürügyén kifejti arisztokratikus életideálját, éppen 1925-ben, még mindig ki nem heverve a forradalmak utáni válságát. Éveknek kell eltelnőök, míg ráébred arra, hogy rossz helyen kereste a megoldást élete nagy kérdéseire.

Ahol azonban lélektani tudása és érdeklődése találkozik az eredeti művel, ott Kosztolányi valósággal felszárnyal. Shakespeare *IV. Henrik királyáról*, a darabban lezajló lélektani folyamatokról, az egymásnak feszülő erőkről aligha lehet pontosabb, találóbb, hitelesebb képet adni, mint ő tette néhány lapos méltatásában, s ami igazán érdekes, a darab modern rendezései szinte mindenestől igazolták Kosztolányi szavait. Ugyanígy forrásértékű az az elemzés, melyet Wedekind *Tavaszi ébredéséről* írt a Budapesti Naplóban. Csábíthatta volna az a lehetőség is, hogy belemagyarázza a darabba a lélek mélyén rejlő szadista ösztönök jelenlétét és tudatosulásának folyamatát, ő azonban szreveszi a darabban egy új törekvés egyik első híradását: ahogy a felnőtt világ visszavetíti a maga álmait, vágyait és nosztalgiáit a gyermekkorba, ahogy egy gyermekközösség vagy a gyermeklélek tükrében próbálja ábrázolni az élet nagy kérdéseinek lecsapódását. (Ez a törekvés aztán végighúzódik északunk egész regénytörténetén, Magyarországra Karinth *Tanár úr kéremjével* érkezik el első hulláma, nyomom követhetjük az expresszionizmusban is, elemei ott sejlének Móricznál a *Légy jó mindhaláligban* és Kosztolányinál is, az *Aranyárkányban*, majd a harmincas években valóságos kultusza támad a gyermekvilágunk, kivált amikor ismertté válik Alain-Fournier *A ismeretlen birtoka*. De később is felvillan még sok változatban az ábrázolásnak ez az útja, mint az általános megjelenítések csábító perspektívája; hadd emlíkeztessünk Ottlik Géza regényére, az *Iskola a határonra*.)

Kosztolányit az impresszionista kritika legjelesebbjei között szoktuk emlegetni, ott jelöli ki helyét *A magyar irodalom története* V. kötetében Bodnár György is. Színházi bírálatai igazolják e megállapítás jogos voltát. Valóban az azonosulás és azonosulni tudás volt a legnagyobb erénye. Bírálni, súlyosan elmarasztalni — ez alighanem alkatától idegen volt. Olyankor azonban, amikor úgy érezte, hogy valaki megsértette a színház „szentségét”, mérhetetlen méregbe gurult. Hogy került ez az „égbekiáltó darab” az ország első színpadára? — kérdi felháborodva Benedek Elek *Falusi bohémek*jéről írva *A Hétben*. „Az ifjúsági író — folytatja megsemmisítő iróniával — kedves, öreg gyerekeknek írt, akiket megint be lehet pólyázni, és dalolni nekik: tente-tente szépen, aludjatok, szenilis babák, aludjatok, és adjátok elő a darabomat.” Hasonló hangnemben közölt lesújtó bírálatot Pekár Gyula darabjáról (*A kölcsönkért kastély*) s írói kvalitásairól: „...ő e felületes élet fölületes írója. Hasonlít alakjaihoz: írói feladatát éppoly könnyen, félvállról, jóhiszemű lelkiismeretlenséggel veszi, mint az emberei az emberi kötelességüket. Azóta már akadtak néhányan a fiatal írók közül — hamarosan Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula neve jut az eszünkbe —, akik az ő témakörében mozogva a vidéki élet, a vidéki ember, a dzsentrilélek új, izgató és igaz perspektíváját tárták fel.” Színházi kritikáiban többnyire Kosztolányi is vállalta a Nyugat harcait a modern irodalomért. Irodalmi bírálatában sokkal több megértést, türelmet, elnézést tanúsít a konzervativizmussal szemben. Érdekes ebben a vonatkozásban azt az írást idéznünk, melyet Sajó Sándor akadémiai díjat nyert darabjával, a *Zrínyi György házasságával* kapcsolatban jelentetett meg a *Budapesti Naplóban*: „Sajó Sándor darabja akadémiai díjat nyert, s — méltóságára legyen mondva — bizonyára meg sem írta volna, ha nincs Akadémia. Nem ő felel tehát a darabjáért, hanem az az intézet, mely tunyán és álmos lomhasággal kérődzik a múlton, megmérgezi a levegőt maga körül, és azt az egészséges szűzi humuszt, amely ki nem pattant csirákat, gyönyörű és izgató ígéretekét rejt magában. Az ő virágai a priori nemzetiszínűek, s már hősi tollbóbitákkal, rikító kokárdákkal ékesen bújnak ki a napvilágra. Ez a tudományos társaság megteremtette a maga milőjét, íróit, csak közönséget nem tudott teremteni, amely olvasná is őket. Nála minden műfaj jogosult, legkivált az unalmas.” Herczeg Ferencsel, a Nyugat egyik legnagyobb ellenfelével, jó személyes kapcsolat volt, darabjairól a már jelzett iróniával szökött hát: „...színművét ragyogó miliő pántozza körül, s lelketlenség lenne kiszakítani belőle” — írja az előkelő társaságra, a „szikrázó briliánsok”-ra és „katonatisztek”-re célozva a *Post Festáról*.

Szinte egyetlen írását sem jellemzik a színikritika megszokott közhelyei. Abban a közhangulat kifejezője volt ugyan, hogy időnként heves támadást indított a Nemzeti Színház maradisága és értetlensége ellen, de ennek inkább az a magyarázata, hogy szomjas mohósággal kívánta a modernség betörését a színpadra. Nem tudta ő sem pontosan megmagyarázni, mit is ért modernségen. Hol arról panaszkodott, hogy a klasszikus darabokat érdektelenné és silánnyá teszi a klasszikus „játékstílus”, a harsogó álpátosz (általában is idegenkedett a patetikus előadómódtól: többször bírálta például Beregi Oszkárt, ennek egyik kitűnő képviselőjét), máskor finom érzékkel figyelmeztetett arra, hogy a klasszikus darabok nem lesznek hívebbek korukhoz, ha a színészek „rojtos ősz szakállt” lengetnek, s „fényes kardok”-kal hadonásznak. Érezte ő is, hogy a fejlődés a jelzésszerűség, az egyszerűsödés felé mutat, s pontosan érzekelte, hogy a magyar színészi stílus a kettő között ingadozik. Ő mindenestre egyszer sem mulasztotta el kinyilvánítani, hogy Odryékat tartja az új kor reprezentánsainak. Nagy érdeme, hogy kitűnő hallása révén — nagyon szerette a klasszikus zenét — pontosan meg tudta határozni, hol hibás a dikció, hol bicsaklik ki a színész igyekezete közben. Ez az, amit nem lehet megtanulni. Ehhez érzék kell, s Kosztolányinak remek érzéke volt.

Voltak elfogultságai, voltak kedves színészei. Például Varsányi Irén, Hegedűs Gyula, Odry Árpád. Legközelebb azok álltak szívéhez — ezért ünnepelte például Bajor Gizit —, akik a színpadon is éreztették, hogy

varázslat történik. A hús-vér természetesség, a robusztus életerő nem vonzotta annyira. Viszont elfogulatlanul, élményre számjason tette le a fegyvert minden és mindenki előtt, akiben igazi tehetséget érzett. Akiben nem, azzal tudott kegyetlen is lenni. Paulay Erzsit így jellemezte: „... csupa álpátosz. Tessék megnézni: ez a görög márvány gipszből van hamisítva.”

Kosztolányi mindegyik műfajában megmaradt költőnek. Színíráslataiból, színházi tárgyú írásaiból is ki-kikandikál a lírikus, s akkor érez-zük a leghitelesebbnek, hisz ilyenkor adja legteljesebb önmagát. Csak költő írhatta le például az elfelejtett író, Harsányi Kálmán gyönyörű jellemzését, s aki elolvassa a Cyranóról írt szerelmi vallomását, az azt a pillanatot is tetten érheti, amikor a prózai sorok hirtelen mértékbe rendeződnek, átsüt rajtuk egy ismeretlen, csak idegeinkben élő versforma ujjongó fegyelme.

De hisz ilyen volt Kosztolányi maga is. Türelmetlen, szenvedélyes, tudott repesve örülni és mélyen elkeseredni. Egy szenvedélye volt: a művészetek, melyek mindenkor hatalmukba ejtették s megajándékozták a repülés tudományával.

RÓNAY LÁSZLÓ

SÚLYOS ESZTENDŐK

LÖRINC PÉTER: *Pirkadás*.

Forum, Újvidék, 1978.

Löbl Árpád, az ember és történész, Lőrinc Péter, az író, nyolcvanaszteni-dős, és ebből az alkalomból jelent meg Pirkadás címen legújabb könyve. Ez a könyv tulajdonképpen nem is új mű, hanem egy hosszabb műnek, az *Ember az embertelenségben* című ciklusnak a harmadik része. Ez a ciklus az író és történész visszaemlékezéseit foglalja magában, mégpedig igen eredeti módon: az önéletrajz szépirodalmi és nem egyszer lírai elemeit vegyítve a történetíró szigorú és tárgyilagos szempontjaival, s ezzel valóban egyéni, lőrinci műfajt tárva az olvasóközön-ség elé.

Az *Ember az embertelenségben* első része több mint másfél évtizeddel ezelőtt jelent meg *Válságok és erjedések* címmel, s ez a kötet az első világháború utáni néhány esztendő írói-önéletrajzi emlékezéseit öleli fel; a *Vándorlások* című második rész pedig az 1921–1930. esztendők SHS Királyságának körülményeit veszi bonckés alá, az irodalmi és politikai emlékezés szerteágazó

szálainak gondos összefogásával. A most megjelent harmadik rész a régi Jugoszlávia további egy évtizedének napjait idézi elénk, az író három fontos életszakaszának megfelelő tagozódásban. Az első szakasz azokat a becskerek-i—petrovgradi esztendőket eleveníti fel, amikor Löbl Árpád mint tanár tevékenykedett ebben a bánáti metropolisban, s irodalmi munkája mellett elsősorban a diákjai körében fejtett ki olyan nevelő tevékenységet, amely a társadalmi haladás felé mutatta az utat. A második szakasz a Bitolában eltöltött idő, amikor a büntetésből a „királyi Szibériába” helyezett tanár szembetalálja magát a fejét egyre nyíltabban felütő fasizmus jelenségeivel, s az események olyan botrányos események központjába állítják, amelyek során az egyszerű nép, a haladó tömegek körében rokonszenvvel tekintenek ugyan az általa képviselt ügyre és társadalmi igazságra, ő maga azonban természetesen nem állhat ellen a reá nehezű rosszindulatú nyomásnak,

nyugdíjazák, és így kerül vissza Vajdaságba, végül pedig Szabadkára, ahol a kibontakozó Hid-mozgalommal már bitolai éveit alatti is felvette a kapcsolatot, s amellyel ide költözése után még szorosabbra fűzi együttműködését — egészen az 1941. évi világtörténelmivé bővülő eseményekig, a fasizmus kíméletlen rohamáig, mely egy időre túlerejével elnyomja a nép mozgolódását, ellenállását.

Mindez így röviden összefoglalva tulajdonképpen nem is érzékelteti igazán, hogy milyen értékeket, nem egyszer forrás jellegű értékeket is rejt magában a könyv. Először is, az *Emberek az embertelenségben* nem a szokott értelemben vett önéletrajz, hanem egyrészt önvallo-más, valamint az írói életmű plasztikus bemutatása, érzékeltetése is, ugyanakkor azonban még sokkal több ennél, hiszen egy ember életének, egy író alkotómunkájának bemutatásán át egy egész társadalmi képet rajzol meg, beleszöve környezetének íróalakjait, tanártársait, forradalmárokat és fasisztákat egyaránt, diákokat és felnőtteket, a két világháború közötti élet ismert, kevésbé ismert és a nagyközönség előtt talán ismeretlen alakjait, akikben azonban megvan az a közös vonás, hogy aktív szereplői — pozitív vagy negatív értelemben vett aktív szereplői — a mindennapi életnek, s ezzel részesei az eseményeknek, a kibontakozó történelemnek is.

Ez a lórincai műfaj persze magában rejtja a gyakori hangváltások szükségszerűségét is. Egyszer az író személye kerül előtérbe, önvallo-mások bontakoznak ki a sorok közül, máskor a történész veszi át a szerepet, leszögez, megállapít és érvel, aztán a szépíró kerül előtérbe az események írói kivetítésével, s mindezt olyan szintézisben kapjuk a könyv lapjairól, hogy egészen természetesen vesszük, hogy így kell egybeol-vadnia az irodalmi stílusnak, a történetírói szigorú tárgyilagosságnak és az emberi tudatnak és érzelem-nek. Mert az aztán igazán egy ne-gyed árnyalatnyit sem von le a tör-ténész tárgyi hitelességéből, hogy mondjuk egyértelműen Steinitz Ti-bornak adományozza a Soós Tibor Híd-beli írói álnevet, pedig hát ezen a néven jómagam követtem el an-nak idején, Simokovich Rókus ide-

jében, egy esztétikailag nem éppen figyelemre méltó, de mindenesetre a fasiszta Mussolinival hadakozó szabad verset a Hídban, ami kiderül már Pató Imre Híd-bibliográfiájából is. Egészben véve nyugodtan leszögezhetjük, hogy — bár talán ebben a Pirkadás részben talá-mivel nagyobb mértékben előtérbe kerül maga az író, mint az előző kettőben — a *Pirkadás* is olyan társadalmi körkép, mely beszédesebb, kifeje-zőbb a regénynél, s éppen ezért hoz-zánk közelebb álló, életesebb, sőt iz-galmasabb is.

A könyvben felölelt egy évtized-nyi időszak olyan eseménydús, any-nyira válságokkal teli, olyan ellent-mondásos, hogy valóban a már em-lített lórincai írói, önéletrajzírói és történészi eszközök összevonása szükséges ahhoz, hogy meggyőző kép alakuljon ki előttünk. Az ellent-mondás lényege már az időszak je-lege és mondjuk az író által válasz-tott kötetcmi összevetéséből is lát-szik. Egyrészt ugyanis az 1930 és 1941 közötti esztendő kétsgtelenül a fasizmus előretörését mutatják nemcsak Olaszországban, Németor-szágban, Spanyolországban, de itt nálunk is. A felületesen szemlélve a királyi diktatúránál pozitívabbnak látszó Stojadinović-rezsim ugyanis nagyon is alkalmas talaj volt a fa-siszta irányzatok útjának egyenge-tésére. A fasizmus kétsgtelenül megnyilatkozó előretörésével pedig valóban ellentétben van a lórincai *Pirkadás* cím. Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos. Lórin-c Péter ugyanis nemcsak a felszínt viz-sgálja, hanem észreveszi a néptöme-gek egyre fokozódó öntudatosodá-sát, a párt egyre biztosabbá váló vezető és irányító szerepét, s ez az irányzat a fasizmus ideiglenes előre-törésével szemben valóban a pírka-dást, azaz az újjászületés közeled-tét jelzi. Emellett pedig például a bitolai rész külön is valóságos him-nusz — minden esetleges „ponyvá-ba” illő eseményei ellenére is, ame-lyek persze mindig is a faszalódó értelmiség részéről nyilvánulnak meg —, mert hiszen a háttérben fe-lsejő diákok, munkások, egyszerű emberek egyre öntudatosabbá váló arculatából kettős forradalom sze-lét is érezhetjük: egyrészt a mace-dón nép valóban néppé válásának forradalmát a hosszú elnyomatás után, másrészt a társadalmi osztály-

forradalmat, mely elválaszthatatlan az elsőtől. Így válik a bitolai rész az újjászülető macedón nép himnuszává, és egészen természetesnek érezzük, hogy Lőrinc Péter, aki így közvetlen közletről láthatta, érezhet-e ezt a mélyreható társadalmi átalakulást, valamiképpen — mint vallja — második hazájának érzi Makedóniát, s erről már tanúságot is tett egy régebbi, külön füzetével, a *Nemzet születik* című makedóniai riportkönyvvel.

Égészen természetes, hogy a mű szintézisét megteremtő író nem is csupán az események előtérbe állításával igyekszik képet adni a tárgyalta korszakról, hanem sokkal mélyebbre nyúl: emberi jellemeket is ad. Valóságos emberek valóságos

jellemét, s ezeket nem is egyszerű írói szentenciával mondja ki, hanem irodalmi alkotásaikból boncolgatja ki vigyázó, tárgyilagos kézzel, csakúgy, mint önmaga esetében, miközben nem retten vissza az önbírálat eszközeitől sem. Mindez még hitelesebb teszi a könyv gerincét képező önéletrajzi elemeket is, nem is beszélve a tágabb társadalmi köről, környezetről, s éppen ez a hitelesség a magyarázata annak, hogy az olvasó azzal a kívánsággal köszönti a *Pirkaddás* megjelenését, hogy szeretné a további folytatást is kézbe kapni. Hiszen például a hadifogság esztendeiről és a későbbi időkről is van még igen sok fontos mondani valója az írónak. Erre már az eddigiekben, a régebbi kötetekben is nem egyszer találtunk célzást.

KOLOZSI Tibor

A KÖZELMŰLT AGRÁRPOLITIKAI TÖREKVÉSEI

LŐRINC PÉTER: *Harcban a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája (1941—1944).*

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

A nyolcvanéves Lőrinc Péter könyvét tartja kezében a olvasó ez alkalommal, mely újabb mérföldkő egy eddig még kevésbé feltárt területen. Az agrárpolitikai törekvések egy fejezetének feltérképezésére vállalkozott a szerző, a Bácskában — s részben a Baranyában és a Muraközben — divott földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmakról majdan kialakítandó összképünkhöz járulva hozzá ezzel a jelentős könyvvel, mely a magyar fasizmus jugoszláviai „engedelményes, lefegyverző agrárpolitikájával” foglalkozik.

A szerző elsősorban a Vajdasági Történelmi Levéltárban őrzött Földművelésügyi Minisztérium Birtokpolitikai Kirendeltsége levéltárának ezzel a kérdéssel foglalkozó anyagát (1941—1944) dolgozta fel, valamint a korabeli törvénygyűjteményekre, rendeletekre, agrártörvényekre támaszkodott. Az újvidéki Párttör-

ténelmi Levéltár, a bácskai városi levéltárak és a budapesti Hadtörténelmi Intézet vonatkozó dokumentumait is felhasználta Lőrinc Péter, míg az Országos Levéltárban „nem volt lehetőség a kutatásra”. (8.) Az *Előszó* leszögezi, hogy e miatt „a tanulmány kétségtelenül hiányos, és már ezért is csupán a kérdés megvilágításához járuló adaléknak tekinthető” (8.), viszont a könyv tartalmának ismeretében nyugodtan állíthatjuk, hogy a jelzett hiányosságok ellenére is Lőrinc Péter munkája nagyon értékes alkotás az agrárkérdés és agrármozgalmak vajdasági (bácskai) történetének megvilágítása szempontjából.

A kötet első nagy fejezete a dualista Osztrák—Magyar Monarchia és a két világháború közötti Jugoszlávia agrárpolitikájával foglalkozik, valamint a JKP földreformra vonatkozó programjait tárgyalja. A tanulmánynak már ebben a részé-

ben a szerző több ízben hangsúlyozza a nemzetiségi és agrárkérdés szoros kapcsolatát a Vajdaságban, hiszen a kettő egymás függvényeként jelentkezett nálunk (magyar telepítések 1918 előtt, dobrovoljacok a két háború között, székelyek, vitézek telepítése 1941 és 1944 között).

A *magyar agrártörvényhozás 1920—1944 között* című fejezet a magyar fasiszta hatalom agrárpolitikájával kapcsolatos főbb rendeleteket tárgyalja, megállapítva róluk, hogy azok felemás intézkedések melegágyaivá lettek, a szegényparasztok és a nagybirtokosok között még inkább elmélyítették, elmérgesítették a földért való évszázados küzdelmeket. Ezek a rendelkezések nem tették lehetővé a földreformot, csak az ország agrárstruktúrájának megváltoztatását irányozták elő. Legfőbb céljuk az volt, „hogy demokratizálják(k) a szegényparasztokat és megnyerjék(k) őket a háború és az ellenforradalom céljának”. (49.)

Lőrinc Péter könyvének további öt fejezete az alcímben jelzett kérdéssel foglalkozik, mégpedig elsősorban a vajdasági levéltárak ezzel kapcsolatos forrásanyagának kimerítő felhasználása révén. Ezekkel a fejezetekkel kapcsolatban három mozzanatra szeretnénk felhívni a figyelmet. A szerző kimutatta, hogy:

1.) A megszállók felemás agrárpolitikája újfent nem elégítette ki még a földnélküli helybeli magyar földművesek igényeit sem, amennyiben előnyben részesítette a betelepített székelyeket, vitézeket. A volt Osztrák—Magyar Monarchia magyar földbirtokosai visszakapták egykori földjeiket, míg a szerb burzsoázia nagy része továbbra is rendelkezett birtokaival, esetleg növelhette azokat (lásd a nagybirtokos-nagytőkés Dundjerskit).

2.) Az egykori dobrovoljac és zsidó birtokok elkobzása révén létrejött földalap megszerzéséért már 1941-ben elkezdődött az ádáz küzdelem „az állam (pld. erdőigazgatóság), a nagybirtok, az egyház és a gyárosok-bankárok között egyrészlől s a falusi birtokosok, törpebirtokosok és földnélküliek között másrészlől”. (220.) Az uralkodó osztály ez alkalommal is győzedelmeskedett. Mi-

után a haditermelés a nagybirtokrendszer fenntartását kívánta meg, így a földalapnak mindössze 25%-át árusították ki, ez pedig ellenkezett az egyéni birtokosok, a zárt székely és vitézi telepek lakóinak érdekeivel. Ennek következtében idővel az egyéni és az állami érdekek között áthidalhatatlan úr keletkezett. Az agrárszegénység ez alkalommal sem juthatott másképpen földhöz, csak ha megvásárolta azt, de a legkiváltságosabb vitézi réteg sem válhatott a megvásárolt föld teljes jogú tulajdonosává, hiszen a vásárolt földet nem idegeníthette el, nem költözhetett el, a szabad gazdálkodásban a gazdasági felügyelő korlátozta, utódjai nem örökölhették a megvásárolt birtokot, mert az visszaszármazott a Vitézi Székre.

3.) A megszállók felemás agrárpolitikájával szemben a JKP által meghirdetett helyes nemzeti és agrárpolitika lehetővé tette, hogy a falusi agrárproletariátus (legyen az helybeli magyar, szerb stb.) az ellenállási mozgalom harcosává váljék. Ezt a folyamatot is híven bemutatja a szerző a felhasznált nagy mennyiségű forrásanyag révén.

A *Zárószó* a fasiszmos agrár- és nemzetiségi politikáját elemezve felhívta a figyelmet az 1890—1918, az 1918—1941 és az 1941—1944-es időszakok hasonlóságára, ugyanakkor kimutatta a „különbség”-eket és a „fokozatosság”-ot is, az új minőség jelentkezését. Agrárreform helyett a JKP irányítása alatt az általános agrárforradalom kibontakozását követhetjük nyomon, amely végül is „az antifasiszta-demokrata s hamarosan a nemzeti felszabadító harc szektorává, részévé vált”. (219.)

Lőrinc Péter tanulmányát a *Rövidítések jegyzéke*, valamint a *Helynevek mutatója* egészíti ki. A jegyzetanyag gazdagsága is e mű alaposságára utal.

A témérdek eddig ismeretlen, hiteles forrásanyag feldolgozása révén a szerzőnek, véleményünk szerint, sikerült egy adatokban gazdag előzetes hipotézist felállítania a bácskai s részben a baranyai és muraközi földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmak, valamint a megszállók agrárpolitikájának történetét illetően.

ÉLETJEL, KISUGÁRZÁS, PÉLDAMUTATÁS

Életjel — Irodalmi élőlítség 3. (1972—1978)

Sajtó alá rendezte: Dévavári Zoltán és Lévay Endre.

Veljko Vlahović Munkásegyletem, Szabadka, 1978.

Amit nem ismerünk — meg se szerethetünk. Mindig is ezt vallottam; az *Életjel* — a szabadkai irodalmi élőlítség — esetében pedig különös-képp. Vallottam, mert jó néhány-szor magam is ott voltam a hittel, lelkesedéssel, rátermettséggel és igényességgel előkészített, megszervezett egyik-másik rendezvényükön; amikor meg nem lehettem ott, legalább rádió- és újsághírekből igyekeztem tájékozódni, hogy mi is történt a szárnybontogató fiatalokat maga köré tömörítő Csáth Géza Művészbaráti Körben; mit vittek színre, mit adtak elő a Kosztolányi Dezső Irodalmi Színpadon; milyen mű hagyta el a sajtót az *Életjel* Miniatűrök vagy az *Életjel* Könyvek sorozatában.

Mondom, igyekeztem legalább lélekben ott lenni, ahol — immár húsz esztendeje — folyamatos, céltudatos művelődéspolitikai és népművelési programot valósítanak meg évről évre. Hogy mi minden fér bele ebbe a sokrétű, változatos és nem ritkán fölöttébb tartalmas és időszerű programba, az csak most derült ki igazán. Most, hogy alig pár hete az *Életjel* 3. évkönyvét is kezünkbe vehettük a hattagú szerkesztő bizottság, a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletem és a sajátos dokumentumgyűjteményt sajtó alá rendező Dévavári Zoltán és Lévay Endre jóvoltából.

Ez a kötet — akárcsak az előző kettő — plakátok, újságcikkek, vitacikkek, tanulmányok, fényképek, tusrajzok, rendezvényműsorok, sajtóvisszhangok, meleg hangú méltatások és konok ledorongolások alapján, a tények alapján szól mindarról, amit húsz évvel ezelőtt álmodtak meg Szabadkán, s azóta hol jobban, hol rosszabbul — de jobbára színvonalasan — csináltak és csinálnak egyfolytában. Művelődési és művészi igényrel, heroikus hozzáállással és mindennapi népművelői szándékkal — s általában „nem középiskolás fokon”.

De ha ebben bárki is kételkedne, elegendő, ha bárhol belelapoz — beleolvas — a 430 oldalas jubileumi emlékkönyvbe: a hitetlen tamaskodással azonnal felhagy. Nem tehet mást, mert Kolozsi Tibor huszonegy oldalas bevezető tanulmányától, összegező írásától kezdve az évkönyv ezt követő nyolc — folyamatosságról és megújhódásról valló — fejezetéig arról győz meg bennünket minden, hogy a húszéves fennállását ünneplő szabadkai *Életjel* — kisugárzásával és példamutató ösztönzésével együtt — igenis tudomásul kell vennünk, sőt, talán épp a vajdasági magyarság egyik legnagyobb figyelmét érdemlő szellemi őrüzeként kell számon tartani. Szabadka városának 1967-ben odaítélt Októberi díja, az elmúlt két évtized alatt megrendezett mintegy 350 „nagy műsor”, s az ezeket végighallgató csaknem száz-ezer ember mindenképpen ezt igazolja. Meg az is, hogy az *Életjel* irodalmi, zenei, képzőművészeti, színpadi, nyelvművelő, versmondó rendezvényein, író-olvasó találkozóin, művészportréin, külföldi vendégművészek és írók fellépésein nemcsak tartományunk szellemi életének legjobbjai léptek fel, hanem azok a jeles személyiségek is, akik a szocialista Román vagy a Magyar Népköztársaságból jöttek el Szabadkára és „ránk figyelve” szétosztani kincseiket!

Az *Életjel* pedig — legalábbis ahogy én tudom — szívesen látott mindenkit a rendezvényein, műsorain, irodalmi és művészeti estjein, aki maga is jelt adott önmagáról, de még inkább az alkotómunka, a szellem és a közösség iránti vonzódásáról, hitéről.

Ilyen értelemben az *Életjel* 3. évkönyve is gazdag tárháza mindannak, ami 1958. október 28-tól, az elsőnek megrendezett magyar nyelvű irodalmi élőlítségétől kezdve napjainkig történt nemcsak Szabadkán, hanem tágabb értelemben véve egész tájunkon.

Aki egyszer majd higgadtan, előítélet és fölényeskedő becsmérlés nélkül üti fel ezt a mindössze háromszáz példányban megjelent könyvet, döbbenten, sőt talán épp örömmel veszi észre, hogy a sokszor elmarasztalt, bár ugyanakkor sokszor megénekelt álmos Szabadkán — és Vajdaságban is, mert hát az Életjel oda is kisugárzott — néha-néha bi-

zony egészen izgalmas dolgok történtek.

Csak ki ezért, ki azért, nem mindig akarta ezt észrevenni. Pedig illett volna. Százszorta, ezerszerte észrevenni, hogy az Életjel elszórt magja kikelt — és „a régi harcokat halatva, az elfutó mát vallatva”: Életfává terebélyesedett!

SZÜCS Imre

KÉZEN FOGVA A TÖRTÉNELEMMEL

MIHAILO LALIC: *Hadiszerencse*.

Fordította: Dudás Kálmán.

Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978.

A mese azért szép, mert tele van alapigazságokkal, bár irrealitása vitathatatlan. A győztes a legszegényebb, a legkisebb, a legeszesebb. Ezzel szemben a történelmi igazság paradox igazság, így nem szép, inkább bonyolult, szövődményes, minden állhatatosság nélküli, időmészítő, végzetyszerű, törvényszerű folyamatosság.

Vannak, akiknek az élet csak kaland, sok „jéggel”, kicsúszkált nadrággal, örökké lengő vitorlával. A cáfolat erre — hogy ez nem így van — Mihailo Lalic *Hadiszerencséje*. Ez a regény történelmi mérleg, melynek billenése — fizikai értelemben — sosem lehet arányos. Az író precizitással, belső érzéssel átítatott kor-képet tár elénk a Crna Gora hegyvidéke között élő emberek sorsában. Ember, táj, társadalom, történelem kézen fogva jár, bilincsel összefogva. Az író vezeti őket, különös elhivatottsággal, az emberi felelősség megejtő, de szigorú fontosságával. A két világháború előtti és közti hangulatot e népközösség — melyek között ott találjuk a montenegróiakat, ószerbeket, felső brzakokat, lakacokat, törököket, ljevorekaiakat — híven tükrözi. Lalic narrátor, jó narrátor, de nem cselekményen kívül álló személy, a figyelmet végig ébren tartja, mondanivalóját az em-

beri sorsok legmélyebbjéről meríti olyannyira, hogy szinte észrevétel nélkül bármelyik balkáni népcsoport azonosíthatná, átélhetné életét, történelmét, természetesen a helyszínen, az adatok és az események eltérő változatával. Mi az, ami mégis közös?! A bélyeg — a fél évezredes török elnyomatás, amely a balkáni népekre nehezedett —, ami nem új keletű, a nyomait nehéz lemosni, eltüntetni. A naiv olvasó azt mondhatná: kis közösség, kis probléma, de az író felnyitja szemünket, világnézetekben gondolkodik, és meggyőz bennünket arról, hogy kis nép, kis probléma nincs. A feudalizmust felváltja a kapitalizmus, a fejedelmi udvart a monopólium. Látszólag értelmetlenül hullajtja vérét az ember, a gyűlölködés, a népfaji megkülönböztetés egy majdani — még láthatatlan — egyetértés, világbéke előzménye. A kifordult gyökér visszakapaszkodik az ősi földre az újravirágzás gyönyörű reményével. Lalic nem pesszimista — hiszen ez nem lehet írói magatartás —, végsőkéig hisz a hadiszerencsében, és ezt elhitteti az ő kis közösségével, sőt velünk is; ha csata van, kell, hogy szerencse is legyen. Ez természetes hit, természetes motiváció.

A regényben helyet kap még az egyik legszebb és leggyötrelmesebb

emberi megnyilvánulás, a szerelem. Finoman szövődik az eseményekkel, majdnem bocsánatkérően bújik meg a sorok között. Jelen esetben a párkapcsolat olyan ritka fajtájával találkozunk, amely mentes minden vad tombolástól, erotikától, ez az érzelmi tisztaság már fájó, vergődő, de irigylésre méltó felemelő.

Mihailo Lalić polihisztor, bámulni való otthonossággal mozog a filo-

zofia, a pszichoanalízis, a galaktika, az etnográfia, az etnológia, a latin nyelv, sőt a zene világában is.

A fordítás komoly, alapos tudást és átlényegülést követel. Dudás Kálmán, a neves költő és műfordító — ez évi Julije Benešić-díjas — találkozására a művel nemes ötvözet, az eredetiség magas értékű visszaadása, tolmácsolása.

BARANOVSKY Edit

ISMÉT KÖZÖTTÜNK

JOSIP KLARSKI: *Večnost trenutaka.*

Radnički univerzitet „Veljko Vlahović” — Opštinski odbor Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, Subotica, 1978.

A könyv szerelmesei közül sokan tudják, hogy Josip Klarski, az idősebb korosztályba tartozó szabadkai író, vajdasági síkságunk irodalmában egyike a legsajátosabb jelenségeknek. Született prózaíró, mives elbeszélője e vidéknek és kornak, amely nem bővelkedik éppen epikai szellemekben. Magában hordozza a klasszikusat és az újszerűt is, tehát mindazt, ami minden idők igazi elbeszélőjévé teszi: elragadtatást és éberséget, álomszerűt és valóságot, fikciót és dokumentumszerűt, egyediséget és tárgyilagosságot, az „eltolódott” és a „valós” szemléletet egyidejűleg. Don Quijote és Sancho Pansa egy személyben. Filozófiai kifejezéssel élve: dialektikus. Egyszerű emberi szóval: humanista.

Műveinek minden eddigi kritikusa megegyezik abban, hogy rendkívüli irodalmi jelenség, amely jellegzetességeiről ismerhető fel. Mind felfelé íveléséről, mind zuhanásáról. A *Tajni život odbornika* (A képviselő-testületi tag titkos élete) című regényén kívül megjelent tíz elbeszélése is, amelyek a vajdasági irodalom legjobb alkotásai közé tar-

toznak. Ehhez mindenképpen hozzá kell tennünk, hogy könyve az olvasók körében rendkívüli fogadtatásban részesült, amit az eladott könyvek példányszáma is igazol.

Legújabb kötete, a *Večnost trenutaka* (A pillanat örökkévalósága), a *Pokojnikov brai* (Az elhunyt testvére) és a *Hronika pakla* (A pokol krónikája) című kötetekben megjelent elbeszélésekből ad válogatást, amelyhez hozzáadott még egyet (e könyvben a leghosszabbat), az *U krugu sugbine* (A sors vonzásában) címűt. Megtalálhatók tehát benne a már jól ismert, antológiai értékű munkák, amelyekhez most az új alkotás is csatlakozik. Kiemelkedik közülük a Martin Vidakról — erről a vajdasági Nikoletina Bursacról — szóló sorozat elbűvölő, olvasmányos, nagyszerű humoros részleteivel, jól eltalált jellemeivel.

A könyvet Szilágyi Gábor szabadkai festőművész realista rajzai illusztrálják, és Boško Krstić tájékoztató, ajánló és olvasásra ösztönző előszava egészíti ki, amelyben Josip Klarski prózájának alapelemeit

elemzi, ezáltal közelebb hozva az olvasóhoz az író világát.

A szabadkai kiadói tevékenység szükös anyagi helyzetében fel kell hívni a figyelmet a Veljko Vlahović Munkásegyletem és a harcoszövet-

ség szabadkai községi bizottságának dicséretes vállalkozására, hogy kiadói programukba egy szépirodalmi művet is beiktattak. Tegyük hozzá, jó lenne, ha ez a gyakorlat a jövőben is folytatódna.

Petar VUKOV

(Fordította: SZILAGYI Valéria)

EGY FOLYAMAT TANÚSÁGTÉTELE

HATVANI DANIEL: *Füst száll fölfelé.*

Forrás Könyvek, Kecskemét, 1978.

Bács-Kiskun megye itt van a szomszédban. S ha országhatár húzódik is a két vidék között, a hasonlóságot alig tudta megszüntetni valami. Ha csak nem a fejlődés másféle útja és üteme, amely persze egyazon cél felé tart. Eghajlat, gondolkodásmód, mentalitás és életforma tekintetében viszont ugyanaz a világ. Még a termelési kultúra hasonlósága is ezt bizonyítja.

A fejlődés, a nagy társadalmi átalakulás azonban mintha odaát mélyebb és kötöttebb rétegeket mozgatót volna meg, s a vajúdasban is több lett volna a visszafogó, ellenálló erő, mint minálunk. A nagybirtok és a nincstelen parasztság állapotából ocsúdó ország, egy vesztett háborúval, másféle gondokkal találta magát szemben, mint Jugoszlávia, amelynek egy részében, Szerbiában a zadrugákkal másfél évszázaddal előbb alakult ki a közös termelés gyakorlata. Az átmenetben nem volt annyi zökkenő, legalább ami a társadalmi átalakulást illeti, mint északi szomszédainknál, ahol a fölülről jött, s keményebb beavatkozás, a közös gazdálkodás formája váltott ki helyell-közzel ellenállást. Nem mindig nyílt konfliktusokban összeütközve, sőt legtöbbször áttételesen, a demoralizáltság önpusztító folyamatában, sokszor vagyoni és erkölcsi zuhlásban, a családi élet felbomlásában és az alkoholizmus terjedésével éreztetve tehetetlenséget és reménytelenséget. A régi és az új drámai helyseréjét.

Hatvani Dániel könyve ennek a drámának tanúságtétele.

A magyar irodalomban a szociográfia egészen sajátos műfaj lett. A harmincas évek falukutatóinak köny-

vei után már a beteljesülés, az Igét Földje felé vivő útról szóló izgalmas beszámoló sorozata. Már nem riport és még nem novella, de valóságfeltáró jellegével is inkább a szépprózához kötődik.

A *Füst száll fölfelé* kicsit áldozati füst is, mivel az emberibb jövőt köszönti a jóremény. Ennek a jövőnek is megvannak ma már az elképzelhető körvonalai a jólétet sorjázó jelekkel, ami azonban a legszébb Hatvani Dániel könyvében mégis, az a rokonszenves magatartás, ahogyan el is siratja a maradiságából kiemelkedő falut. „Jómagam hajlamos vagyok arra — írja —, hogy az elmúlásnak ne csak az etnográfiai érvénye miatt szorongjak. Mert a faluval eltűnik a falusi nép is, szerszáma, népdala máris a múzeumok kincse. Még ma sem látni, mi váltja fel a felbomló közösségeket. Annál riasztóbbak a sorvadás, az elnémulás jelei — újabb és újabb nemzedékek kérnek beocsátást a lakónegyedek távfűtéses, hideg-meleg folyóvízes beton-kazamatáinak édenébe.”

Eközben az se vigasztaló, hogy ez az átalakulás nem Bács-Kiskun megyei jellegzetesség. A technikai civilizáció mindenütt felveti az elidegenedés félelmetes kérdéseit. Már nincsenek is világnézeti vagy társadalmi határvonalak. A fogyasztói társadalom mindenütt egyforma.

Ez az aggodalom, a veszendő értékek, s a tűnő világ elsiratása teszi hitelessé Hatvani Dániel kordokumentumnak is beillő helyzetrajzait és az igazmondás őszintesége ragyogtatja fel könyvében a bizakodás és remény sugarait.

HERCEG JÁNOS

EGY ÉLETMŰ JOBB MEGISMERÉSE FELE

SAFRAN GYÖRGYI: *Kosztolányi Dezső hagyatéka — Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona hagyatéka — Hitel Dénes gyűjteménye.*

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1978.

Kosztolányi Dezső novelláit, regényeit, verseit, egyszerűen irodalmi munkásságát nem kisebb egyéniségek méltatták és elemezték, mint Kaffka Margit, Babits Mihály, Karinthy Frigyes, Tóth Árpád, József Attila, Devecseri Gábor, Németh László, Sótér István és még szaporíthatnánk a sort, életművében mégis elképesztően sok a fehér folt, s különösen keveset tudunk munkás hétköznapijairól. Pedig a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában lassan már tíz éve hever, jó részet kiaknázatlanul, az írónak és feleségének a hagyatéka, illetve az a része, melyet a második világháború után a Tábor utcai ház romjaiból még ki lehetett menteni. A hatalmas, több ezer darabból álló levelezést még maga a költő rendezte. A borítékokra, palliumokra jellegzetes zöld tintájával szorgalmasan ráírta: „Édesapám levelei”, vagy „Írói levelek” és utána betűrendben felsorolta a neveket. Közük több tucat levélen szerepel a szabadkai keltezés, melyek közül különösen a Babits Mihályhoz 1904—1906 között írottak lényegesek a kezdő pályakép szempontjából. A költőnek címzett levelek számai íródtak Szabadkáról a fővárosba (Kosztolányi Árpád, Árpádné, Kosztolányi Agostonné, Kosztolányi Mária, Lányi Hedvig, Milkó Izidor), s híven tükrözik az aggódo anyai szeretetet, az apai jó tanácsokat, a kisebbik testvér pletykáit és a város szellemi életét, kulturális érdeklődését.

A hagyatékat Sáfrán Györgyi a szokásos szempontok szerint csoportosította: I. Művek. — II. Művek idegen nyelven. — III. Életére, működésére vonatkozó iratok. — IV. Levelezés. — V. Műveire kötött szerződések. — VI. Életművének méltatásai.

A III. csoportban található Kosztolányi József levele, melyet felesé-

gének írt 1809. július 1-én a komáromi táborból, ahol alighanem a Napóleon ellen felkelt seregben tartózkodott, s így történeti szempontból is becses.

Örvedetes, hogy a viszonylag kis számban megmaradt verskéziratoknak nemcsak szokásos bibliográfiai adatait tüntetik fel, hanem azt is jelzik, ha az eddig kiadottaktól valahol eltérés van, vagy a kézirat teljesebb. Ezzel a — sokáig már el nem odázható — kritikai kiadásnak tettek jó szolgálatot.

Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona hagyatéka jóval kisebb a férjénél, de azok a cikkek, előadások, kéziratok és gépelt feljegyzések, visszaemlékezések, melyek életükre vonatkoznak, hézagpótlóak és természetesen kiegészítik a költőre vonatkozó adatainkat. Közük van egy „Szabadka. Emlékezés.” címet viselő, 7 gépelt oldalnyi szöveg, mely Kosztolányi és a szülőváros kapcsolatáról vall.

Hitel Dénes (1893—1965) élete végéig gyűjtötte a Kosztolányira vonatkozó anyagot. A több mint tízezer lapnyi terjedelmű gyűjtemény tartalmazza — néhány eredeti kéziratot, levélen kívül — Kosztolányi Dezső verseinek, műfordításainak, jeleneteinek, kisebb prózai írásainak másolatait, feltüntetve a művek pontos megjelenésének helyét, idejét, az egyes versek változatait, a művekről megjelent kritikákat, bibliográfiai összeállításokat.

A MTA Könyvtárának 1968 óta ez a 11. megjelent katalógusa, mely a Kézirattár anyagát dolgozza fel. Végigtekintve a listán joggal állapíthatjuk meg, hogy valamennyi jól szolgálja irodalomtörténetírásunkat. A most megjelent kötet azonban minden eddiginél közelebbről érdekli a Vajdaság kulturális életét fel dolgozni akaró kutatóinkat.

KÖHEGYI MIHÁLY

MEGJELENT

Jávorfácska

(Félszáz szajáni népmese)

A jugoszláviai magyarság folklórja iránti érdeklődés az utóbbi években örvendetesen föllendült. A szinte már kisebb könyvtárra rúgó szakirodalom azonban főként a balladákkal, a dalokkal és utóbb már a gyermekjátékokkal foglalkozott. A népmesének eddig mostohább sors jutott, pedig minden más műfaji testvérénél régibb, terjedelmesebb, nagyobb közönség előtt hangzik el és előadása önálló egyéniséget kíván: mindig is kevesebb volt a jó mesemondó, mint a kiváló nótafa vagy balladaénekes.

Beszédes Valéria szajáni népmesegyűjteménye a századforduló körüli nagy gyűjtő, Kálmány Lajos munkáinak folytatása, főleg a kiemelkedő mesemondó, Borbély Mihály meséinek utóéletét nyomozza tovább. Közben megnézi azt is, hogy az elmúlt időszakban hogyan módosult a mesék iránti társadalmi érdeklődés, erre hogyan reagáltak a jó mesemondók és ennek érdekében a szövegeken milyen változtatásokat végeztek. Ezek a vizsgálatok különösen tanulságosak és nemzetközi viszonylatban is jelentősek.

A Szajánban gyűjtött hetvennégy meséből az ötven szebbet közli a kötet. A bevezető rámutat a szajáni mesekincs nemzetközi jelentőségére, az utószó pedig megadja a teljes társadalmi hátteret; bemutatja a mese életét, a mesemondó egyéniségeket, majd a változás-vizsgálatok keretén belül a műfaji összetétel, a mesei szerkezet és stílus kérdéseivel foglalkozik.

Egy kis falu, jelen esetben Szaján, újkori mesekincsében is nemzeti—nemzetközi, egyéni—közösségi, hagyományos—új látszólag ellentétpárja szépen és szervesen ötvöződik.

A jugoszláviai magyar népmesekiadványok — így a *Sárkányölő ikertestvérek*, a *Pingált szobák* és a *Jugoszláviai magyar népmesék* — mellé most a *Jávorfácska* is fölsoraközik.

A 172 oldalas, tetszetős külalakú könyv előfizetési ára 60, bolti ára pedig 80 dinár. Megrendelhető a Veljko Vlahović Munkásegyletemen (24000 Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15), vagy pedig a Forum szabadkai könyvesboltjában (Boris Kidrič u. 8.) vásárolható meg.

MEGJELENT

Életjel évkönyv 3.

(1972—1978)

Könyvpiacunk eseménye egy szellemtörténeti mű, amely Szabadka, környéke és nem egy vonatkozásban Vajdaság művelődési életének figyelemre méltó megnyilatkozásairól ad hű képet az olvasónak. Jóllehet az Életjel harmadik könyve időrendi sorrendben az elmúlt hat esztendő irodalmi, művészeti rendezvényeit öleli fel, de egyben visszapillantást ad az irodalmi élőjság húszéves tevékenységére is. A kezdeményezők, a régi munkatársak mellett az új nemzedék tehetséges előadóit is bemutatja, és szól arról, hogy e lankadatlan munkában a tehetségkutatás egy következetesen vezetett programban jutott kifejezésre.

Ez a terjedelmes, 430 oldalas könyv példát állít azok elé, akik hasonló szép tevékenységgel a fiatal erők, ígéretes fölkarolásán fáradoznak szerte a Vajdaságban. Fejezetei azokról a kulturális megnyilatkozásokról szólnak, amelyek pódiumainkon húsz esztendő alatt nem kevesebb, mint százezer emberhez szóltak és több ezer hazai előadót, művészt ismertettek meg a közönséggel. Nem csupán a feledhetetlen előadásokról szóló beszámolókat találja meg itt az olvasó, hanem a visszhangot is, melyet a hazai és a külföldi kritika adott az irodalmi estekről, a vendégszereplésekről és az Életjel művelődéstörténeti értékű kiadványairól. A kulturális eseményeket megörökítő fejezetekben a kiemelkedő rendezvények plakátjainak facsimiléi mellett kétszázhetven fénykép és rajz állít emléket azoknak, akik nappalok és éjszakák föláldozásával lehetővé tették a szép találkozásokat az irodalmi élőjság estéin.

Az Életjel harmadik évkönyve — amelynek külön értéke, hogy közli az előadások teljes műsorát — hozzáférhető mindazok számára, akik figyelemmel kísérik művelődési életünk eseményekben gazdag napjait. A vaskos, szép kiállítású kötet előfizetési ára 150, bolti ára pedig 200 dinár. Megrendelhető a Veljko Vlahović Munkásegyletemen (24000 Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15), vagy pedig a Forum szabadkai könyvesboltjában (Boris Kidrič u. 8.) vásárolható meg.